

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Інститут управління та права, Юридичний факультет
(повне найменування інституту, факультету)

Кафедра загальноправових та політичних наук
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему Політика ідентичності та регулювання етнополітичних процесів
у країнах Центральної та Східної Європи

Виконав: студент(ка) 2 курсу, групи Ю-219м

Спеціальності 052 «Політологія»

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)

Політологія

С.В. Орлов

(прізвище та ініціали)

Керівник д.п.н., доцент Д.Ю. Арабаджиєв

(прізвище та ініціали)

Рецензент д-р п.н., проф. О.М. Кіндратець

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
 (повне найменування закладу вищої освіти)

Інститут, факультет Інститут управління та права, Юридичний факультет
 Кафедра Загальноправових та політичних наук
 Ступінь вищої освіти Магістр
 Спеціальність 052 «Політологія»
 (код і найменування)
 Освітня програма (спеціалізація) Політологія
 (назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Зав.кафедри Арабаджієв Д.Ю.
 «__» _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

Орлова Сергія Вікторовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) «Політика ідентичності та регулювання етнополітичних процесів у країнах Центральної та Східної Європи»

керівник проєкту (роботи) Арабаджієв Д. Ю., д.п.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «29» вересня 2020 року № 241

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «__» _____ 2020 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 125 сторінок, 90 джерел.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) розглянути територіальні моделі регулювання етнополітичної конфліктності у сучасній Європі; дослідити проблеми національної консолідації у багатоскладних суспільствах; розглянути проблеми національної консолідації поліетнічних пострадянських суспільств; визначити проблеми типологізації етнополітичної конфліктності у сучасному світі; дослідити національне будівництво на пострадянському просторі; розглянути державне та національне будівництво: політика ідентичності на пострадянському просторі (досвід Казахстану, Вірменії та Білорусі); дослідити масову культуру як механізм інтеграції етнокультурних спільнот: можливості та ризики; дослідити транснаціональні корпорації пропаганди, толерантності, терпимості; визначити сутнісні правила проведення та організації моделюючих ігор; визначити вплив масової культури на систему ціннісних координат людини; моделюючи ігри: інтеграція масової культури толерантності як спосіб вирішення етнонаціональних конфліктів.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	Арабаджієв Д.Ю., д.п.н., доцент		
2	Арабаджієв Д.Ю., д.п.н., доцент		
3	Арабаджієв Д.Ю., д.п.н., доцент		
4	к.т.н., доцент Нестеров О.В.		
Нормок-ь	к.ф.н., доцент Попович Я.М		

7. Дата видачі завдання «__» _____ 2020 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Попереднє затвердження тем, складання змісту	02.12.2019-04.12.2019	
2	Вивчення літературних джерел	09.12.2019-15.01.2020	
3	Збір матеріалу на кваліфікаційну магістерської роботи	10.02.2020-17.02.2020	
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	18.02.20-29.02.2020	
5	Виконання першого розділу	02.03.2020-24.04.2020	
6	Виконання другого розділу	04.05.2020-22.06.2020	
7	Виконання третього розділу	01.09.2020-30.09.2020	
8	Затвердження теми кваліфікаційної магістерської роботи	29.09.2020	
9	Формування висновків та рекомендацій	01.10.2020-15.10.2020	
10	Оформлення кваліфікаційної магістерської роботи	16.10.2020 – 06.11.2020	
11	Перевірка роботи керівником	9.11.2020-11.11.2020	
12	Одержання відгуку та рецензії	11.11.2020-13.11.2020	
13	Попередній захист кваліфікаційної магістерської роботи	16.11.2020-19.11.2020	
14	Подання роботи на кафедру	22.11.2020	
15	Захист кваліфікаційної магістерської роботи	22.12.2020	

Студент(ка)

(підпис)

О.С. Макарчук

(прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

В.В. Волобуєв

(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційної магістерської роботи на здобуття другого (магістерського) рівня освіти зі спеціальності 052 «Політологія»

Тема роботи: «Політика ідентичності та регулювання етнополітичних процесів у країнах Центральної та Східної Європи»

Актуальність теми. Обумовлена зростаючою конфліктністю сучасного світу, що підтверджує тривожну думку про те, що етнічність як феномен суспільного життя не зникає в міру розвитку суспільства.

Метою кваліфікаційної магістерської роботи є аналіз сучасних моделей регулювання етнополітичної напруги. Вивчити вплив масової культури на сучасне суспільство, та практику застосування та розробки моделюючих ігор як способу вирішення етнонаціональних конфліктів.

Предмет дослідження: Вирішення етнонаціональних конфліктів через призму інтеграційних можливостей масової культури толерантності за допомогою моделюючих ігор.

Об'єкт дослідження: Масова культура як засіб інтеграції та соціального довершення етнокультурних спільнот.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному. Розглянута масова культура яка трансформуються в форму соціальної технології, яка застосовується корпораціями задля формування «Соціального довершення в суспільстві». Розглянутий взаємозв'язок між моделюючими іграми та етнополітологією та способи їх застосування. Виявлені теоретико методологічні проблеми регулювання етнополітичної напруги. Розглянуто ряд заходів, які необхідні для створення і проведення моделюючої гри.

Методи дослідження: методологічною основою дослідження є загальні філософсько-логічні методи та принципи наукового пізнання: діалектичний принцип, системний аналіз, порівняння, узагальнення, дедукція, індукція і аналогія.

Практичне значення одержаних результатів одержаних результатів

визначається потребами розвивати теорію і практику політичної науки. Розробки, здійснені в рамках дослідження, можна використовувати в таких напрямках політичної науки як політичний маркетинг, політичний брендинг, політичний іміджмейкінг, політичний піар і політичний менеджмент. Проведені дослідження можуть бути використані при підготовці політологів, соціологів, менеджерів і фахівців інших гуманітарних спеціальностей в структурі загальних і спеціальних дисциплін. У дипломній роботі міститься детальне роз'яснення як організувати та проводити моделюючі ігри, які були виявлені на практиці.

Апробація результатів кваліфікаційної магістерської роботи. Основні результати, викладені в магістерській роботі, доповідалися й обговорювалися на конкурсі на кращу студентську наукову роботу «Політика ідентичності країн Центральної та Східної Європи» (м. Запоріжжя, 2019 року р.).

Арабаджиєв Д.Ю., Орлов С.В. Ю-215 (2019) Моделююча гра як механізм розвитку політичного процесу. Тиждень науки-2019. Юридичний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, НУ «Запорізька політехніка».

Структура і обсяг роботи. Магістерська кваліфікаційної робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (90 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 125 сторінки комп'ютерного тексту, основний зміст роботи викладено на 115 сторінках.

АНОТАЦІЯ

У роботі проведено аналіз теоретико-методологічні проблеми оцінки потенціалу регулювання етнополітичної напруги та їх практичний аспект. Виявлені можливості регулювання етнічних конфліктів за допомогою масової культури та сформовано визначення «довершеної реальності».

Ключові слова: етнополітика, довершена реальність, моделювання, національне будівництво, національність, регулювання етнополітичних процесів.

ANNOTATION

The analysis of theoretical and methodological problems of assessing the potential for regulation of ethno - political tension and their practical aspect is carried out. Possibilities of regulating ethnic conflicts with the help of mass culture are revealed and the definition of perfect reality is formed.

Key words: ethnopolitics, perfect reality, modeling, national construction, nationality, regulation of ethnopolitical processes.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ АНАЛІТИЧНОЇ МОДЕЛІ ОЦІНКИ ПОТЕНЦІАЛУ РЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ НАПРУГИ.....	13
1.1. Територіальні моделі регулювання етнополітичної конфліктності у сучасній Європі.	13
1.2. Проблеми національної консолідації у багатоскладних суспільствах.....	19
1.3. Проблеми національної консолідації поліетнічних пострадянських суспільств	29
1.4. Проблеми типологізації етнополітичної конфліктності у сучасному світі	38
РОЗДІЛ II. РЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ (ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ)	48
2.1. Національне будівництво на пострадянському просторі	48
2.2. Державне та національне будівництво: політика ідентичності на пострадянському просторі (досвід Казахстану, Вірменії та Білорусі)	55
2.3. Масова культура як механізм інтеграції етнокультурних спільнот: можливості та ризики	65
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МОДЕЛЮЮЧИХ ІГОР	82
3.1 Сутнісні правила проведення та організації моделюючих ігор. ..	82
3.2 Вплив масової культури на систему ціннісних координат людини	87
3.3 Моделюючи ігри: інтеграція масової культури толерантності як спосіб вирішення етнонаціональних конфліктів.	90
РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ	97

	8
4.1 Аналіз потенційних небезпек.....	97
4.2 Заходи по забезпеченню безпеки.....	99
4.3 Заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці .	101
4.4 Заходи з пожежної безпеки	107
ВИСНОВКИ	113
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	118

ВСТУП

Актуальність роботи обумовлена зростаючою конфліктністю сучасного світу, що підтверджує тривожну думку про те, що етнічність, як феномен суспільного життя, не зникає в міру розвитку суспільства. Вона може зникати з поля зору, при певних умовах, проте так чи інакше присутня в політичному просторі як орієнтир ідентичності. Латентні етнополітичні суперечності все активніше вириваються на поверхню, набуваючи рис бунтуючої етнічності і погрожуючи сформованому мировому порядку, основу якого складають національні держави.

Концепція національної держави, як і раніше, залишається наріжним каменем сучасного світового порядку. Однак вона зазнає поступової, але неухильної трансформації. Зростання економічного співробітництва та інтеграції, глобалізація, зростання міграції - це лише деякі із загальних тенденцій, які сприяють неминучому зростанню культурного розмаїття, особливо в Європі.

В даному дослідженні буде розглядатися роль глобалізації та масової культури, її становлення і вплив на етнічні меншини, а також можливості формування «соціального довершення» в суспільстві, завдяки масовій культурі. Сучасна масова культура визначає культурні трансформації, які відбуваються на етапі формування нової цивілізаційної моделі. У суспільстві, яке перейшло на новий етап історичного розвитку, при якому основними продуктами виробництва є інформація і знання.

Масова культура сьогодні генерує специфічні форми освоєння і адаптації індивіда до того «соціального довершення», яке стало наслідком культурної експансії самої масової культури.

Масова культура вносить істотний внесок в модифікацію духовного ядра національної культури, інколи стаючи сьогодні головним інструментом руйнування національних культурних традицій, тобто основним механізмом культурної експансії.

Проте, масова культура виробляє ресурси адаптації людини до мінливої соціокультурної реальності: формуючи і людину і навколишню дійсність по своєму образу і подібності, масова культура одночасно з цим генерує специфічні способи освоєння подібної «нової дійсності», вона виробляє інноваційні культурні практики, компенсуючі дефіцит адаптаційних засобів і можливостей

У сучасному суспільстві, яке характеризується швидкоплинною соціальною структурою, високим рівнем суспільної стратифікації, а також відсутністю актуальних форм самоідентифікації, масова культура бере на себе роль механізму соціалізації індивіда і отримує ряд ціннісно-орієнтаційних функцій, що реалізуються через соціально-маркіроване споживання.

Мета даного дослідження – проаналізувати особливості сучасних моделей регулювання етнополітичної напруги. Вивчити вплив масової культури на сучасне суспільство, та практику застосування та розробки моделюючих ігор, як способу вирішення етнонаціональних конфліктів. Для досягнення поставленої мети слід вирішити наступні завдання:

- розглянути територіальні моделі регулювання етнополітичної конфліктності у сучасній Європі;
- дослідити проблеми національної консолідації у багатоскладних суспільствах;
- розглянути проблеми національної консолідації поліетнічних пострадянських суспільств;
- визначити проблеми типологізації етнополітичної конфліктності у сучасному світі;
- дослідити національне будівництво на пострадянському просторі;
- розглянути державне та національне будівництво: політика ідентичності на пострадянському просторі (досвід Казахстану, Вірменії та Білорусі);
- дослідити масову культуру як механізм інтеграції етнокультурних

спільнот: можливості та ризики;

- дослідити транснаціональні корпорації пропаганди, толерантності, терпимості;
- визначити сутнісні правила проведення та організації моделюючих ігор;
- визначити вплив масової культури на систему ціннісних координат людини;
- моделюючи ігри: інтеграція масової культури толерантності як спосіб вирішення етнонаціональних конфліктів.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному. Розглянута масова культура, яка трансформується в форму соціальної технології, яка застосовується корпораціями задля формування «Соціального довершення в суспільстві». Розглянутий взаємозв'язок між моделюючими іграми та етнополітологією та способи їх застосування. Виявлені теоретико-методологічні проблеми регулювання етнополітичної напруги. Розглянуто ряд заходів, які необхідні для створення і проведення моделюючої гри.

Методи дослідження: методологічною основою дослідження є загальні філософсько-логічні методи та принципи наукового пізнання: діалектичний принцип, системний аналіз, порівняння, узагальнення, дедукція, індукція і аналогія.

Практичне значення одержаних результатів визначається потребами розвивавати теорію і практику політичної науки. Розробки, здійснені в рамках дослідження, можна використовувати в таких напрямках політичної науки як політичний маркетинг, політичний брендинг, політичний іміджмейкінг, політичний піар і політичний менеджмент. Проведені дослідження можуть бути використані при підготовці політологів, соціологів, менеджерів і фахівців інших гуманітарних спеціальностей в структурі загальних і спеціальних дисциплін. У дипломній роботі міститься детальне роз'яснення як організувати та проводити моделюючі ігри, які були виявлені на практиці.

Об'єкт дослідження: Масова культура як засіб інтеграції та соціального довершення етнокультурних спільнот.

Предмет дослідження: Вирішення етнонаціональних конфліктів через призму інтеграційних можливостей масової культури толерантності за допомогою моделюючих ігор.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ АНАЛІТИЧНОЇ МОДЕЛІ ОЦІНКИ ПОТЕНЦІАЛУ РЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ НАПРУГИ

1.1. Територіальні моделі регулювання етнополітичної конфліктності у сучасній Європі.

Концепція національної держави як і раніше залишається наріжним камінням сучасного світового порядку. Однак вона зазнає поступової, але неухильної трансформації. Зростання економічного співробітництва та інтеграції, глобалізація, зростання міграції - це лише деякі із загальних тенденцій, які сприяють неминучого зростання культурного розмаїття, особливо в Європі. Роль традиційних акторів - держав, приватних структур - в сучасному суспільстві постійно змінюється. В результаті необхідно переглянути певні концепції і поняття.

Рада Європи відіграє провідну роль в розробці стандартів прав меншин, і ці стандарти пропонують особливу правову основу для регулювання етнокультурного розмаїття.

Постійна складність, з якою доводиться стикатися при вирішенні цієї проблеми, - це відсутність однакового тлумачення основних понять. Концепція нації, ймовірно, є найбільш яскравим прикладом. Деякі держави (Іспанія, серед іншого) визначають себе як таку, що складається з різних націй в рамках однієї держави, таким чином інтерпретуючи націю, перш за все, як культурну, етнічну та мовну одиницю. З іншого боку, назва «Організація Об'єднаних Націй» очевидно має на увазі організацію суверенних держав, незалежно від їх культурної та етнічної однорідності - таким чином, нація інтерпретується як повністю синонім держави. У червні 2003 року ПАРЄ вирішила підготувати звіт про використання понять «нація», «народ» і «національна меншина» в конституційних і законодавчих текстах, щоб прояснити ситуацію. Однак досягнення однакового тлумачення

цих концепцій на даний момент виглядає занадто амбітним і нереалістичним, і поки це не стоїть на порядку денному.

Концепція етнонації, колись еквівалентній політичній нації, виникла в період національного будівництва в Європі в 17 - 18 століттях. Ця концепція дійсно мала на увазі певний ступінь релігійного, мовного і культурного єднання, необхідного для того, щоб нація стала джерелом суверенної влади замість монарха («від селян до французів», «ми зробили Італію - тепер ми» зробимо італійців» і ін.). Однак, в даний час держави все більше втрачають «етнічний» характер. У минулому в Європі мультикультурні держави були, як правило, імперіями, що виникли в результаті сильних «етнонацій», які завоювали слабші нації і анексували їх території. Пристосування культурного розмаїття без втрати територіальної цілісності цих держав може бути досягнуто за рахунок територіального устрою та автономії. Іншими словами, рішення, які б більш-менш відповідали принципам демократії, шукалися на груповому рівні [83].

Сучасні тенденції принципово інші. Різноманітність «спускається» на особистий рівень, як і методи його пристосування, засновані на мультикультуралізмі. Держава складається не з декількох чітко визначених культурних чи мовних спільнот, а з людей, що мають різну ідентичність. Націю більше не можна розглядати як сукупність груп з різними культурними характеристиками, і пошуку балансу між групами (зазвичай з однією домінуючою) недостатньо для забезпечення різноманітності. Більш того, кожна місцева громада стає різноманітною. Культурне розмаїття виявляється навіть на рівні індивідів: багатомовність і інші види множинної ідентичності стають все поширенішими ідеями прав меншин.

Проблема прав національних меншин була однією з центральних проблем, якою Рада Європи займалася з самого початку. Однак особливу увагу цьому питанню приділялося з кінця 80-х років, коли після краху комуністичної системи етнічні конфлікти стали головною загрозою миру і стабільності в багатьох регіонах Центральної і Східної Європи.

У першій половині 90-х років прийняття двох документів - Рамкової конвенції про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов і мов меншин - ознаменувало початок нового етапу в розвитку захисту меншин. Значення цих основних інструментів важко переоцінити. Зокрема, Рамкова конвенція стала першим юридично обов'язковим документом з прав меншин [43].

Парадоксально, але ідея захисту меншин з'явилася на початку 17-го століття - тобто на кілька століть раніше, ніж саме поняття прав людини. Однак права тодішніх релігійних меншин розглядалися як свого роду особливий привілей, що надається, як правило, в результаті тиску з боку більш могутньої сусідньої держави, спрямованої на захист інтересів певних груп, дорогих цим державам. Насправді захист меншин визначалася відносною військовою міццю сусідніх держав. Певною мірою це було вірно навіть для системи захисту меншин при Лізі Націй. Власне кажучи, такий підхід зберігався до створення ООН. А якщо казати про реалії сучасного світу, то навіть після створення ООН такий підхід залишився і приклад тому - втручання у внутрішні справи та розв'язання війни на сході України, Росією.

Повільно і поступово розвивалося нове розуміння прав меншин. Фактично, тільки в статті 1 Рамкової конвенції чітко заявлено, що «захист національних меншин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин, становить невід'ємну частину міжнародного захисту прав людини». Це означає, серед іншого, що права меншин більше не можуть вважатися, свого роду, особливим привілеєм, що надається державою певній групі як прояв «доброї волі» цієї держави. Права меншин, як невід'ємна частина прав людини, універсальні і так повинні гарантуватися без будь-якої дискримінації.

Рамкова конвенція визначила кінцеву мету захисту меншин: досягнення повної і ефективної рівності між особами, які належать до меншин, і особами, які належать до більшості. Цей пункт відкрив двері для

вироблення синергізму між концепцією прав меншин і принципу недискримінації та вперше в історії показав, що ці два набори інструментів не суперечать один одному, а фактично доповнюють один одного.

Рамкова конвенція, будучи «принциповим документом», не може запропонувати чітких і докладних приписів, як реалізувати той чи інший принцип, закріплений в її положеннях. Більш того, дуже сумнівно, що, з огляду на останню різноманітність ситуацій, в яких знаходяться меншини в Європі, нав'язування таких приписів буде продуктивним. Результат - повна і ефективна рівність між особами, які належать до меншості, і особами, які належать до більшості - може бути досягнуто за допомогою різних моделей і методів. Завдання контролюючих органів - перевірити, чи дійсно ці моделі і методи відповідають букві і духу Рамкової конвенції. Ефективна процедура моніторингу заснована на правовому, а не на політичному підході, але тим часом, за політичної підтримки Комітету міністрів, стане найшвидшим способом прийти до універсального тлумачення положень Рамкової конвенції - при збереженні широкого набору можливих методів і процедур реалізації, відповідних конкретних ситуацій в різних країнах-членах Ради Європи.

Сфера застосування Рамкової конвенції залишається, мабуть, найбільш спірним питанням, пов'язаним з реалізацією цього інструменту. Сама Конвенція не визначає правовласника захисту, передбаченої Конвенцією, і в основному кожна держава-учасниця може сама визначати, на які групи поширюється Конвенція.

Ряд держав-учасниць Конвенції при ратифікації зробили заяви, прямо або описово обумовивши ті меншини, які будуть користуватися захистом відповідно до Рамкової конвенції. Зокрема, кілька країн (Австрія, Естонія, Польща і Швейцарія) заявили, що ті особи, які є громадянами відповідної держави і належать до «традиційних» груп, які мають давні зв'язки з країною, повинні вважатися національними меншинами [66].

Деякі інші держави-учасники взяли вичерпні списки тих груп, члени

яких користуються захистом відповідно до Рамкової конвенції: Данія («Рамкова конвенція застосовується до німецької меншини в Південній Ютландії Королівства Данія»); Німеччина («Національні меншини в Федеративній Республіці Німеччині - це данці з німецьким громадянством і представники сербського народу з німецьким громадянством»).

Нарешті, Ліхтенштейн, Люксембург і Мальта заявили, що «ніяких національних меншин в сенсі Рамкової конвенції» не існує на їх території.

Рамкова конвенція розглядає права меншин як індивідуальні права, якими можна користуватися спільно з іншими особами, які належать до тієї ж групи. Тим часом визначення, яке включене в Рекомендацію Асамблеї, сформульовано в термінах групових прав, тобто меншість визначається як «група осіб в державі». Це робить проблематичним практичне застосування цього визначення. На практиці часто частина осіб, що належать до певної групи меншин, століттями проживала в певній країні, в той час як значна кількість інших членів тієї ж групи мігрувало в країну відносно недавно. Наприклад, понад 40% етнічних росіян в Латвії зареєстровані як громадяни на основі концепції «відновленого громадянства», що означає, їх предки століттями жили в Латвії. Майже 60% етнічних росіян приїхали до Латвії після Другої світової війни. В цьому і ряді аналогічних випадків виникає питання, чи доречно відмовляти в захисті відповідно до Рамкової конвенції ряду осіб, повністю підпадають під визначення Рекомендації, виключно на підставі того, що прибули інші члени тієї ж групи. в країну пізніше. Зовсім не очевидно, що спроби ввести групові права в міжнародне право будуть продуктивними для кращого захисту меншин. Слід зазначити, що відсутність визнаних групових прав в даний час не заважає міжнародним інститутам, зокрема Європейського суду з прав людини, займатися різними аспектами проблеми [16].

Одна з можливих моделей, яка застосовується в Європі, являє собою так звану «консоціативну демократію», засновану на взаємних поступках, яка може гарантувати рівний статус і право вето для всіх груп населення. У

консоціативних демократіях, таких як Бельгія, етнічна приналежність приймається як принцип організації держави. Людей оцінюють по заслугах і надаються політичні і громадянські права, але етнічні групи також офіційно визнані і їм надані певні права, такі як контроль над освітою і розподіл державних посад. Держава не ототожнюється ні з однією зі складових груп і намагається примирити відмінності між ними.

Однак ця модель може бути успішно реалізована в умовах відсутності явної більшості.

Наступна модель - це «ліберальна демократія», в якій етнічна ідентичність основних груп населення стає індивідуальною проблемою, а інтеграція держави відбувається навколо деяких загальних, неетнічних або надетнічних символів та ідеалів. Таку державу не цікавить, якою мовою говорить громадянин, а тільки те, як він виконує закон. У цій системі інтеграція не передбачає заперечення різноманітності. Швидше, встановлюється ієрархія цінностей, в якій все на території держави походить від наднаціональності. Рішення плюралізму можливо тому, що в багатьох сучасних державах існує достатня міжелітна згода з приводу системних цінностей. Більш того, у більшості етнічних меншин немає виняткового підходу до своїх вимог; хоча вони хочуть, щоб їх культура і мови були офіційно признані [83].

Якщо політичною метою держави є інтеграція суспільства, то найбільш ефективним методом досягнення цієї мети може бути «ліберальна демократія» в формі політичної (або цивільної) нації, супроводжуваною відповідними діями, спрямованими на облік різноманітності. У цьому діапазоні укладається формування транснаціональної еліти, здатної забезпечити ненасильницькі вирішення конфліктів, реалізацію прав і свобод особистості, розвиток механізмів взаємодії цієї еліти в ряді питань неетнічного характеру, та надетнічного характеру, відкритість етнічних груп, включаючи етнічну більшість для нових членів.

Підводячи підсумок сучасному підходу до прав меншин і його впливу

на Європейську концепцію національної держави, можна виокремити наступне: 1) Права меншин - це не особливі привілеї, які держава може надати деяким групам за власним вибором; 2) Права меншин розуміються як індивідуальні права, якими часто можна користуватися спільно з іншими людьми. Права меншин за своєю природою не є правами групи. Облік етнокультурного розмаїття через територіальний устрій і автономію може здатися недостатнім, мультикультуралізм повинен спускатися до індивідуального рівня; 3) Права меншин можуть бути реалізовані по-різному в різних країнах, в залежності від їх особливостей і від конкретних ситуацій. Відповідність цих конкретних методів букві і духу основних інструментів перевіряється за допомогою процедур моніторингу, проведених спеціалізованими експертними органами, і поліпшується за допомогою постійного діалогу; 4) Ключовим аспектом сучасного розуміння прав меншин є принцип участі меншин у прийнятті рішень з питань, що безпосередньо їх торкаються; 5) Хоч у держав і є свобода розсуду щодо визначення осіб і груп, які будуть користуватися захистом в якості національних меншин на їх територіях, це право повинно здійснюватися відповідно до загальних принципів недискримінації, та консультації з зацікавленими сторонами.

1.2. Проблеми національної консолідації у багатоскладних суспільствах

Деякі країни в світі можна точно назвати «мононаціональними». Ісландія і Португалія, найбільш очевидні випадки в Європі. У цих країнах кордони держав більш-менш відповідають кордонам нації, в тому сенсі, що немає інших «націй всередині», тобто ніяких історичних груп, що живуть на території держави, які вважають себе окремою нацією, і вони розглядають деяку частину території держави як свою національну батьківщину.

Такі мононаціональні держави дуже рідкісні. Більшість країн світу є «багатонаціональними». Вони включають в себе одну або кілька націй і, як

результат, зазвичай протистоїть феномену конкуруючих націоналізмів і конкуруючих проектів національного будівництва.

Присутність «націй всередині» породжує дуже відмінну і складну форму політики ідентичності. У мононаціональних державах, таких як Португалія, немає ніяких сумнівів в тому, що держава є законним втіленням самовизначення нації і що держава повинна виражати і просувати ідентичність і інтереси нації. Звичайно, існують розбіжності з приводу того, як зрозуміти ідентичність нації і як здійснити своє самовизначення.

У Португалії, наприклад, між консерваторами і реформаторами існували глибокі розбіжності з приводу того, як характеризувати націю. Консерватори визначили португальську націю з точки зору католицизму та етнічної чистоти і підтримали військову диктатуру, як спосіб захисту нації від внутрішніх або зовнішніх сил, які розглядаються як загрозові нації. Реформатори, навпаки, визначили португальську націю як світську, сучасну і демократичну, а також відкрити для світу. Ці дебати в мононаціональній державі між консерваторами і реформаторами зазвичай зосереджені на ряді знайомих протиріч: ролі релігії в суспільному житті; права політичного інакомислення; рівність жінок; терпимість до гомосексуалізму; прийом біженців та іммігрантів; участь в міжнародних інститутах.

Таким чином, політика ідентичності в мононаціональних державах може викликати запеклі суперечки. Справді, дебати між консерваторами і реформаторами всередині національної групи можуть призвести до громадянської війни або революції (як це сталося в Португалії). Життя в мононаціональній державі не є гарантією миру і стабільності або згоди.

Політика ідентичності в багатонаціональних державах пов'язана з абсолютно іншим рівнем складності. У мононаціональному випадку, хоча консерватори і реформатори розходяться в думках щодо природи їх загальної національної ідентичності, вони, по крайній мірі, погоджуються з тим, що держава є відповідним форумом для вирішення таких спорів, і що держава повинна виражати і захищати національну ідентичність [5].

Навпаки, в багатонаціональних державах виникають суперечки не тільки всередині кожної національної групи про те, як визначити її національну ідентичність; а також є суперечки про відносини між нацією (народами) і державою. Яку національну ідентичність (якщо така є) має виражати і захищати держава?

Є кілька варіантів консолідації суспільства. Перший варіант полягає в тому, щоб держава висловлювала національну ідентичність домінуючої національної групи, намагаючись асимілювати інші національні групи або відводячи їх в приватну сферу. Ця стратегія, по суті, включає спробу перетворити багатонаціональну державу в мононаціональну державу.

До недавнього часу цей підхід був переважаючим в більшості західних країн. Хоча мононаціональні держави насправді рідкість, багато західних політичних думок виходили з ідеї, що держава повинна бути (або стати) «національною державою», і що є щось «ненормальне» в наявності націй всередині. Практично кожна західна держава, за винятком Швейцарії, в той чи інший час намагалася перетворити себе в мононаціональну державу шляхом асиміляції або виключення своїх націй всередині.

Прийняття цієї першої стратегії було виправдано по ряду причин. Стверджується, що нав'язування національної ідентичності більшістю національних меншин необхідно для політичної стабільності або тому, що меншини були нелояльними, і отже, загрожували безпеці. Або меншини вважалися культурно відсталими, так що асиміляція в домінуючу групу була в їх власних інтересах [88].

У деяких випадках держава просто заперечувала існування таких національних меншин (наприклад, заперечення Грецією існування македонської меншини) або ствердження, що вони дійсно були членами групи більшості, які якимось чином втратили свою «справжню» ідентичність (наприклад, заяву Болгарії, що турецька меншість - дійсно слов'яни). Або стверджувалося, що претензії на політичну автономію і культурне виживання вже задовольнялась існуванням поблизу родинної держави. У багатьох

випадках реальним виправданням було просте бажання позбавити меншість його земель і ресурсів, щоб збагатити домінуючу групу.

Яким би не було офіційне пояснення, більшість західних держав історично намагалися нав'язати національну ідентичність більшості за допомогою різноманітної політики національного будівництва. До них відносяться прийняття політики громадянства, яка віддає перевагу членам домінуючої національної групи і робить знання мови більшості, умовою натуралізації. Централізація політичної влади з метою позбавлення місцевої автономії груп меншин, прийняття законів про мову, що вимагають щоб всі державні установи і всі державні службовці працювали на мові більшості. Створення національних засобів масової інформації, символів, свят і музеїв, що поширюють мову і культуру більшості населення. Прийняття національної освітньої політики, заснованої на мові і культурі більшості населення, обов'язкова військова служба на мові більшості.

Ця стратегія була досить успішною в деяких країнах в ХІХ столітті. Франція - приклад парадигми, політика державного будівництва дозволила ефективно асимілювати більшу частину колись існуючих національних меншин, включаючи басків, бретонців, окситанців, каталонців і так далі. Корсиканці були єдиною групою у Франції, яка успішно чинила опір асиміляції. Схожу історію можна було б розповісти про успіх державного будівництва в Італії дев'ятнадцятого століття за винятком німецькомовних жителів Південного Тіролю [13].

Однак в ХХ столітті ця стратегія перестала працювати. Національні меншини стали менш охоче миритися з асиміляцією і стали більш здатними протистояти їй. Деякі коментатори навіть стверджували, що в двадцятому столітті не асимілювалася жодна значна національна меншина. Це може бути перебільшенням, але це безумовно правда, що національні меншини в минулому столітті виявилися надзвичайно стійкими до асиміляції. Це не просто дуже великі і впливові групи меншин, такі як угорці в Румунії або каталонці в Іспанії, але навіть набагато менші групи, такі як корінні народи в

Америці чи навіть гагаузи в Молдові.

Французька модель побудови однорідної нації зазнала невдачі в двадцятому столітті. Одним з факторів є те, що сьогодні меншини, в порівнянні з дев'ятнадцятим століттям, з більшою ймовірністю мають освічене керівництво і вже існуючу інституційну інфраструктуру. У них також більше шансів отримати доступ до міжнародних мереж захисту інтересів, які можуть мобілізувати міжнародну громадську думку. В цілому змінився весь міжнародний контекст. Ніхто не скаржився в дев'ятнадцятому столітті, коли Франція прийняла жорстку примусову політику щодо своїх меншин (наприклад, заборонила всі публікації на мовах меншин). Сьогодні така примусова політика національного будівництва позбавила б країну права брати участь в європейських організаціях. Можна сказати, що держави сьогодні більш обмежені в доступних їм інструментах національного будівництва. Стратегія асиміляціоністського будівництва нації зараз зустрічає рішучий опір. За цих обставин прийняття цієї стратегії навряд чи забезпечить стабільність або безпеку. Навпаки, вона породжує «реактивний націоналізм», при якому меншини борються, іноді жорстоко, за збереження своєї мови, культури і інститутів самоврядування [61].

Зіткнувшись з реактивним націоналізмом меншин, держави стикаються з вибором: або загострити конфлікт, або домовитися про врегулювання. Держава може спробувати дати рівне суспільне визнання ідентичності всіх своїх націй всередині, більшості і меншості. Ця стратегія передбачає просування державою множинної національної ідентичності.

Ця стратегія зазвичай інституціоналізується в тій чи іншій формі того, що можна назвати «багатонаціональним федералізмом»: тобто в створенні федерального або квазіфедерального підрозділу, в якому група меншості утворює місцеву більшість і, таким чином, може здійснювати важливі форми самоврядування. Більш того, мова групи зазвичай визнається офіційною державною мовою, принаймні, в межах їх федерального підрозділу і можливо по всій країні в цілому.

На початку двадцятого століття тільки Швейцарія і Канада ухвалили таке поєднання територіальної автономії і статусу офіційної мови для субстатних національних груп. Однак з тих пір практично всі західні демократії, в яких присутні значні національні націоналістичні рухи, рухалися в цьому напрямку. Список включає прийняття автономії шведоязичних Аландських островів в Фінляндії після Першої світової війни, автономії Південного Тіролю у Пуерто-Ріко після Другої світової війни, федеральної автономії Каталонії у країні Басків в Іспанії в 1970-х роках, та зовсім недавно - Шотландія і Уельс в 1990 роках [13].

Таким чином, ця стратегія - визнання різноманітності раніше існуючих національних ідентичностей через певну форму багатонаціонального федералізму - стала сьогодні домінуючим підходом в західних демократіях. Однак його не прийняли в більшій частині посткомуністичної Європи. Навпаки, надали сильний опір. Коли комунізм зруйнувався, більшість країн регіону приступили до здійснення програм державного будівництва більшості, обмежуючи права мов меншин і скасовуючи автономії меншин.

Як і очікувалося, як і на Заході, це породило реактивний націоналізм меншин. Однак, на відміну від заходу, деякі посткомуністичні країни відповіли на цей реактивний націоналізм не примиренням, а ескалацією конфлікту. Мрія про перетворення в мононаціональну державу була настільки сильною, що держави вдавалися до сили, навіть до громадянської війни, замість того, щоб приймати претензії на самоврядування меншин.

Важливо відрізнити такі «багатонаціональні» федерації від інших федеральних систем, в яких внутрішні підрозділи не призначені для забезпечення самоврядування меншин, таких як континентальні США, Німеччина, Австралія та Бразилія. У цих країнах жоден з підрозділів не було призначено для того, щоб дати національним меншинам можливість здійснювати самоврядування на своїй традиційній території, хоча в разі Америки це, безумовно було можливо.

Але ескалація в цілому не досягає своєї мети. За винятком Країни, де

хорватській армії вдалося вигнати сербську меншину, тим самим усунувши можливість претендувати на автономію в майбутньому, жодне з націоналістичних рухів меншин в регіоні не було ні переможене, ні придушене.

Однак ця друга стратегія, хоча і явно є тенденцією серед демократичних держав, має свої труднощі. Неминуче виникають розбіжності з приводу обсягу прав на мову у меншин, кордонів автономій і прав «внутрішніх меншин». На мій погляд, західний досвід показує, що цими проблемами інституційного дизайну можна управляти демократичним шляхом.

Однак навіть якщо ми вирішимо ці складні питання інституційного характеру, залишаться невирішеними питання про ідентичності в таких багатогранних державах. Можна заперечити, що друга стратегія сфокусована на затвердження раніше існуючих національних ідентичностей, недостатня сама по собі як підхід до ідентичності. Багатонаціональна країна, яка визнає свої окремі національні групи, буде стабільною тільки в тому випадку, якщо вона також буде сприяти розвитку наднаціональної ідентичності, яку члени окремих національних груп можуть прийняти і ідентифікувати.

Це передбачає, що друга стратегія повинна бути доповнена третьою стратегією, в якій держава намагається створити і просувати нову наднаціональну або загальнодержавну ідентичність, яка виходить за рамки множинності існуючих національних ідентичностей. У більшості випадків ця третя стратегія доповнює другу, так що держава одночасно захищає розмаїття існуючих національних ідентичностей і одночасно просуває нову наднаціональну ідентичність [10].

У Бельгії, наприклад, держава просуває самобутність своїх фламандських, валлонських і німецьких національних груп за допомогою своєї відмінної форми багатонаціонального федералізму, одночасно просуваючи наднаціональну «бельгійську» ідентичність, яка виходить за рамки цих національних поділів.

В інших випадках третя стратегія фактично замінює другу стратегію; тобто нова наднаціональна ідентичність покликана в кінцевому підсумку витіснити або зруйнувати колишні національні ідентичності. Це, мабуть, найбільш чітко проявилось у багатьох країнах Африки та Азії після деколонізації. У Мозамбіку, наприклад, рух FRELIMO прийняло гасло «Убий плем'я, щоб побудувати націю». Як зазначає Око, це могло бути «кредо майже всіх африканських правителів і інтелектуалів» в період деколонізації [86].

Це гасло мало було застосовуватися до всіх «племен», включаючи найбільші, а не тільки дрібні, і отже це не було просто прикриттям для домінуючої групи для асиміляції груп меншин. Навпаки, всі групи розчинилися б у новій державній ідентичності. Це знайшло своє відображення, наприклад в тому, що багато африканських країн прийняли мову європейських колонізаторів в якості своєї офіційної мови, а не будь-які місцеві мови.

Від домінуючих груп, як і від меншин, очікувалося, що вони відмовляться від своїх мов і культур, щоб допомогти побудувати нові держави, кордони яких були безпідставно встановлені колишніми колоніальними державами. У Європі однак стратегія просування нової загальної наднаціональної ідентичності зазвичай розглядається як доповнююче, а не замінююче твердження різних національних ідентичностей.

Зростає консенсус щодо того, що побудова нації асиміляцією більшістю не спрацює, і що держави повинні пристосовувати свої нації до себе. Також зростає консенсус щодо того, що держава повинна просувати загальнодержавну наднаціональну ідентичність, і що це не може замінити твердження раніше існуючих національних ідентичностей. Таким чином, зростає консенсус з багатьох питань, що стосуються політики ідентичності в багатонаціональних державах. Але немає єдиної думки про природу або визначальних характеристик цієї наднаціональної ідентичності.

Зокрема, національні меншини часто не довіряють державній політиці, спрямованій на визначення і просування цієї наднаціональної ідентичності. Я вважаю, що одна з причин полягає в тому, що у третій стратегії є тенденція повернутися до першої: тобто, у домінуючих груп є тенденція визначати цю нову наднаціональну ідентичність таким чином, щоб віддавати перевагу їх власної національної ідентичності та інтересам. Тому з точки зору меншин ця стратегія іноді може підозріло виглядати, як оновлена версія стратегії асиміляціоністського національного будівництва.

У Великобританії, наприклад, «британець» вважається наднаціональною ідентичністю, яка виходить за рамки поділу між нацією англійської більшості і валлійським, шотландськими і ірландськими та католицькими національними меншинами. Однак багато членів цих національних меншин розглядають державну пропаганду «британства» просто як прикриття для державної пропаганди англічанства.

Насправді, представники англійської більшості не бачать різниці між своєю національною «англійською» і наднаціональною «британською» ідентичністю: вони просто проектують характеристики першої на другу і тому очікують, що просування останньої з боку держави буде включати в себе державне просування першого [71].

Те ж саме і в Іспанії. Члени домінуючої кастильської групи не розрізняють між своєю національною ідентичністю і своєю нібито наднаціональною іспанською ідентичністю і припускають, що державне просування останньої включатиме державну підтримку першої. Політика, що просуває кастильські інтереси - наприклад, привілеї використання кастильської мови або централізація влади в Мадриді – підтримується, як зміцнення наднаціональної «іспанської» ідентичності.

Навіть в Канаді, в країні, яка має давню традицію визначати себе як франко-англійську державу, існує багато тонких і менш тонких способів, якими домінуюча англомова група передбачає, що просування "канадськості" включає просування їх особливої ідентичності та інтересів.

Це хронічна небезпека для більшості багатонаціональних держав: домінуюча група схильна вважати, що просування наднаціональної загальнодержавної ідентичності буде включати просування їх конкретної національної ідентичності.

Як приклад йдеться, що BBC в своїх репортажах віддає перевагу англійським видам спорту (наприклад, крикету) перед кельтськими видами спорту (наприклад, регбі) [65].

Проблема полягає у тому, усвідомлюють лі себе люди з тією чи іншою наднаціональністю, або це просто неусвідомлене просування домінуючою національністю. Члени домінуючих груп можуть вважати, що все що зміцнює їх прихильність до держави в цілому, слід розглядати як просування наднаціональної ідентичності. Домінуючі групи вважають, що підвищення їх мобільності по всій країні, або посилення ролі їх мови, або централізація влади на форумах, де вони становлять більшість, - все це кваліфікується як способи просування і зміцнення загальної наднаціональної ідентичності. Насправді, звичайно, ця політика глибоко зміщена на користь інтересів домінуючої групи.

Таким чином, політика ідентичності в багатонаціональних державах демонструє досить загальні закономірності. Стара політика побудови нації асиміляціоністської більшості поступово замінюється новими ідеями пристосування різноманітності раніше існуючих національних ідентичностей, доповненими просуванням нових загальних наднаціональних ідентичностей. Але рухатись по цій лінії нелегко і непросто. Заявлена політика держави може мати відчутні відмінності від того, що вона фактично робить на місцях. Країна може стверджувати, що вона вибирає другий або третій варіант, в той час як насправді бере участь в першому. І навіть сумлінні зусилля з просування нової спільної ідентичності можуть насправді викликати побоювання асиміляції. З огляду на складність цих проблем, не слід очікувати, що політика ідентичності в багатонаціональних державах зникне найближчим часом.

1.3. Проблеми національної консолідації поліетнічних пострадянських суспільств

Після закінчення холодної війни міжнаціональні та міжетнічні відносини трансформувалися в одну з найгостріших політичних проблем у багатьох країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи, а також у багатьох нових незалежних пострадянських державах. Ці відносини послужили джерелом кривавих міжнародних конфліктів. Деякі з них трансформувалися в міждержавні конфлікти, які до сих пір залишаються на порядку денному міжнародної спільноти. Ці міжнародні та міжетнічні проблеми продовжують зберігати значний конфліктний потенціал і серйозно впливати на політичну ситуацію в різних державах цього регіону. Острота міжнародних відносин в деяких постсоціалістичних державах спонукає до участі міжнародних організацій, включаючи Раду Європи, в їх регулюванні, щоб сприяти консолідації загальноєвропейських норм прав людини в «проблемних державах» і на цій основі вирішувати конфлікти, що виникають з міжнаціональних і міжетнічних протиріч.

Країни Центральної та Східної Європи, багато нових незалежних держав на пострадянському просторі ініціювали процес системної трансформації і консолідації нових суспільних цінностей в своїх суспільствах. Суть цього процесу полягає в подоланні несумісності їх політичної, економічної, соціальної, гуманітарної та культурної систем з системами, що існують в демократичних державах Західної Європи. Порівняння їх реформаторської діяльності зі стандартами західноєвропейських демократичних суспільств є, з одного боку, важливим орієнтиром для визначення порядку пріоритету і характеру перетворень, які відбуваються з іншого боку, як об'єктивний критерій його успішного або невдалого розвитку. У цій конкретній області Рада Європи відіграє дуже конструктивну і політично важливу роль [90].

Зміцнення нових гуманітарних та інших суспільних цінностей вимагає

значного часу і передбачає кардинальну перебудову системи політичних відносин, економіки, суспільної психології, зміну ідеологічних орієнтацій, що склалися за роки тривалого комуністичного правління. а також закріплення нових гуманітарних пріоритетів розвитку.

Намагаючись проаналізувати політичні механізми формування «національних інтересів» в поліетнічних суспільствах в умовах різних політичних режимів, хотілося б звернути увагу на особливості цього процесу в країнах Центральної та Східної Європи. Спосіб посилення на необхідність захисту «національних інтересів» продовжує залишатися універсальним засобом виправдання дій або позицій урядів, парламентаріїв, лідерів політичних партій, бізнесменів і громадських діячів. Однак через розбіжності політичних і економічних позицій різних прихильників «національних інтересів» вони, як правило, по-різному розуміють ці інтереси. [88].

В умовах високорозвинених форм демократії і громадянського суспільства «національні інтереси» повинні відображати консолідовані сфери згоди між основними політичними силами, партіями, групами соціально-економічних інтересів, представниками різних національно-етнічних груп держави щодо основних проблем свого розвитку. «Державні інтереси» можуть збігатися з «національними інтересами», якщо створені і працюють механізми відображення інтересів переважної більшості населення, в тому числі інтересів національних меншин та етнічних груп.

У колишніх країнах «соціалістичної співдружності» монополія на визначення природи «національних інтересів» належала правлячим комуністичним партіям. Вони сформулювали ці інтереси відповідно до своїх ідеологічних міркувань і пріоритетів. Сприяння комуністичній перебудові світу через розвиток «світового революційного процесу» інтерпретувалася ними як відображення основних національних інтересів народів цих країн. Ніяких відмінностей між національними та державними інтересами в СРСР не існувало.

Система тотальної залежності добробуту і кар'єрного зростання

громадян від їх лояльності до існуючого режиму, встановлена правлячими комуністичними партіями, допомогла цим партіям нав'язати населенню офіційні формулювання національних і державних інтересів. Будь-які спроби поставити під сумнів офіційне формулювання цих інтересів приводили їх авторів до дисидентських позицій і повної політичної ізоляції в суспільстві. Реальні інтереси переважної більшості населення і різних етнічних меншин не могли знайти адекватного відображення у формулюванні національних і державних інтересів соціалістичних країн через відсутність можливості демократично представити їх на політичному рівні.

Керуючись принципом «пролетарського інтернаціоналізму», ідеологічні «пастирі» радянського комунізму розглядали національну ідентичність як пережиток капіталістичного суспільства, як прояв залишків націоналізму, що перешкоджають створенню нової історичної спільності, а саме: радянських людей. Комуністичне суспільство, борючись з націоналізмом, не давало можливості надіям і спробам народів, національним меншинам та етнічним групам мати політичний голос. Тому риторика про «національні інтереси» СРСР насправді була порожньою пропагандистською балаканиною. Що стосується державних інтересів Радянського Союзу, то ідеологічно і політично мотивовану ухвалу їх змісту було узурповано державною та партійною бюрократією під повним контролем правлячої комуністичної партії. Це не мало нічого спільного з процесом розвитку суспільства і його національностей [9].

Показово, що в країнах з давніми демократичними традиціями, багатопартійної політичною системою і ринковою економікою національні і державні інтереси нерідко також трактуються як тотожні. На відміну від реалій комуністичних держав «національні» і «державні» інтереси в демократичних державах мають реальну природу, яка формується в рамках складної взаємодії різних політичних і економічних сил, організацій громадянського суспільства, національних та етнічних спільнот.

Було б правильно стверджувати, що в колишніх комуністичних

державих Центральної та Східної Європи, а також в пострадянських державах триває трансформація системи, яка ще не привела до створення необхідних передумов відображення волі держави та більшості населення в діяльності виконавчої та законодавчої влади.

Нажаль, навіть якщо політична еліта, яка перебуває при владі в цих країнах, дійсно має щирю політичну волю і продуману стратегію трансформації системи, реалізувати нові соціальні цінності на практиці в короткі терміни неможливо. Ці структури при владі здатні прискорити політичні реформи, поглибити економічні перетворення, стимулювати процес впровадження нових цінностей в суспільну свідомість, але не в їх силах негайно втілити заявлені ідеали в життя.

Щоб це стало можливим, необхідні глибокі соціально-економічні та політичні реформи. Без них ці цінності - більше гасло, ніж практична мета. Подібні реформи в країнах Західної Європи тривали багато десятиліть і були предметом гострої політичної боротьби між різними політичними силами. Подібного досвіду політичних реформ в посткомуністичних державах накопичено не було.

З цього очевидно, що в умовах нерозвинених форм громадянського суспільства право представляти і інтерпретувати державні інтереси виявляється в руках тих соціальних груп і еліт, які в даний момент перебувають при владі, тобто в руках державної бюрократії. Недостатній розвиток інститутів громадянського суспільства, відсутність політичних партій, що представляють стійкі інтереси формуються соціально-економічних груп, дає державній бюрократії в країнах Центральної та Східної Європи можливість діяти від імені держави і представляти свої власні інтереси як схожі не тільки з державними, а й з загальнонаціональними інтересами [19].

У зв'язку з цим можна уявити собі можливість узурпації державної влади окремими групами політичних еліт і олігархів і в умовах відсутності демократичного контролю визначати природу як державних, так і

національних інтересів. У цих умовах згадки різних державних органів про те, що вони діють в національних інтересах, не можуть вважатися повністю правильними. З початку системної трансформації в багатьох країнах Центральної та Східної Європи виникла і почала діяти велика кількість політичних організацій і угруповань, які претендують на роль політичних партій. Але їм ще належить пройти довгий шлях, щоб в реальності стати політичними партіями. Є багато політичних партій, але множинні багатопартійні системи все ще знаходяться в процесі становлення.

Поки в повну силу не запрацює механізм трансформації волевиявлення населення через систему політичних партій і представницьких органів в виконавчу державну владу, говорити про схожість національних і державних інтересів в багатонаціональних країнах світу навряд чи коректно.

Законодавча практика однопартійного комуністичного суспільства в колишньому СРСР та інших соціалістичних країнах радикально відрізнялася від законодавчої практики багатопартійних західноєвропейських демократичних суспільств [19].

У комуністичних суспільствах законодавство формувалося обраними представниками єдиною урядовою партією під вирішальним впливом її ідеологічних постулатів. Здебільшого такі закони були спрямовані на створення передумов для успішного будівництва комуністичного суспільства і впровадження його принципів в суспільну свідомість і політичну практику.

В результаті законодавство комуністичних товариств не могло відображати інтереси і сподівання національних меншин. З цієї причини існуючі закони були сприйняті представниками національних меншин як надумані зверху. Правоохоронні органи, намагаючись реалізувати таке законодавство, викликали ворожість і нонконформізм серед значних груп населення, які не виявляли ніякого ентузіазму з приводу допомоги цій владі в їх діяльності. Це були коріння психології та практики правового нігілізму, який проник в усі сфери комуністичного суспільства, включаючи національні та релігійні меншини. В результаті такої ситуації представники цих меншин

розглядали саме свої етнічні і релігійні спільноти не як державу, а як головного протагоніста своїх інтересів. Високий рівень залежності і прихильності окремих членів до таких спільнот обмежував їх соціальну і трудову мобільність, заважав їм сприймати себе як вільних людей і як громадян країни, які зобов'язані дотримуватися, в першу чергу, державного законодавства, а не звичаї своєї країни, сім'ї або племені. Сім'я і племінні зв'язки продовжували залишатися життєво важливими і на практиці становили один з найважливіших критеріїв соціальних відносин.

Незавершеність процесу реформ і системних перетворень у багатьох багатонаціональних державах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи не дозволяє досить великим групам населення, в тому числі етнічних громад, спонукати законодавчу і виконавчу владу враховувати свої основні інтереси, вірно врахування в практичній діяльності. [13].

У багатопартійному демократичному суспільстві законодавчий процес значно відрізняється від практики колишніх комуністичних держав. Політичні партії, як політичне лобі певних груп інтересів, зацікавлені в тому, щоб їх представники були в парламентах. Наявність таких представників зміцнює престиж законодавчого органу, змінює характер прийнятих ним законів, створює передумови для виникнення правової держави для формування урядів, підтримуваних парламентською більшістю і відповідальних не тільки перед главою держави, але і політичними силами, які представляють в парламенті інтереси більшої частини населення.

У цих представницьких органах законодавчої влади, на відміну від комуністичних общин, інтереси різних груп населення ретельно зважуються і знаходять компромісне відображення в прийнятих законах. Переважна більшість населення вважає ці закони і правоохоронні органи службовцями громадських інтересів і готові не тільки дотримуватися їх, а й сприяти реалізації такого законодавства. Ця свідома підтримка і інтереси населення є основними передумовами для виникнення і збереження держави, заснованої на верховенстві закону.

Як інструмент об'єднання різних інтересів в суспільстві, демократична держава з поліетнічними спільнотами здатна зберегти свою цілісність тільки в тому випадку, якщо представники національних меншин та етнічних груп розглядають цю державу як рупор свого загального багатства і мають гарантоване право зберігати свою культурну самобутність і бути представленими в її політичних органах. За словами Урса Альтерматта, «якщо держава поважає культурну різноманітність, немає необхідності класифікувати національності за етнічними критеріями і навіть створювати нові менші національні держави». Іншими словами, якщо прагнення і надії етнічних меншин знаходять своє відображення в компромісній формі при формулюванні національних інтересів, то немає ніяких підстав для спонукань зберігати свою етнічну специфіку [75].

Після розпаду СРСР інтереси його національних меншин та етнічних спільнот, які раніше придушувалися, відкрито заявили про себе, придбали політичний вимір і зажадали їх інтеграції в загальну систему цінностей новостворених держав. У багатьох випадках оновлений націоналізм починав загрожувати цілісності нових держав, коли ці інтереси не були присутні в політичній практиці. Як правило, кажучи про міжнаціональні або міжетнічні відносини в суспільстві, за відправну точку приймаються деякі загальноприйняті форми їх існування, виражені в конституційному устрої держави, його законодавстві, соціальній структурі [22].

На відміну від тих держав, населення яких в основному складали іммігранти (США, Канада, Австралія, Нова Зеландія), сучасні національні держави Західної Європи, як підкреслив пан Урс Альтерматт, виникли з уже існуючих політичних спільнот, які представляють собою одиниці вільних і компетентних громадян, політичне громадянство яких було звільнено від їх культурної та етнічної ідентичності.

Необхідність класифікації національностей за етнічними критеріями виникає в тих випадках, коли держава не здатна виражати загальні інтереси поліетнічної спільноти свого населення. Так і є в багатьох

постсоціалістичних країнах.

Така ситуація сприяє збереженню традиційних початкових зв'язків всередині національних меншин та етнічних спільнот. Як правило, на територіях, де зберігається поділ на сім'ї і племена, як, наприклад, в Афганістані і на Північному Кавказі, практично відсутня повноцінне державне регулювання. Комунальні форми організації життя, де головним інструментом регулювання залишаються звичаї або релігійні підвалини, були і залишаються типовими і для тих груп населення, які дотримуються різних релігійних вірувань (мусульмани, старообрядці).

Протиріччя між ісламом і сучасним лібералізмом виражаються в різних підходах до визначення меж людської свободи, до ролі держави або суспільства у встановленні цих обмежень і до права держави або суспільства вимагати дотримання цих обмежень. Як відомо, релігійні догмати невіддільні від правових і політичних норм ісламу, і все життя мусульман в тому чи іншому сенсі орієнтоване на дотримання вимог Корану. Загострюється реакція на засилля західних стандартів у всіх сферах суспільного життя. Думки західної та інших цивілізацій про права людини, моделі демократії, відносини між полами і положенні жінок, про роль релігії і відокремлення церкви від держави дуже часто діаметрально розходяться. Сучасна західна цивілізація не може визнати і прийняти нерівність чоловіків і жінок або фізичні покарання, тому що ці звичаї і звички суперечать фундаментальним принципам європейського просвітництва [65].

Сполучені Штати, по праву пишаються своїми демократичними традиціями і досягненнями, називають «плавильним казаном», де «плавляться» різні звичаї, звички, стилі життя, релігійні вірування представників різних етнічних груп. Всі вони трансформуються в якусь єдину американську культуру і націю, всередині якої згладжуються етнокультурні відмінності.

Хоча немає ніяких політичних, юридичних та інших перешкод для інтеграції інших іммігрантів або корінного населення в суспільне,

економічне, політичне і культурне життя США (Канада, Австралія, Нова Зеландія, Франція, Німеччина, Великобританія та ін.). Повної інтеграції в цих країнах не відбувається. Багато індійських резервацій продовжують існувати, і її члени вважають, що умови життя для них в цих резерваціях більш комфортні, ніж у зовнішньому світі.

На відміну від Америки, де іммігранти змішуються і живуть на різних територіях, новачки в Європі стикаються з населенням, яке постійно проживає на своїй історичній території і хоче продовжувати жити так. Якщо ці новоприбулі не хочуть або не можуть інтегруватися в нове суспільство, їх етнічні групи, як правило, трансформуються в нову «редакцію» закритих етнічних спільнот, які не завжди готові ставити законодавство приймаючої країни вище за інтереси їх відповідних спільнот.

Один із способів вирішення очевидного протиріччя підходів - сприяти поступовій трансформації цієї традиційної соціальної мережі патріархальних відносин всередині закритих спільнот шляхом сприяння промислового, економічного, соціального і культурного розвитку територій, на яких ці спільноти живуть. Це неминуче призведе до процесу індивідуалізації, збільшить соціальну і трудову мобільність членів цих закритих спільнот і сприятиме їхньої інтеграції в більш широкі національні спільноти, що поділяють спільні інтереси і цінності з іншими народами даної держави або країни.

У країнах Центральної та Східної Європи з перехідною економікою існує безліч об'єктивних труднощів з точки зору їх зусиль по впровадженню нових суспільних цінностей, побудови багатопартійних політичних систем і плюралістичної демократії, а також створення ринкової економіки з соціальним профілем. Формування національних інтересів в цих країнах - дуже складний і суперечливий політичний, економічний, соціальний і навіть духовний процес, що має свої природні політичні межі. Ідеологічні кампанії і тиск, спрямовані на стимулювання реформ, мають велике значення, але вони не можуть замінити більш ефективну допомогу цьому процесу, який полягає

в координації зусиль держав і організацій громадянського суспільства для вирішення конкретних проблем трансформації цих країн.

1.4. Проблеми типологізації етнополітичної конфліктності у сучасному світі

Огляд дев'яноста двох озброєних конфліктів в 1945-1989 роках показав, що «рушійною силою більшості воєн в сучасному світі є етнічна ворожість».

Для цілей соціальних наук етнічні конфлікти не є особливим класом конфліктів. Для цих цілей необхідно спробувати ідентифікувати причини, проаналізувати умови, при яких вони проводять певні ефекти [58, с. 154].

Вираз «етнічна група» було запропоновано Хакслі Майкл Бентон і Хеддоном в 1935 році як заміник «раси» для визначення груп на національному рівні; це можна назвати первинною етнічною приналежністю.

Незабаром після цього, він став використовуватися в Сполучених Штатах для визначення груп дефісів (наприклад, ірландсько-американців); це можна назвати вторинною етнічною приналежністю. Різниця між ними полягає в тому, що «первинна етнічна приналежність» позначає загальні почуття і колективні дії людей, які належать один одному або вважають, що вони повинні бути разом, як члени суверенної політичної одиниці. Вторинна етнічна приналежність - це аналогічне визначення осіб як підрозділа в межах суверенної політичної одиниці. [61, с. 16].

Ця відмінність важлива, тому що ці два типи етнічної приналежності мають дуже різні політичні наслідки. Це аналогічно аргументу про те, чи є націоналізм людей, які є членами національної держави, ідентичним що і націоналізм групи, яка намагається стати такою державою.

Етнічні групи (первинні або вторинні) в даний час відрізняються від національних, релігійних і расових груп своєю культурною самобутністю, пов'язаною з вірою в своєрідне походження, хоча будь-яка конкретна група може бути як етнічною, так і національною, етнічно та релігійною, етнічною

та расовою.

У національному перепису населення в США тепер можна попросити класифікувати себе за етнічною ознакою (тобто в сенсі вторинної етнічної приналежності). Поява такого питання в офіційній формі посилює уявлення про легітимність цього способу класифікації, незважаючи на невідповідності в його застосуванні.

Відзначаючи, що деякі власні імена повторюються в історичних записах і позначають групи з загальними культурними особливостями і вірою в спільне походження, Ентоні Сміт (1997) прийшов до висновку, що етнічні зв'язки універсальні.

Сказати, що конфлікт є етнічним, або приєднати прикметник «етнічний» навіть до простого твердження, наприклад, до «етнічної ворожнечі» або «етнічної напруги», - значить приписати конфлікту, ворожнечі або напрузі відмінну якість і мати на увазі, що його найкраще розуміти як підклас речей, які мають спільні риси. Це означає, що визнання відносин як етнічних відкриває шлях до більш якісного пояснення того, що відбувається.

Рішення визнати групу під певною назвою - це політична дія. Часто це спричиняє за собою відмову від альтернативи. Класифікація групи може також визначати її статус і права її членів, як це було продемонстровано на прикладі Косово, оскільки політика уряду Белграда ґрунтувалася на відмінності між нацією і національною меншиною.

На Балканах ім'я «мусульманин» може позначати групу, більш етнічну, ніж релігійну. Офіційні імена можуть не відображати самоідентифікацію на базовому рівні, і люди іноді ідентифікують себе будь-яким способом, який, на їхню думку, може бути їм вигідний. Так само, як офіційна турецька влада іноді заявляє, що курди насправді є гірськими турками, так і серби час від часу стверджували, що македонці насправді є південними сербами, ставили їх під контроль Сербського Патріархату і нав'язували сербську мову [29].

Коли уряд Болгарії в 1984 році спробував насильно асимілювати свою

етнічну турецьку меншість, він стверджував, що дана група складається з болгар, які перетворилися в турків під час османської окупації і бажають знову бути визнаними болгарами. Число мусульман-македонців варіювалося від однієї перепису до іншої; часом вони були більш готові ідентифікувати себе як турки; часом вони були схильні до «тихої асиміляції» в албанську етнічну групу; деякі оголосили себе ромами [71].

Плутанина така, що один письменник стверджує: «Ви можете знайти безліч областей, як в Македонії, так і в Болгарії, де селяни дійсно не знають, македонці вони або болгари (а в деяких місцях вони думають, що вони можуть бути сербами). Їх відповіді можуть залежати від їх висновків щодо мети, яку вони переслідують [74].

Щоб вирішити, які конфлікти були викликані етнічною ворожнечею, необхідно знайти спосіб диференціювати конфлікти, які були не на ґрунті етнічних настроїв.

Багатомірність конфліктів.

Громадянська війна 1945 року в Греції може вважатися неетнічною, оскільки, якщо її описати вірно, вона виникла в результаті спроби комуністів контролювати державу. Серед конфліктів, включених в підрахунок, є громадянські війни, викликані спробами відділення етнічного або потенційно національного характеру, такі конфлікти як в Бангладеші, Біафрі і Судану та інші (наприклад, конфлікти через Фолклендські / Мальвінські острови і прикордонні суперечки Індії з Китаєм і іншими країнами). Пакистан, в якому дві країни заперечували суверенітет над територією. Це були політичні суперечки, але оскільки сторони відрізнялися своєю культурою, національністю (і можливо, їх етнічною приналежністю), то вони були не просто боротьбою за політичну перевагу. То ж ці конфлікти можна віднести до етнічних конфліктів. Конфлікти Ізраїлю з сусідніми державами, мали етнічні якості плюс додатковий фактор, що корениться в релігійних відмінностях.

Дуже багато конфліктів виникли, коли імперські держави більше не

могли гарантувати встановлені ними раніше політичні рамки, як, наприклад, в Шрі-Ланці, Кіпрі, Чаді, Західній Сахарі, курдському регіоні і деяких республіках колишнього Радянського Союзу. У міру розширення торгівлі, більш тісних контактів між народами, і новими засобами спілкування зросли почуття групової приналежності і протидії правлінню іноземців.

Вони сприяли розквіту настроїв, які європейці називають націоналістичними, і спонукали людей підтримувати колективну політичну боротьбу. З цього підсумкового огляду слід зробити висновок про те, що великомасштабні конфлікти виникають між групами, які відрізняються більш ніж в одному вимірі, і ця багатомірність полегшує їх членам проводити колективні дії, та об'єднувати людей. Всі конфлікти були політичними за визначенням, а політична боротьба часто проводилася за етнічними лініями, але було б марно нам намагатися класифікувати їх будь яким чином, якщо не враховувати їх численні аспекти.

Наприклад, загально прийнято вважати, що в Північній Ірландії існує конфлікт. Стара напруженість відродилася в 1969 році, коли група марширувала, щоб привернути увагу до того, що вони вважали порушенням їхніх громадянських прав. На них напали за це, і поліція не змогла їх захистити. Потім опір посилювався. Більшість з одного боку вважали себе католиками, в той час як більшість на іншій стороні вважали себе протестантами, але цей фактор не перетворював цей конфлікт у релігійний конфлікт [74].

Представники католицької і протестантської церкви висловили жаль з приводу багатьох методів, використовуваних протиборчими групами. Саму різку опозицію склали республіканці, які вважали що їхні претензії не можуть бути задоволені в рамках панівної політичної структури і що єдиним задовільним рішенням буде об'єднана Ірландія. Їм протистояли юніоністи, які наполягали на збереженні союзу з Великобританією. Систематична дискримінація в розподілі ресурсів на основі віднесення людей до релігійних категорій, але основна мотивація була політичною. Це також не був конфлікт

між двома однорідними блоками, оскільки багато хто з тих, хто на одній стороні вважали, що у них є законні претензії. Але вони були б задоволені без об'єднаної Ірландії, і багато хто з тих, хто на іншій стороні, дистанціювалися від крайніх проявів юніонізму.

З обох сторін за голоси боролосся більше однієї політичної партії, не кажучи вже про партії, які намагалися подолати розрив. Протягом багатьох років виникали проблеми, які мобілізували різну ступінь підтримки або для протесту, або для придушення його, що сприймалося як терористичний рух. Конфлікти тривали, але різної інтенсивності. У різних людей були різні мотиви участі в конфлікті. Ототожнення індивідів з групами і діями, які виражали конфлікт, постійно змінювалися.

Якщо використовувати широке визначення, можна сказати, що Північна Ірландія є прикладом етнічного конфлікту, але етнічна приналежність не є його відмінною характеристикою, і класифікація його як «етнічний» не вносить нічого цінного для аналізу подій, які там відбуваються. Всі конфлікти що зберігаються, а також всі соціальні групи, які називаються спільнотами, майже напевно будуть багатовимірними в порівнянні з одновимірним визначенням їх в законах, що забороняють дискримінацію. Приклад Північної Ірландії ілюструє змінну індивідуальної прихильності конфлікту [56].

Якщо використовувати широке визначення, можна сказати, що Північна Ірландія є прикладом етнічного конфлікту, але етнічна приналежність чи є його відмінною характеристикою, і класифікація як «етнічна» не вносить нічого цінного для аналізу подій, що відбуваються там. Все ще зберігаються конфлікти, а також зберігаються всі соціальні групи, які називаються спільнотами, майже напевно будуть багатовимірними в порівнянні з одновимірними визначеннями груп в законах, що забороняють дискримінацію. Приклад Північної Ірландії ілюструє змінну індивідуальну прихильність конфлікту.

Більш урбанізовані райони, які характеризуються тривалим

конфліктом, такі як Шрі-Ланка, Кіпр, Чечня і курдські райони Туреччини, по всій видимості, внесли непропорційний внесок в міжнародну міграцію. Це варіант виходу. Без урахування відмінностей в індивідуальній мотивації не може бути пояснень того, чому одні конфлікти загострюються, наприклад, коли вторинна етнічна приналежність стає первинною, та чому інші конфлікти зберігаються без серйозних змін, в той час як треті конфлікти зменшуються в міру того, як сторони досягають згоди.

Людські істоти соціалізовані для досягнення певних цілей. Деякі з цих цілей вони можуть досягти самотійно, індивідуальними діями. Щоб досягти інших, вони повинні об'єднуватися і брати участь в колективних діях. Відносини всередині місцевої громади, як і відносини між сусідами, звичайно засновані на обміні послугами між окремими людьми або відносно невеликими групами, такими як сім'я, в яких люди співпрацюють. Етнічна мобілізація - це форма більш масштабних колективних дій, за допомогою яких люди прагнуть до цілей, яких вони не можуть досягти індивідуальними діями. Це також може бути форма колективних дій, за допомогою яких члени еліт переслідують свої індивідуальні цілі при іноді малої підтримки послідовників, які менше зацікавлені в бажаному результаті.

Варто задуматися про рішення, яке людина приймає, використовувати або не використовувати варіант виходу, оскільки воно служить нагадуванням про те, що конфлікти зберігаються тільки тоді, коли люди вкладають ресурси в колективну боротьбу. Іноді існує можливість внутрішнього виїзду, але можливість еміграції ставить проблему більш гостро. Одна людина може вирішити, що його кар'єра, спосіб життя, сімейні устремління і так далі занадто важливі в порівнянні з тим прагненням, яке він або вона розділяє з іншими членами групи. Це засновано на оцінці відносних переваг і шансів на досягнення спільної мети. У гру вступають і інші фактори, оскільки перевага рідко коли буває статична [51].

Значення, яке приписують в різних суспільствах вірі та загально етнічному походженню, пов'язане з їх потенціалом для організації

колективних дій, задля досягнення спільних цілей. З цього випливають два висновки: по-перше, значення загального етнічного походження нескінченно варіюється; по-друге, його слід розглядати паралельно з іншими потенційними підставами колективного походження, включаючи сусідство і загально національне походження, расу, релігію і політичні інтереси. У місцевих спільнотах зазвичай існує безліч таких підстав, що робить відносини між членами, багатовимірними і дозволяє різним відносинам врівноважувати один одного. Коли люди мобілізуються апеляцією до загального етнічного походження, це може здатися результатом свого роду конфлікту, але лежать в основі процесів, загальних для багатьох видів мобілізації.

Потенціал мобілізації може бути перетворений в ефективні колективні дії політичним діячем, який керується риторикою, яка за певних обставин спонукає інших думати далі, ніж їх короткострокові індивідуальні інтереси. Або можна створити ситуацію, в якій вони відчують, що в них немає життєздатної альтернативи, крім як відповідати очікуванням групової солідарності. Підхід, який концептуалізує ці проблеми в термінах колективних дій, дозволяє обійти суперечки про природу націй, етнічних груп та меншин, розглядаючи групи як скупчення індивідів, які постійно формуються і реформуються в міру зміни обставин. Ці цінності, які люди надають етнічній асоціації, служать посиленням до змін в їх відносинах з іншими, включаючи як міжособистісні відносини з мобілізаторами, так і колективні відносини з конкуруючими групами. Ці відносини взаємодіють з етнічними настроями в причинно-наслідкових відносинах, звідси і з'являється двигун, що приводить в дію конфлікт. Витоки етнічної приналежності лежать в цій взаємодії, а не в будь-якому єдиному джерелі влади. Ті, хто складають покоління, успадковують різномірний набір переваг від своїх предків, змінюючи їх і передаючи наступному поколінню [46].

Як конфлікти іноді загострюються, так вони можуть і зменшуватися. Сторони можуть піти на компроміс, і будь-які переваги етнічної асоціації

можуть ослабнути в порівнянні з індивідуальним прагненням до мети, почуттям особистої відповідальності або іншими видами узгодженості. Кожен конфлікт унікальний, тому будь-яке вирішення цього конфлікту, ймовірно буде залежати від конкретних інститутів і обставин часу.

Висновок до 1 розділу

Підводячи підсумки оцінки потенціалу регулювання етнічної напруги ми можемо виокремити наступні підходи.

Сучасний підхід до прав меншин і його впливу на Європейську концепцію національної держави. Можна виокремити наступне: 1) Права меншин - це не особливі привілеї, які держава може надати деяким групам за власним вибором; 2) Права меншин розуміються як індивідуальні права, якими часто можна користуватися спільно з іншими людьми. Права меншин за своєю природою не є правами групи. Облік етнокультурного розмаїття через територіальний устрій і автономію може здатися недостатнім, мультикультуралізм повинен спускатися до індивідуального рівня; 3) Права меншин можуть бути реалізовані по-різному в різних країнах, в залежності від їх особливостей і від конкретних ситуацій. Відповідність цих конкретних методів букві і духу основних інструментів перевіряється за допомогою процедур моніторингу, проведених спеціалізованими експертними органами, і поліпшується за допомогою постійного діалогу; 4) Ключовим аспектом сучасного розуміння прав меншин є принцип участі меншин у прийнятті рішень з питань, які безпосередньо їх торкаються; 5) Хоч у держав і є свобода розсуду щодо визначення осіб і груп, які будуть користуватися захистом в якості національних меншин на їх територіях, це право повинно здійснюватися відповідно до загальних принципів недискримінації, та консультації з зацікавленими сторонами.

Можна зробити висновок що політика ідентичності в багатонаціональних державах демонструє досить загальні закономірності. Стара політика побудови нації асиміляціоністською більшістю поступово замінюється новими ідеями пристосування різноманітності раніше існуючих національних ідентичностей, просуванням нових загальних наднаціональних ідентичностей. Але рухатись в цьому напрямку нелегко і непросто. Заявлена політика держави може мати відчутні відмінності від того, що вона фактично робить на місцях. І навіть сумлінні зусилля з просування нової спільної

ідентичності можуть насправді викликати побоювання асиміляції. З огляду на складність цих проблем, не слід очікувати, що політика ідентичності в багатонаціональних державах зникне найближчим часом.

В свою чергу у країнах Центральної та Східної Європи з перехідною економікою існує безліч об'єктивних труднощів з точки зору їх зусиль по впровадженню нових суспільних цінностей, побудови багатопартійних політичних систем і плюралістичної демократії, а також створення ринкової економіки з соціальним профілем. Формування національних інтересів в цих країнах - дуже складний і суперечливий політичний, економічний, соціальний і навіть духовний процес, що має свої природні політичні межі. Ідеологічні кампанії і тиск, спрямовані на стимулювання реформ, мають велике значення, але вони не можуть замінити більш ефективну допомогу цьому процесу, який полягає в координації зусиль держав і організацій громадянського суспільства для вирішення конкретних проблем трансформації цих країн.

Насправді, етнічні конфлікти багатовимірні та не базуються лише на етнічній ворожнечі, частіше за все вони посилюються соціальними, політичними, культурними та релігійними факторами. З часом сторони можуть піти на компроміс, і будь-які переваги етнічної асоціації можуть ослабнути в порівнянні з індивідуальним прагненням до мети, почуттям особистої відповідальності або іншими видами узгодженості. Кожен конфлікт унікальний, тому будь-яке вирішення цього конфлікту, ймовірно буде залежати від конкретних інститутів і обставин часу.

РОЗДІЛ 2. РЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ (ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ)

2.1. Національне будівництво на пострадянському просторі

Змістовний контекст соціально-політичних процесів на пострадянському просторі сьогодні як і раніше формується перш за все в проблемному полі державного і нації будівництва. Після розпаду СРСР на незалежні держави одночасно відбуваються різноспрямовані зміни в економіці, політиці, сфері соціальних відносин, активно трансформуються базові установки суспільної свідомості, культурні норми і система цінностей проживаючих на цьому просторі людей. Перспективи цих змін «за замовчуванням» розглядаються і в політичному, і в науковому дискурсах в контексті становлення в пострадянських країнах національної державності і нації, як її консолідуючого політико інституційної основи. Перспективи пострадянських трансформацій «за замовчуванням» розглядаються сьогодні і в політичному, і в науковому дискурсах в рамках подвійного процесу становлення в колишніх союзних республіках національної державності і нації як її політико-інституційної скріпи. Але самі політичні актори розглядають концепт нації швидше в інструментальному аспекті державного будівництва - як символічний орієнтир конструювання інституційного фундаменту нової державності та легітимації правлячої еліти. До задачі формування нації вони підходять як до регульованого «зверху» процесу, імпліцитно спираючись на згоду громадян і їх консолідацію на основі запропонованої пострадянськими елітами порядку денного. В результаті позначилося латентне, але принципове протиріччя між установками публічного дискурсу про національну державу, як безальтернативна перспектива державного будівництва, та реальними політичними практиками і політичною культурою спільнот, які облаштовують свою державність. В цьому проявляється сутнісне протиріччя, яке не знаходить однозначного

вирішення. В пострадянському періоді конфлікт двох, на перший погляд тісно пов'язаних, але фундаментально відмінних стратегій політичного цілепокладання, суперечка про те, що повинно стати першочерговим завданням у політичному порядку денному: формування сучасного консолідуючого, територіального співтовариства нації або в свою чергу зміцнення держави. У цій суперечці акценти розставляються, як правило, з урахуванням інтересів груп еліт, які перебувають при владі або заперечують владне домінування в конкретний період політичного часу [58].

Нація в науковому дискурсі: пострадянський контекст аналітичний підхід до аналізу соціально-політичних процесів в пострадянських державах переважно шикуються в парадигмальних рамках нації-будування, і на апробованих в соціальних науках в другій половині ХХ ст. принципах «методологічного націоналізму» [78, с. 5].

Що ототожнює укладену в державні кордони співтовариство з національною державою.

Під питанням виявляється і безальтернативність нації як значимого для самоідентифікації громадянина «уявної спільноти», а національна держава - як форма організації суспільного життя нації. З одного боку, в умовах режимних трансформацій національне начало підміняється державним; «національна» державність виявляється лише оболонкою, наповнюваною різним, ситуативним змістом. У ній знаходиться місце і «батькам нації», і «етнічній демократії», і іншим формам преференцій на етнічних підставах і в рамках представництва групових інтересів. У публічному дискурсі побутують і стійкі терміни, успадковані ще від радянської епохи: «титульна нація», «багатонаціональна держава», «національні автономії» та ін. Політичні еліти, виховані на цих поняттях, мислять відповідними категоріями, в той час як в науковому дискурсі нація осмислюється як «уявна спільнота» (відповідно до відомої формули Б. Андерсона), а етнічне, як правило, трактується (в конструктивістському ключі) розширено, як феномен культурної природи, форма «соціальної організації культурних відмінностей»

[75].

Так сформувався чвертьстолітній «зазор» пострадянського періоду між «політкоректною» теорією і політичною прагматикою, що складалася в конкурентних умовах боротьби за приватизацію «радянської спадщини», серйозну проблему пострадянських спільнот - збій орієнтирів розвитку. При спробі сполучення теоретичних моделей з практикою виникає свого роду когнітивний дисонанс. Одна з найважливіших особливостей нації-будування на пострадянському просторі, з точки зору ресурсного оснащення, умов і соціально-політичних контекстів, полягає в дефіциті практичного досвіду державності у пострадянських країн. Завдання нації-будування встає паралельно із завданням державного будівництва, а в деяких аспектах - і в якості конкуруючого проекту. В результаті, якщо в процесі нації-будування ресурс громадянської ідентичності має визначальне значення при виборі орієнтації розвитку - на побудову або громадянської, або етнічної нації, то в державному будівництві його роль може виявитися не настільки значущою і, навіть, контрпродуктивною для досягнення в короткий, важливий для легітимізації політичного режиму строк відчутних результатів. Навпаки, в останньому випадку найбільш затребуваним в порівнянні з іншими ресурсами державної консолідації виявляється найчастіше ресурс етнічної солідарності. Досвід державності молодих пострадянських країн часто зводиться до існування в якості союзних республік єдиної радянської держави (що слід розглядати, скоріше, як досвід квазідержавності). При цьому найважливішим ресурсом нації-будування, здатним забезпечити та сформувати стійкі основи нової державності, виявляється ресурс культурно-цивілізаційний і етнокультурний. У підсумку «в силу ментальної інерції і впливу етнічного націоналізму держави колишнього СРСР просуваються важко від концепту етнонації до концепту громадянської нації». Широке, громадянське розуміння нації (наприклад, казахстанської або латвійської) поки затверджується боязко, головним чином для зовнішнього світу» [59].

Концепт «націоналізація держав», який два десятиліття тому

запропонував Р. Брубейкер, став одним з визнаних референтних понять для осмислення політико-інституційної динаміки на пострадянському просторі. Його теоретична цінність теж нерідко ставиться під сумнів: зрозуміло, що описувані процеси відбуваються не тільки в постсоціалістичному світі, а імпліцитний поділ на західний цивільний («зі знаком плюс») і не західний етнічний («зі знаком мінус») націоналізм задає нормативні рамки в їх трактуванні [56].

Це поділ потребує прояснення. Мова про те, що про повноцінну громадянськість західного націоналізму можна говорити лише в світлі глибокого переосмислення Заходом досвіду двох світових війн ХХ століття (насамперед - їх західноєвропейських реалій). Але і з цим застереженням важливо брати до уваги те, що саме за підсумками цих війн з другої половини ХХ ст. формується «поділ» націоналізму на дві принципово різні версії: для заходу і для решти світу. При цьому останнє формувалося багато в чому під тиском цілеспрямованого просування в сторонні культурні середовища ідеал-типовій моделі національної держави, в «генофонд» якої включено багато «типових» практик періоду зародження європейських націй.

У їх числі практики послідовної і жорсткої етнічної і конфесійної уніфікації, готовність держави до застосування інструментів придушення і викорінення етнічно і конфесійно чужорідних елементів. В результаті поширювана повсюди після Другої світової війни (і остаточного розпаду колоніальних імперій, а потім і «радянського блоку») в якості універсальної форми національної держави, з одного боку, часто провокувалися міжетнічні та міжконфесійні сутички, а з іншого - підштовхуючи відповідні спільноти до «національного самовизначення» і тим самим примножуючи число «національних проєктів» [5, с. 36].

Не випадково в більш пізніх роботах, присвячених, зокрема, аналізу досвіду Естонії, Латвії, України і Казахстану як «національних держав» і їх досягнень в сферах етнополітичної демографії та мовній політики, Р. Брубейкер наполегливо вказує на необхідність розведення форми і змісту,

на «дуальність проектів і процесів» і на багатошаровість самого концепту «національних держав», інтегруючих дискурсів, політичної практики і процесів.

Додаткові можливості подолання обмежень нормативного підходу при розгляді процесів становлення нової державності дозволяє концепт політики ідентичності. Політика ідентичності трактується як цілеорієнтована політична практика: не тільки в традиційному для зарубіжної політики контексті залучення меншин і відповідних їм груп інтересів в «боротьбу за ідентичність» і просуванням прав ущемлених в соціальному статусі спільнот, але і як політика держави та недержавних суб'єктів політичного процесу по формуванню національної, громадянської, територіальної ідентичності.

Політика ідентичності включає такі ключові напрямки, як символічна політика, політика в сфері освіти і культури, політика мови, політика пам'яті [19, с. 101].

Важливу роль в її просуванні, особливо в глибоко розділених суспільствах, грає роль соціальна політика і політика у сфері міжетнічних відносин (що розглядається як система інституціоналізованих взаємодій культурних спільнот по досягненню громадянської злагоди). В умовах утвердження нової державності успішність політики ідентичності виявляється значущим фактором державної самостійності; в країнах, що вирішують завдання соціальної та політичної модернізації, вона активно використовується як інструмент реалізації державної стратегії розвитку, а її пріоритети та інструментарій стають найважливішими індикаторами, що дозволяють оцінити характер політичного режиму.

Нації-будування на пострадянському просторі: контури дослідницького поля інерції інститутів і інерційності політичного мислення змушують шукати шляхи поєднання звичних підходів і нового змісту як в політичній практиці, так і в науковому дискурсі. Це завдання актуальне для вибудовування загальної для соціальних наук поля аналізу суспільних змін, в тому числі для осмислення природи і перспектив політико-інституціональних

трансформацій на пострадянському просторі. Сам термін «нації-будування» з'явився в англomовній літературі на початку 1960-х років, але в українській мові погано приживається, притому, що і адекватної заміни йому поки не знайшлося. Не вщухають суперечки і навколо змістовних трактувань понять нації, нації-будування і націоналізму.

«Складність и кріхкість сучасних націй на Сході, - вважає В.А. Тишков, - це не від незавершеності процесу нації-будування або неможливості его здійснення, а від відмови реалізації різних варіантів втілення ідей нації» [48, с. 5].

Стратегічний вибір еліт нових держав все частіше схиляється на користь саме таких «самобутніх» варіантів; вони виявляють готовність запозичувати зовнішні форми, але не зміст європейських політичних інститутів. Навпаки, фундаментальна причина численних дисфункцій нації-будування в іншокультурних (в зіставленні з заходом) регіонах - в прагненні звести все різноманіття існуючого в сучасному світі державного устрою до однакової моделі національної держави. При цьому нація наділяється атрибутами громадянської спільності, що має прив'язку до території, що контролює держава, тим самим підстави консолідації нації - як самоорганізованої політичної спільноти верифіцирується.

У літературі з проблем націоналізму і нації-будування на пострадянському просторі в останні роки виділилося кілька напрямків, які дають різні інтерпретації пріоритетів і механізмів їх реалізації. У перше пострадянське десятиліття домінувала конфліктологія, в центрі уваги був аналіз ситуацій конфліктних протистоянь і їх концептуалізація.

Поступово її витісняли дослідження націоналізму і стратегій регулювання міжетнічної напруженості, інструментів і механізмів політики ідентичності [74].

Крім традиційних сфер уваги - освітньої політики, політики мови, політики в сфері культури - в центрі дослідницького інтересу закономірно виявилися форми апеляції до досвіду минулого в контексті символічної

політики.

Історичний і меморіальний дискурси стали дієвою зброєю в тому числі в боротьбі за державну спроможність, а «війни пам'яті» - розхожим, повсякденним політичним інструментом конструювання національної ідентичності, до якого широко вдавалися політичні еліти нових держав. Хвилі інтересу до політики пам'яті продовжують формувати суспільний запит на переосмислення минулого. Як стверджують зарубіжні дослідники пострадянських реалій, фокус вивчення механізмів і траєкторій нації-будування зміщується на мікрорівень і на оцінки поєднань, часом химерних, традиційних і нетрадиційних інструментів конструювання ідентичності [59].

З цих позицій конструктивним представляється підхід, що пропонує розглядати нації-будування як «діяльність політичного актора (або акторів), спрямовану на переконання проживаючих на одній адміністративній території (державі) людей в тому, що вони належать до однієї спільноти»; для того щоб отримати об'єктивне уявлення про просування цим шляхом, предметом розгляду повинні стати не тільки політичні практики національного рівня, а й реакції громадян на них.

Однак скоріше мова йде не про здатність або можливості «переконувати»: в епоху інформаційного суспільства методи «переконання», доступні ключовим політичним акторам, трактуються досить розширено (наприклад, практики «інформаційних війн»). Точніше було б визначити сучасні стратегії нації-будування ширше, як політику консолідації «проживаючих на одній адміністративній території людей» в інституційних формах єдиного політичного співтовариства. Як відомо, ідеал типовою опорою сучасної національної держави - є громадянська нація. Пошуки інших підстав її формування та консолідації («конституційний патріотизм» Ю. Хабермаса, європейське громадянство, «космополітичне громадянство» і т.п.) поки не привели до появи альтернативної «національній» державі політичної оболонки. Досвід пострадянських країн показує, що домінування і в політиці ідентичності, і в самоідентифікації громадян державного початку в

поєднанні з етнічними орієнтирами підтримує гібридні форми ідентичності, що з'єднують в собі модернізаційні та архаїчні риси. У цих умовах державне і національне будівництво виявляються не стільки конкуруючими, скільки своєю суттю різними, а часто і несумісними в рамках «національних» державних проектах [82].

Зважаючи на такі перспективи виявлення нових політичних форм, які здатні забезпечувати підтримку громадянської злагоди, політичної конкуренції і динамічного розвитку, стає пріоритетом в дослідженнях суспільних трансформацій. Вивчення пострадянських реалій актуалізує проблему розведення в науковому і політичному дискурсах категорій політичної (державотворчої, що спирається на правовий інститут громадянства) і громадянської (з'єднаної скріпами соціальних взаємодій) націй. У реалізацію політики, спрямованої на формування громадянських відносин, сучасних суспільств, поряд з державою активно залучаються й інші учасники політичних взаємодій.

2.2. Державне та національне будівництво: політика ідентичності на пострадянському просторі (досвід Казахстану, Вірменії та Білорусі)

Пострадянські трансформації дають багатий матеріал для «включеного спостереження» за змінами, що відбуваються і їх теоретичного осмислення. Співвіднесення в рамках політичного аналізу різних сфер соціальних трансформацій, що фіксується в уявленнях про динаміку інститутів і ідентичностей, виявляється серйозним теоретико-методологічним викликом соціальних наук. В контексті пострадянських досліджень серйозні зусилля спрямовані на подолання розривів між осмисленням політичного дискурсу і повсякденності, політик і їх сприйняттям тими, на кого вони орієнтовані [56].

Такий ракурс дозволяє виявити реальні, а не тільки декларовані пріоритети політики ідентичності в контексті порівняльного аналізу наукового і політичного дискурсів, впливу таких дискурсів на перспективи

інституціональних трансформацій.

Траєкторії нової державності: інститути і ідентичності. В рамках цього дослідження ми обмежилися аналізом групи міжнародно визнаних держав, що виникли на основі колишніх союзних республік, тим самим виносячи «за дужки» оцінку впливу на формування дискурсу національної ідентичності проблем державного статусу і міжнародно-правової легітимації. Траєкторії становлення нової державності на пострадянському просторі контекстуально зумовив як пріоритет політики ідентичності консолідації навколо «титульної» нації.

Проте на питання про характер цієї нової державності, про траєкторії розвитку і перспективи соціальної консолідації пострадянських суспільств до теперішнього часу немає однозначних відповідей. Кожен приклад по своєму унікальний, але на пострадянському просторі можна виділити кілька груп країн, показових з точки зору траєкторій становлення нової державності. Країни Балтії, що увійшли до складу Євросоюзу, є яскравим прикладом використання протилежного від Росії шляху для національної консолідації. У цьому сенсі також характерний приклад Грузії, а з 2014 р - і України. Порядок денний політики ідентичності в Азербайджані і в Вірменії багато в чому визначає конфлікт навколо Нагірного Карабаху. Авторитарні практики в державах Центральної Азії підпорядковують символічну політику і політику пам'яті інтересам зміцнення відповідних персоналістських режимів.

В рамках порівняльного аналізу таких траєкторій розвитку пострадянської державності ми зосередилися на вивченні трьох моделей - Казахстану, Вірменії та Білорусії. Ці «випадки» цікаві не тільки для розуміння загальних характеристик і особливостей політико-інституційних трансформацій і процесів суверенізації на пострадянському просторі, а й для оцінки перспектив переформатування сучасного світопорядку, в тому числі для прояснення майбутнього «національної» державності як форми організації політичного гуртожитку [19].

Політика ідентичності, національного і державного будівництва в

Казахстані.

Для Казахстану характерна наявність великої кількості етнічних груп, з яких найбільш численні казахи (за даними перепису населення 2009 р частка в населенні країни становить 63,1%), росіяни (23,7%) і узбеки (2,9%) 121 ; крім того, в країні проживають українці, уйгури, татари, німці, представники інших національностей. Хоча в етнічному відношенні казахстанське суспільство відрізняється високим ступенем диффузності, яскраво виражена регіоналізація: на північному «поясі» країни переважає російськомовне населення, на півдні і заході - казахскоязычне. Регіональні аспекти в ряді випадків становлять загрозу для соціальної згуртованості: «всередині самої казахської етнічної групи розкол і напруженість проявляються набагато серйозніше, ніж між казахами і іншими етнічними групами, багато в чому в силу регіоналізації. Приклад - негативне ставлення корінних казахів півночі до казахів півдня країни, які приїхали вести бізнес, починаючи від зовнішніх відмінностей, закінчуючи поведінковими моделями.

Головним проблемним чинником їх інтеграції виступає мова: так, репатріанти з Китаю, які проживають в Східному Казахстані, говорять переважно на китайському і погано знають казахську і російську мову або не знають їх взагалі. Прикладом тут можуть служити факти підпалів представниками місцевого корінного населення житла, збудованого владою країни спеціально для першої хвилі оралманів з Китаю. Навіть в другому поколінні цієї частини оралманів, що народилися і вирости в Казахстані, має проблеми з освітою і культурно відособлено від місцевого населення. Глибокий соціальний і соціокультурний вододіл сучасного казахстанського суспільства пролягає сьогодні між міським і сільським населенням, причому сільське населення часто схильне протиставляти себе, міським жителям [73].

Особливу і досить численну групу населення становить молодь, яка прибуває в міста з сільської місцевості, яка в силу низької кваліфікації і рівня освіти не може знайти роботу і гідний зарібок: «В результаті міграції сільського населення в міста під Алматою і Астаною формуються «сірі

зони», анклави, де складаються важкі соціальні умови проживання - набагато гірше, ніж у інших етнічних груп. Найчастіше в таких місцях живуть земляцтвами. Шанси на отримання освіти проживаючих там вкрай низькі, як і зарплати, виникає серйозна проблема в адаптації. Приїжджаючи в міста, їм вкрай складно влаштуватися на роботу, так як вони не говорять російською мовою, не кажучи вже про англійську. Виникає когнітивний дисонанс: казахи - титульна нація, але будучи громадянами своєї країни, що говорять казахською мовою, вони не можуть влаштуватися на роботу».

Нерозвиненість сучасних державних та інших політичних інститутів, а також внутрішні соціальні та економічні суперечності сприяють зміцненню характерного для багатьох пострадянських держав персоналістського режиму. Такий режим підтримує політичну і соціальну стабільність на основі «авторитаризму розвитку», але не може подолати соціальні розмежування і розколи, забезпечити міцний і стратегічно стійкий елітний консенсус з огляду на співіснування в еліті груп з абсолютно різними, часом протилежними політичними і соціокультурними орієнтаціями.

Активна символічна і освітня політика, що проводиться в Казахстані, спрямована, з одного боку, на формування єдиної казахстанської нації і врегулювання етнополітичних конфліктів, а з іншого - на підтримку домінуючої ролі казахської (етнічної) еліти. Показовим у цьому відношенні перелік основних свят, багато з яких так чи інакше пов'язані з політикою пам'яті і мовною політикою.

Офіційно мета свята Дня подяки, введеного указом Президента в 2016 році і символізує подяку народів Казахстану, що адресується до «титульної нації», за терпимість і гостинність в роки масової депортації, полягає у вихованні в підростаючого покоління громадян почуття толерантності, дружби і поваги один до одного, а також у зміцненні міжетнічної злагоди в Казахстані [76].

Особливості геополітичного і гео економічного положення Казахстану, що знаходиться між іншими країнами Центральної Азії, Китаєм, Росією і

країнами Європейського союзу, істотно впливають на процеси нації-будування і формування ідентичності. У Казахстані робляться спроби використовувати і поєднати елементи різних моделей державного і національного будівництва - традиційної центральноазіатської, радянської, сучасної російської, європейської, американської, китайської. Поєднанням таких різнорідних підходів багато в чому пояснюється і різновекторний характер політики ідентичності, яка передбачає одночасне формування казахської (етнічної), казахстанської (національної, поліетнічної) та євразійської (наднаціональної) ідентичності.

В цілому ж формування громадянської ідентичності в Казахстані, як і в інших пострадянських державах, виявляє такі проблеми, як не відповідність завданням, розвитку рівня ефективності соціальних і політичних інститутів, преференційна етнічна політика, слабкий розвиток інституту активного громадянства. З огляду на суперечливий і багатоплановий характер етнополітичних і соціально-економічних процесів в країні, а також персоналістський характер її політичного режиму, можна прогнозувати, що проблеми і дисфункції розвитку державності, етнополітичної стабільності і формування громадянської нації в Казахстані в доступній для огляду перспективі будуть загострюватися.

Політика ідентичності, національного і державного будівництва в Вірменії.

Одним з найбільш важливих факторів, що визначають специфіку процесів нації-будування і формування державно-громадянської ідентичності в Вірменії, є її моноетнічність (частка етнічних вірменів у складі населення країни становить близько 97%). При цьому етнічна однорідність аж ніяк не мікшує культурних відмінностей, особливо обумовлених історичною пам'яттю і досвідом державного будівництва та соціального облаштування (включаючи участь в іншокультурних імперських проектах).

Це унікальне поєднання збереження єдності вірменського народу і характерного для нього культурного розмаїття (в тому числі і за участі

розсіяних по світу, але вельми впливових у приймаючих їхніх країнах вірменських діаспоральних громад) ґрунтується на дбайливому збереженні і відтворенні в нових поколіннях історичної пам'яті народу. Вона залишається невід'ємним елементом повсякденності і спирається на традиції просвітництва, пронесене крізь століття випробувань, досвід Вірменської апостольської церкви, важливу консолідуючу роль трагічних подій 1915-1923 рр. і фактор Арцаха (Нагірного Карабаху) [55].

Використання вельми невизначеного і «несучасного» для наукового дискурсу терміна «народ» не випадково. У вірменській мові і в традиційній, невестернізованій вірменській культурі, у вірменському суспільстві стійко зберігається нерозчленованість уявлень про народ - нації - етноси.

Вірменський дослідник С.Т. Золян зазначає, що «в сучасному вірменською дискурсі, як на офіційному і академічному, так і на буденно-побутовому рівні, прийнято таке розуміння ідентичності, яке виходить з ідеї щодо незмінності формуючої її національної сутності».

У Вірменії дуже велика ставка робиться на етнічність. Якщо провести аналіз мас-медіа, завжди акцентуються ті процеси, які пов'язані з етнічними. А питання громадянської ідентичності - на другому, третьому, четвертому плані. Характерні особливості символічної політики в Вірменії відображає перелік національних і державних свят та днів пам'яті. Найважливішим для всіх вірмен є День пам'яті жертв геноциду (24 квітня). В цілому можна говорити про історично сформований і успадкований державою політику пам'яті, політику мови і політику національної (скоріше, загальнонародної) ідентичності, орієнтованої на історичні традиції просвітництва.

На процеси державного та націотворення прямий вплив має фактор діаспори: вірменська діаспора, за різними оцінками, в два з половиною - три рази перевищує за чисельністю автохтонне населення Вірменії. Експерти відзначають, що автохтони більш схильні до обмеження області своєї політичної відповідальності «острівцями визначеності», тому першорядним за значимістю є запит на безпеку, що адресується влади. Навпаки, вихідці з

діаспори (як європейської і американської, так близькосхідної або російської), а також уродженці Арцаха політично активніші. Але їх інтерес до долі вірменської держави пов'язаний не стільки з побудовою в Вірменії сучасної громадянської нації, скільки з перспективою «збирання земель», відновлення тим чи іншим шляхом політичного контролю над «історичними вірменськими землями». Більшість діаспори Республіку Вірменія як головну святиню всього вірменства, та його головний символ не сприймають. Особливо яскраво це проявилось на початку 1990-х: недовіра до державних діячів переросла в недовіру до державності. У 1990-ті роки існував стереотип про багату діаспору, яка повинна допомагати і платити. І дійсно, європейські та американські вірмени дуже активно вкладалися в будівництво. Вклади в інфраструктуру вони пов'язували з тим, що отримають певні права в управлінні тим, що вони вибудовують.

Політична традиція збудована таким чином, що країна повинна розвиватися або російським шляхом, або по західному, і спостерігаючи за політичними баталіями в Вірменії, ми бачимо, що частина людей виступає за Росію, частина - за Європу, але немає певної проміжної ланки, яка б виробила власну, національну модель розвитку.

У процесі самоідентифікації сучасної молоді Вірменії громадянство не розглядається як важливий фактор, який формує націю. Найбільш важливі в самоідентифікації символічні елементи (етнічність і релігія) і приналежність до сім'ї. Проте релігія виступає головним чином як символічний атрибут - як вираз вірменської етнічної ідентичності, не пов'язане з процесом утвердження державності або цивільної самооцінки [41].

Для вірменської громади актуальною залишається дилема між будівництвом стабільної держави і розвитком нації як традиційного культурно-історичної освіти. Перший варіант просувається головним чином при владі представниками політичної еліти, в той час як другий присутній де-факто в свідомості і в повсякденному житті більшості вірменського суспільства, включаючи діаспору і значну частину молоді. Уявлення про

сучасну громадянську націю (і відповідний дискурс) розділяє порівняно невелика частина інтелектуалів. При цьому їх очікування зв'язуються з вірменською діаспорою Європи і Америки, з її можливостями сприяти залученню Вірменії в культурний, економічний і ідейно-політичний світ Заходу. Але рух цим шляхом становить потенційну (і цілком реальну) загрозу розмиванню культурної ідентичності вірменської громади і може мати успіх і підтримку в країні тільки за умови, що в ході такого зближення будуть запропоновані конкретні рішення проблеми безпеки і прийнятні для Вірменії варіанти врегулювання існуючих зовнішніх конфліктів.

Політика ідентичності, національного і державного будівництва в Білорусії. Питання нації-будування і формування національної ідентичності в Білорусії стоять досить гостро, що пов'язано з невирішеністю цілого ряду соціально-економічних, культурних та політичних проблем. У 1990-і і 2000-і роки в країні в цілому домінувала радянська ідентичність і уявлення про державу і нації, успадковані від СРСР. У цей період реальною представлялася можливість відтворення союзної держави Росії і Білорусі як ефективно функціонуючого економічного і політичного утворення. Однак у міру поступової деградації радянської ідентичності, розуміння обмеженості можливостей такого союзу і посилення європейського вектора орієнтацій білоруської еліти питання про формування білоруської нації та білоруської ідентичності знаходив все більшої актуальності.

Згідно з офіційною точкою зору, громадянська нація в Білорусі практично вже побудована і проблем тут немає. В реальності ж в білоруському суспільстві існують серйозні культурні, соціальні та політичні розмежування і навіть розколи, що перешкоджають формуванню сучасної громадянської нації. Такі, зокрема, соціальні і культурні водорозділи між сходом і заходом Білорусії, між містом і селом, інтелектуалами і менш освіченими групами населення, між молоддю і представниками старших поколінь, а також в якійсь мірі між православною (РПЦ) і католицькою церквою [41].

Ці розмежування слабо компенсуються в контексті реалізації політики ідентичності через фактичну відсутність діалогу влади з її іншими потенційними суб'єктами. Підходи до політики ідентичності державних і недержавних акторів розрізняються цілями і мотиваціями. Держава ставить завдання поширювати знання про Білорусь в світовому співтоваристві, пропагувати її позитивний образ, а також зміцнювати білоруську культуру і білоруську мову.

Якщо в 1990-і роки переважала радянська трактування історії, то в 2000-і роки намітилася тенденція вибудовувати єдину історію Білорусії з епохи середньовіччя до наших днів, представляючи радянський і пострадянський періоди як природне продовження дореволюційної історії. На офіційному рівні виникають при такому трактуванні нестиковки і протиріччя або замовчуються, або ігноруються.

Дві офіційні мови - білоруська і російська, але фактично має місце одномовність. У дев'яності роки робота по переходу на білоруську мову йшла дуже важко і неоднозначно; в 1995 році білорусизація закінчилася, більшість проголосувала за двомовність. Білоруська мова став згортатися в усіх сферах, кількість білоруських шкіл стала різко скорочуватися. Однак останнім часом відбувається зміна пріоритетів: білоруси стали орієнтуватися більше на свою культуру. В результаті відношення до білоруської мови виявляється не тільки найважливішим елементом політики ідентичності, але і свого роду «лакмусовим папірцем» ставлення до етнічного та культурного націоналізму.

В цілому аналіз виявляє складну і звивисту траєкторію політики ідентичності в Республіці Білорусь. Це обумовлено низкою факторів. Сама історія білоруського народу, з одного боку, тісно пов'язана з історією Росії, з іншого - з історією Литви і Польщі. Значні соціальні розмежування в контексті протистояння орієнтуються на Росію, намагаючись використовувати авторитарний ресурс, проводити політику «націоналізації» держави, і прозахідної опозиції, які визначають суперечливий характер політики ідентичності. При цьому значущу роль в диверсифікації трендів цієї політики

в Білорусі грають зовнішні чинники, перш за все фактор м'якої сили країн ЄС і США. [58, с. 154].

Національне будівництво (формування нації) і державне будівництво в усіх розглянутих пострадянських кейсах розведені, а їх пріоритети в ряді випадків суперечать один одному. Якщо проблеми формування громадянської нації і громадянської ідентичності на політичному рівні декларуються, то на практиці держава орієнтує політику ідентичності на зміцнення політичної нації, а результатом такої політики є легітимізація режиму. У розглянутих нами пострадянських суспільствах політика пам'яті, мови, освітня і символічна політика базуються головним чином на розширювальному розумінні нації і апеляції до традиційних символів і цінностей. Разом з тим, системи цінностей пострадянських суспільств адаптивні і здатні інтегрувати релігійні та сімейні підстави самоідентифікації (що дуже помітно в Вірменії), соціальний і політичний досвід попереднього радянського періоду (як в Білорусі) або нові історичні орієнтири, сконструйовані в рамках політики ідентичності, що проводиться як державою, так і незалежними від нього громадськими організаціями (Казахстан і Білорусь). Формування сучасної громадянської нації не стало пріоритетом громадської активності та державної політики, активне громадянство рідко сприймається як соціально значуща цінність і опора самоідентифікації. Один з наслідків цього - небезпека підсилення не цивільного, а етнічного націоналізму, що в умовах культурного різноманіття загрожує зростанням соціальної конфліктності. При становленні нової державності актуальний стан ресурсу громадянської ідентичності відіграє визначальну роль у формуванні траєкторій політичного розвитку. При цьому, як показує пострадянський досвід, в державному будівництві фактор громадянської ідентичності може в критичних ситуаціях стати незатребуваним (як, наприклад, у Вірменії в ході карабахського конфлікту). На сучасному етапі інтереси державного будівництва на пострадянському просторі превалюють і, більш того, підпорядковують собі політичний

порядок розвитку, задають пріоритети політики ідентичності, політики пам'яті та інші. При цьому майже усюди найбільш активні в процесі державного будівництва еліти спираються на ресурси і реалізують політичні стратегії, де факто блокують шлях громадянської нації. У той час як сили, зацікавлені в досягненні громадянської солідарності, повсюдно виявляються більш пасивними і не готовими до практичної реалізації такого порядку. Багато в чому це справедливо і по відношенню до Вірменії, де політична повістка формується переважно зовнішніми загрозами безпеки держави і імперативом їх відбиття, та здійснюється під керівництвом еліт, які капіталізували (як і в Азербайджані) проблему Карабаху.

2.3. Масова культура як механізм інтеграції етнокультурних спільнот: можливості та ризики

Зростання етнокультурного різноманіття може посилювати конфліктний потенціал у суспільстві. В наші дні держави зіткнулися з проблемою забезпечення умов спільного проживання носіїв різних культурних ідентичностей, що стає все більш актуальною остільки, посилюється соціокультурна гетерогенність і ускладнюється порядок денний соціального регулювання. Гостро стоїть проблема забезпечення соціальної безпеки громадян, цей запит звернений до держави і розглядається як мірило ефективності його інститутів. Одним з механізмів включення етнічних спільнот до складу політичного організму стала масова культура. Її адаптаційна функція спрямована на соціалізацію індивіда, включення його в певне середовище і реалізацію адаптаційних стратегій в їх різноманітних варіантах, пов'язаних з характером і ступенем активності особистості або групи. Таким чином, масова культура стає механізмом соціалізації: виконуючи ціннісно орієнтаційні функції, вона сприяє збереженню цілісності соціальної системи. Її можна розглядати як складову частину політики ідентичності остільки, оскільки її продукти цілеспрямовано

використовуються для формування та підтримки спільних орієнтирів ідентичності великих політичних спільнот. У маскульту є потенціал для протидії поширенню етнічного націоналізму, оскільки він звертається до елементарних одиниць культурної інформації і апелює до емоційного рівня свідомості, тому, на який спирається етнічна мобілізація. У той же час не можна не сказати і про те, що масова культура прямо сприяє підтримці перманентної кризи ідентичності, знеособлення людини, перетворенню його в споживача культурної індустрії. Про це пише відомий нейропсихолог з Гарварда Т. Лірі, аналізуючи негативний вплив масової культури на свідомість людини: «Хто я? Ви зможете відповісти на це питання по-справжньому тільки тоді, коли покинете бутафорський павільйон телестудії, який збудований спеціальними інститутами відповідно до суспільних і психологічними критеріями нормальності». Двоїстий, неоднозначний характер впливу на індивідуальну свідомість створює благодатний ґрунт для маніпулювання і сприяє зростанню соціальної аномії. Сама комерційна природа мас-культурних проєктів перетворює ідентичність в товар, на просування якого працює економіка ідентичності. У цьому розділі буде розглянуто, як за допомогою механізму масової культури відбувається інтеграція різних етнічних спільнот до складу канадської та австралійської нації. Важливою представляється оцінка можливих меж використання ресурсу масової культури в інтеграції іншокультурних спільнот до складу культури-реципієнта в рамках політики ідентичності [54].

Масова культура і політика ідентичності, особливості функціонування механізмів її виробництва і розповсюдження, щоб зрозуміти, за рахунок чого, за допомогою яких внутрішніх і зовнішніх ресурсів масова культура може бути використана в рамках політики ідентичності. В одному з найвідоміших фільмів провокаційного режисера новатора Д. Лінча «Малхолланд Драйв» в частині сюжету, який розкриває процеси, що відбуваються в людському несвідомому, показана нічна інсталяція: заморожена публіка за помахом руки ведучого починає чути звуки тромбона, труби, при цьому людина на сцені

повторює одну і ту ж фразу: «Тут немає оркестру, це все тільки запис», - підкреслюючи, тим самим штучність всієї постановки. Так Д. Лінч в метафоричній формі показує, як функціонує ринок культурної індустрії, як він охоплює аудиторію, як відбувається створення того, що французький представник ситуаціонізму Г. Дебор назвав «суспільством спектаклю», де видима головна роль - за споживачем, але за його спиною стоять ті, хто стимулює нестримне споживання.

Масова культура стала домінуючою в культурному просторі сучасного світу, оскільки вона претендує на свого роду тотальність (навіть в світі постмодерністських деконструкцій), створює простір гіперреальності (в трактуванні Ж. Бодріяра) і не конкурує з елітарною культурою: остання передбачає престижне споживання і унікальність. Про тотальності як важливої складової масової культури писали два видних представника Франкфуртської школи Т. Адорно і М. Хоркхаймер [54].

Саме в рамках процесу створення простору гіперреальності (або соціального конструювання) масова культура може розглядатися як частина політики ідентичності, оскільки використовувані в продуктах культурної індустрії образи, архетипи, смисли, можуть сприяти засвоєнню суспільством полікультурних категорій. У зв'язку з цим важливо підкреслити ключову рису масової культури: вона обов'язково несе якийсь підтекст, повідомлення. В рамках процесу комунікації, що відбувається між продуктами маскульту і його споживачами, створюється певна тотальність, яка несе в собі потужний гомогенізований потенціал, що важливо для розуміння можливостей використання масової культури в рамках політики ідентичності. Масова культура є тим самим механізмом, в рамках якого можуть реалізовуватися принципи політики мультикультуралізму за допомогою спеціальних прихованих підтекстів, цілеспрямованого регулювання, створення особливого культурного середовища в тому чи іншому суспільстві, оскільки держава відіграє ключову роль в політиці ідентичності. У зв'язку з цим зрозуміло, чому Е. Хобсбаум, з сумом розмірковуючи про причини тріумфу

масової культури і відмирання «буржуазної культури», пише: «На початку ХХІ століття в грі в культуру і політику беруть участь два гравці: політика і ринок» [54].

Якщо в розумінні критиків індустріального суспільства масова культура нівелювала різницю людей, то сучасне постіндустріальне суспільство, яке пройшло процес «демасифікації», розпаду старих соціальних зв'язків, вимагає нову масову культуру, яка вбирає в себе відмінності. Цей процес характеризується як формування «індивідуалізму на вибір»: «Сучасний обиватель - людина маси - може інтерпасивно », за висловом С. Жижека, брати участь в світових трагедіях, піклуючись, перш за все, про задоволення повсякденних потреб. Сама ж маса сьогодні виступає не як «керована», а як «контрольована», яка втратила здатність навіть відчувати цей факт маніпулювання». «Індивідуалізм на вибір» сприяє кризі колективного початку і громадянськості: «Зворотним боком індивідуалізації, мабуть, є корозія і поступовий розпад громадянства» [76 с. 206].

Таким чином, тут проявляється двоїста роль масової культури в сучасному світі, що потрібно мати на увазі, аналізуючи її потенціал в рамках політики ідентичності.

Канадський мультикультуралізм і масова культура. Канада - перша держава в світі, де офіційно була прийнята політика мультикультуралізму, Колонізація території сучасної Канади здійснювалася двома монархіями Старого Світу, Францією та Британією. За більш ніж столітню історію французького колоніального правління на території Канади склалася стійка франко-канадська спільність. Сьогодні в населенні представлені більше сотні етнічних груп. У Канаді прийнято підкреслювати свою ідентичність за формулою: етнічне походження + канадці (китайські канадці, українські канадці і т.д.). Модель мультикультуралізму регулює міжетнічні відносини в канадському суспільстві; подвійна / множинна національна ідентичність - це культурна норма. Політика мультикультуралізму знайшла своє відображення в масовій культурі, як на рівні офіційної політики, так і як відображення

реалій канадського суспільства. Приблизно з початком офіційної політики мультикультуралізму відповідно за її принципами регулюється кіно- і телеіндустрія, коли для чисто канадських продуктів прописуються квоти. Для реалізації принципів мультикультуралізму ще в 1968 році була створена Комісія з теле- і радіомовлення (Canadian Radio Television and Telecommunications Commission). На початку 1990-х років була видана серія законів, що регулюють мовлення відповідно до політики мультикультуралізму. Так з'являється поняття «медіа третьої мови або етнічні медіа».

У 1993 р. був запущений телеканал Fairchild TV, що є одним з таких прикладів етнічних медіа. Так, згідно з ліцензією, виданою каналу Комісією, 60% часу мовлення на каналі має бути не англійською, французькою або мовою аборигенів, а на інших (особливий канал був створений для китайської діаспори) [58].

У певний час доби на телеканалі повинні йти програми виключно канадського виробництва. Звідси, до речі, і недавній бум канадських серіалів, які повинні «перекрити» американських медіагігантів типу Netflix або HBO, що безпосередньо пов'язано з необхідністю реалізовувати названі принципи регулювання. Канал Telelatino створений для іспано- і італомовних громад. Більше 60% мовлення цього каналу йде на одному з названих латинських мов. Англійської мови виділено 25% ефірного часу. Іншими прикладами етнічних медіа служать радіо на пенджабському Sher-e-Punjab, багатомовний канал Channel M, де мовлення йде на цілому ряді азійських мов, CHIN radio - одна з найбільших радіостанцій, де мовлення ведеться більш ніж на семи мовах. Випускаються газети на мовах етнічних груп Канади. Таким чином, в Канаді політика мультикультуралізму проявляє себе і на рівні ЗМІ, за допомогою яких відбувається трансляція продуктів масової культури. Така політика впливає на уявлення тих чи інших спільнот в ЗМІ, оскільки, згідно із законами про регулювання канадських медіа, вони повинні відображати мультикультурний і мультирасового складу канадського суспільства. Вона

безумовно сприяє збереженню культури і ідентичності тих чи інших спільнот, але ставить під загрозу їх відокремлення. Подібні практики регулювання ефірного часу можуть бути спрямовані в більшій мірі на людей старше тридцяти років. Охоплення молоді може бути забезпечений за рахунок інших продуктів масової культури, в числі яких музика, фільми, соціальна реклама. У музичному сегменті канадської масової культури можна виділити цілий ряд виконавців, які вписали свою творчість безпосередньо в контекст політики мультикультуралізму. Варто відзначити Ванкуверський міжкультурний оркестр (Vancouver Inter-Cultural Orchestra), в складі якого понад 20 музикантів грають композиції на традиційних національних інструментах цілого ряду етнічних груп. У складі хард / джаз - рок колективу Birds of Paradox музиканти ірландського, тайванського і індійського походження. Виконавці з колективу Orchid ensemble грають композиції в стилі ф'южн на традиційних інструментах. В їхніх творах переплітаються азіатські мотиви, кантрі, кельтський фолк. У канадській поп-панк групи Seaway грають представники різних етнічних груп, при цьому групі не чужий канадський і провінційний патріотизм. У кліпах групи можна бачити канадський прапор, є композиція, присвячена провінції Альберта. Таким чином, команда створює своє канадське звучання і образ, протистоячі потужної американської поп-панк сцені. Останній приклад говорить про вторинність деяких творів канадської масової культури, в силу чого національну специфіку доводиться підкреслювати через пряму апеляцію до канадських символів (прапору, гербу та ін.). Однак важливо відзначити, що канадська мультикультурність дозволяє створювати нові події в музичній культурі і підкреслює в той же час національну специфіку Канади.

Що стосується кіноіндустрії, то політика мультикультуралізму відбивається на підборах акторів до фільмів та серіалів і в зверненні до сюжетів, де показується канадська культурна мозаїка. У популярному канадському серіалі «Темне дитя» (на відомому англomовному сайті про фільми і серіали Imdb більше 80 тис. користувачів поставили йому позитивну

оцінку), де головну роль грає етнічна українка Тетяна Маслані, розповідається про боротьбу навколо експериментів трансгуманізму, генної інженерії і клонування. Здавалося б, сюжет не має відношення до практикам мультикультуралізму, проте саме навколо останнього будується вся нитка розповіді. За сюжетом Тетяна Маслані грає декількох персонажів, які є клонами. При цьому, здавалося б, клони повинні бути позбавлені національної ідентичності. Але кожен клон представляє ту чи іншу етнічну групу, всі вони об'єднуються в протистоянні великим корпораціям, які проводять медичні експерименти. Також в серіалі присутні замкнуті християнські громади, що нагадують духоборів, англосаксонські соціалісти та інші колективні спільності. Можна сказати, що так (нехай і дещо примітивно) реалізується засвоєння канадської культурної спадщини та різноманіття суспільства. Негативним аспектом такої політики в підборі акторів можна назвати її нав'язливе використання в ситуаціях, де це недоречно. Такі практики стають об'єктом отруйної критики з боку політичних радикалів, які нападають на мультикультуралізм. Охоплення канадського суспільства також відбувається за рахунок соціальної реклами. У канадській рекламі з хештегом #Eattogether показується, як можна подолати процес соціальної атомізації. Починається ролик з того, що люди ввечері приходять зі своїх рутинних занять і замикаються в рамках своїх квартир. Двом дівчатам набридає такий стан речей, і вони в коридорі свого будинку виставляють стіл з вечерею, поступово за стіл сідають їх сусіди, приносять свою їжу, в тому числі і з різних національних кухонь. В кінці ролика за столом виявляються дружно представники різних етнічних груп. Цікаво відзначити, що в цікавій формі показується приєднання до вечері франкоканадця, який на запрошення вийти до всіх, закриває двері, щоб потім принести французький багет і пляшку вина.

Можна сказати, що в Канаді за допомогою масової культури просуваються і розвиваються мультикультурні практики, створюється «уявна спільнота» канадської нації, формується канадська національна ідентичність.

Масова культура також може сприяти певної ліквідації диспропорцій, що склалися в рамках негласного протистояння «видимого» і «невидимого» меншин, оскільки реалізована культурна політика не створює систему преференцій для тих чи інших спільнот, дозволяє компенсувати фрагментацію канадського суспільства на конкуруючі етнічні сегменти, що відбувається з-за преференцій в соціально-економічній політиці, оскільки в творах масової культури намагаються охопити якомога більше етнічних спільнот і показати їх загальний внесок в існування канадської держави. Культури етнічних спільнот постають як субкультури в рамках загально-канадської метакультури. Тому, погоджуючись з думкою В.А. Тишкова, що вказує на фрагментацію канадського суспільства на «етнічні сегменти» через системи економічних і соціальних преференцій, можна відзначити, що масова культура може сприяти інтеграції цих спільнот до складу канадської політичної нації. Про це свідчить процес «канадізації» суспільства, описаний дослідником Ю.Г. Акімовим. Однак цей потенціал масової культури обмежений і повинен підкріплюватися цілеспрямованою соціально-економічною політикою, без якої фрагментація суспільства на «видимі» і «невидимі» меншини продовжиться. Наприклад, за даними доповіді ОЕСР, корінне населення Канади відчуває цілий ряд соціальних та економічних проблем: питома частка молоді серед них вище, ніж у інших етнічності, при цьому високий рівень безробіття, бідності. Федеральний уряд запустило цільову програму для вирішення соціально-економічних проблем тубільного населення Канади, проте поки цього недостатньо. Навряд чи проведення фестивалів творчості корінного населення, створення квот на телебаченні для продуктів їх культури якось можуть вирішити соціальні проблеми. Те ж саме можна сказати і щодо інших громад. У зв'язку з цим постає питання про ресурси для проведення соціально-економічної політики, що підкріплює мультикультуралізм. В умовах падіння світових цін на паливо і сировину, викликаний пандемією коронавіруса, яка становлять важливу частку в бюджетних надходженнях, так і показників канадської промисловості, а

також в такому показнику, як скорочення частки ВВП, що припадає на освіту, медицину та інші соціальні державні програми, говорити про підкріплення культурної політики більш інтенсивної соціально-економічної поки не доводиться [48].

Мультикультуралізм в Австралії і масова культура. Австралійський союз являє собою приклад формування нації на основі припливу іммігрантів, причому в потік з Великобританії поступово вливався все більш потужний струмінь інших культур. Австралійський випадок має свою специфіку, пов'язану з жорсткою асиміляційної політикою. Після прийняття Закону про захист аборигенів 1909 року тут аж до 1970-х років проводилася політика з насильницького вилучення дітей із сімей аборигенів. Діти навчалися і проживали в спеціальних школах для того, щоб з них пізніше сформувати шар лояльних громадян, яких можна було на певних умовах інтегрувати в рамки «Білої Австралії». У цей час починає формуватися «ідеальний тип» австралійця: білий виходець з британських островів, безстрашно долає австралійські пустки і прерії. Австралія, на відміну від Канади, довго зберігала тісні зв'язки з Британською імперією, усвідомлюючи себе як форпост британської могутності в тихоокеанському регіоні: «Нація, яка виникла на луках Австралії, як і ті, що сформувалися на теренах Північної Америки, на рівнині і в пампасах Аргентини, була креольським суспільством, які претендують на своє місце в європейській діаспорі».

Тому австралійському націоналізму було властиво англосаксонське месіанство і раціоналізм, описаний в роботах філософа і культуролога Е. Саїда, який аналізував сприйняття метрополіями культур своїх колоній крізь призму «орієнталізму».

Саме раціоналізм став ідеологією колонізації Австралії, яка знала жорстке поводження з аборигенами, сприйняття їх як людей з примітивним розумом (що було пізніше спростоване американською історичною школою антропології та французькими структуралістами, що довели складність форм організації і мислення у аборигенів). Аборигени залишалися поза

символічної політики австралійського держави: «... Біла Австралія відреклася від корінних жителів цієї країни, вони не були присутні на церемоніях на честь освіти Австралійського союзу. Вони були усунені з мистецтва і літератури, яке зображувало новий національний настрій ... ». Пануюча асиміляційна модель заважала реальному формуванню австралійської нації, оскільки не всі могли вписатися в цей плавильний котел, де базисом були британські цінності і так зв. «Австралійський спосіб життя». Новий виток асиміляції привів до політичної консолідації чорно- і червоношкірого населення. Виникли рухи цих спільнот, які боролися за свої права. «Відкриття» ролі аборигенів в історії Австралії стався тільки в 1970-і роки. У країні почав встановлюватися австралійський варіант мультикультуралізму: «Мультикультуралізм австралійською менше уваги приділяв походженням відмінностей і зовсім не підпав під вплив практики його вживання в США, де його використовували для позначення конституційних прав» [60].

Австралійські офіційні особи відзначали, що орієнтувалися на досвід Канади. Сьогодні в Австралії 46% населення народжені за межами Австралії або мають хоча б одного з батьків, хто був народжений не на своїй новій батьківщині. В австралійському суспільстві говорять на більш ніж 200 різних мовах (в числі яких 40 аборигенних), поширені китайський, італійський, грецький, арабська, в'єтнамська. Головні австралійські партії визнають безальтернативність мультикультуралізму. Різниця в їх підходах полягає лише в різній інтенсивності проведення цієї політики. Після приходу до влади лейбористського уряду (1972 р) відбулося скасування дискримінаційних законів, що стосуються мігрантів. Почала заохочуватися міграція з азіатських країн. Правове відображення політика мультикультуралізму знайшла в Акті про заборону расової дискримінації 1975 р.

Акт вводить поняття прямої (наприклад, відмова від прийому на роботу) і непрямой дискримінації (наприклад, якщо на роботі людині забороняють надягати якийсь традиційний предмет одягу, так як це може

образити представників інших етнічних груп). Скасовуються дискримінаційні акти щодо аборигенів, створюються комісії по поверненню дітей в їх сім'ї, заохочується культура корінних народів, відбуваються судові процеси по поверненню відібраної землі у тубільців. Всі ці практики отримали найменування «політики примирення», що пізніше знайшло відображення в масовій культурі. У період становлення базису австралійської політики мультикультуралізму урядом усвідомлюється необхідність реалізації такої політики на різних рівнях. У документі «Національна повістка мультикультурної Австралії» виділяється три рівні політики мультикультуралізму: власне культурний, соціальний та економічний. Причому культурний стоїть на першому місці, що говорить про важливість цього компонента. У 1975 р створюється Спеціальний мовний сервіс (SBS), медіахолдинг, в складі якого кілька ТВ - і радіоканалів, для «просування багатомовного і мультикультурного телебачення і радіо». На радіостанціях холдингу проводиться мовлення арабською, італійською, китайською, німецькою, філіппінською, російською, голландською, португальською, іспанською, турецькою, курдською, індонезійською, хінді, урду, пенджабською, тамільською, суахілі та іншими мовами. На багатьох мовах виходить періодична преса. На каналах SBS можна побачити програми, присвячені аборигенам «Перші австралійці» («First Australians»). Є спеціальні реаліті-шоу, в яких можна побачити буквальні приклади реалізації принципів мультикультуралізму. Так, в передачі «Повертайся назад, звідки ти приїхав» («Go back to where you came from») показано, як шість австралійців різного етнічного походження відправляються в неблагополучні райони світу, звідки прибувають мігранти (табору біженців, нетрі африканських міст і т. д.), і вчать там виживати. У подібному форматі зроблена передача «Перший контакт» («First contact»), де шість героїв виявляються в умовах життя аборигенів. Серіал «Сім'я Лоу» («The Family Law») показує життя австралокитайської сім'ї крізь призму австралійського письменника китайського походження Бенджаміна Лоу. У серіалі

фокусується увага на етнічних особливостях сім'ї, їх життя в австралійському суспільстві. У документальній програмі «Одного разу в Кабраматта» розповідається про важке життя вихідців з В'єтнаму в Австралії, криміналізації в'єтнамської громади і подоланні цієї ситуації, що показує, як за допомогою масової культури відбувається трансляція «нормального» способу життя і необхідності проходження цього. Створена в австралійському суспільстві середовище дозволяє взаємодіяти цілої низки культур і створювати незвичайні зразки музичної культури, використовуючи традиції «перших австралійців». Сьогодні також проводиться цілий ряд музичних фестивалів тубільної музики (Boomerang Festival, Garma Festival і т.д.). Реалізована політика мультикультуралізму, з одного боку, дозволяє цілої низки етнічних спільнот розвивати свою культуру, створюючи сучасні її зразки (це стосується і сучасної музики, де є відгалуження, що знайшли найбільш яскраве вираження в тій чи іншій країні, і тому можна сказати, що даний напрямок сучасної музики пройшло через процес «націоналізації»). З іншого боку, розвивати синтез різних музичних жанрів, створюючи неповторні національні зразки, як сталося з австралійським джазом, який став самодостатнім музичним явищем. Так і австралійське кантрі, яке по суті справді апелює до архетипу австралійської нації, тому самому підкорювачеві прерій і пусток, про який згадувалося вище. При цьому важливо відзначити і вторинність австралійської сучасної музики, її початкову спрямованість на ринок культурної індустрії. Наприклад, австралійська реп-музика виникла не в тих умовах, в яких вона формувалася в США з протистоянням банд афроамериканців з питань переділу наркотрафіку, районів, чому були присвячені пісні першої та другої хвилі репу. Американський реп виник як музика соціального протесту, музика маргінальних верств населення; австралійський ж спочатку був орієнтований на комерційний ринок і відразу став частиною масової культури, а мультикультурність австралійського суспільства сприяла виникненню неповторних зразків. Те ж саме стосується і австралійського хардкор-панка.

Сам по собі жанр виник як музика соціального протесту вузького прошарку молоді Нью-Йорка і Бостона (звідси регулярні конфлікти «шкіл» цих міст). Австралійський хардкор перейняв навіть ідеологічні принципи американських «колег» з орієнтацією на пропаганду екологізму, Веганізм і стрейт ейдж (відмови від алкоголю, наркотиків). Можна сказати, що така вторинність скоріше говорить про те, що мультикультуралізм сприяє розвитку квазі-національних музичних культур громад і заходить у суперечність з політикою мультикультуралізму. В австралійській рекламі теж простежується як вплив політики мультикультуралізму, так і цілеспрямована пропаганда. У рекламі, присвяченій дню висадки перших поселенців, показується в жартівливій формі, як австралійські аборигени готують барбекю і поступово до них приєднуються різні австралійські етнічності. У підсумку все це дійство перетворюється в барбекю-вечірку на пляжі, де всі раді один одному. Таким чином обходиться незручний для аборигенів і австралійців британського походження сюжет колоніалізму, а також демонструється політика примирення [54].

Мультикультурність в Австралії є важливим фактором існування та розвитку масової культури, яка сприяє інтеграції різних спільнот до складу австралійської нації. Можна відзначити і цілеспрямоване державне регулювання культурних практик в рамках мультикультуралізму, безліч зразків імпортовано з США. Очевидно, що культурну політику неможливо вести без соціально-економічного підкріплення. Це усвідомлюється і в Австралії. В опублікованих доповідях про зростання нерівності відзначається, що ця тенденція може роз'єднувати націю. У числі тих, хто знаходиться внизу за рівнем розподілу доходів, знаходяться вихідці з неангломовних країн. З 2011 р. проводиться політика щодо соціальної інтеграції нації шляхом трансфертних платежів і розвитку прогресивної шкали оподаткування. Подібна політика підкріплює національний міф про австралійському рівність, про який написано вище. У масовій культурі відображенням цього міфу є персонаж з популярного фільму «Крокодил

Данді». Однак постає питання, чи зможе австралійська держава і суспільство адекватно відповісти на масову хвилю мігрантів з країн Азії і які культурні ресурси можуть бути задіяні в умовах стрімко наростаючою міграційної хвилі. Можна сказати, що реалізована в Австралії і Канаді політика мультикультуралізму сприяє розвитку особливого культурного середовища, що надає можливості для формування нових зразків в рамках масової культури, що дає потенціал для реалізації її адаптаційної функції. Держава певною мірою регулює прояви масової культури, об'єкти культурного споживання мас за допомогою створення спеціального контенту і фінансування цілеорієнтованих проєктів, що робить маскульт важливою складовою політики ідентичності. При цьому сама мультикультурність канадського і австралійського товариств створює особливе культурне середовище, де з'являються твори, наповнені багатокультурним колоритом. Важливо також відзначити деякі відмінності двох обраних кейсів. У Канаді мультикультурна політика має велику «інтенсивність» (це видно на прикладі заохочення використання різних мов, по великій кількості ТВ і радіоканалів з відведеним часом для спеціального контенту, можна згадати про наявність цілого ряду етно-медіа). Дані відмінності можна пояснити специфікою введення політики мультикультуралізму: якщо Канада не знала асиміляційної політики, подібної до тієї, яка реалізовувалася в рамках «Білої Австралії», то Австралійський союз відмовився від старої асиміляційної політики на користь політики мультикультуралізму, де австралійські офіційні особи орієнтувалися на канадські практики [64].

В Австралії сьогодні можна бачити пережитки старих політичних практик в політичній риторичній партій правопопулістського спрямування. Масова культура може сприяти засвоєнню норм суспільства, соціалізації індивідів шляхом споживання ними смислів, які нав'язують певну модель поведінки, вона також може вводити нових громадян в політичне життя країни. Однак надмірна переповненість ринку культурної індустрії тим чи іншим «контентом», «індивідуалізм на вибір» стимулюють споживчий

індивідуалізм. Індивідуалізована свідомість, криза громадянського комунітаризму народжують нові, архаїзовані ідентичності, на які спираються ультраправі радикали. У конфліктній ситуації масова культура в рамках політики ідентичності може сприяти посиленню соціальної напруженості.

Цілеспрямована політика щодо відображення тих чи інших спільнот в масовій культурі за відсутності соціально-економічного підкріплення може стати об'єктом критики з боку тих чи інших політичних сил. На критиці «політизованої» масової культури роблять собі політичний капітал «альтернативні праві» («альтрайти»), їх вплив найбільш повно проявився в ході президентської кампанії Дональда Трампа, коли «альтрайти» за допомогою мемів з жабою Пепе проводили агітацію в інтернеті), для яких масова культура є проявом «культурного марксизму». Тому, розглядаючи потенціал масової культури, не можна не брати до уваги обмеженість її ресурсу в регулюванні етнополітичної напруженості. Її не можна розглядати в якості самостійного механізму в рамках політики ідентичності. Масова культура може розкрити свою адаптаційну функцію тільки в зв'язці з виваженою соціально-економічною політикою і системою громадянської освіти, без яких маскульт може стати ареною зіткнення антагоністичних політичних сил, які використовують ресурс масової культури і негативні наслідки культурного споживання (розпад цивільного комунітаризма) для розпалювання етнополітичних протиріч.

Висновок 2 розділу

Підводячи підсумки можна сказати, що вивчення пострадянських реалій актуалізує проблему розведення в науковому і політичному дискурсах категорій політичної (державотворчої, що спирається на правовий інститут громадянства) і громадянської (з'єднаної скріпами соціальних взаємодій) націй. У реалізацію політики, спрямованої на формування громадянських відносин, сучасних суспільств, поряд з державою активно залучаються й інші учасники політичних взаємодій.

Пострадянські трансформації дають багатий матеріал для «включеного спостереження» за змінами, що відбуваються і їх теоретичного осмислення. Співвіднесення в рамках політичного аналізу різних сфер соціальних трансформацій, що фіксується в уявленнях про динаміку інститутів і ідентичностей, виявляється серйозним теоретико-методологічним викликом соціальних наук. В контексті пострадянських досліджень серйозні зусилля спрямовані на подолання розривів між осмисленням політичного дискурсу і повсякденності, політик і їх сприйняттям тими, на кого вони орієнтовані.

Національне будівництво (формування нації) і державне будівництво в усіх розглянутих пострадянських кейсах розведені, а їх пріоритети в ряді випадків суперечать один одному. Якщо проблеми формування громадянської нації і громадянської ідентичності на політичному рівні декларуються, то на практиці держава орієнтує політику ідентичності на зміцнення політичної нації, а результатом такої політики є легітимізація режиму. У розглянутих нами пострадянських суспільствах політика пам'яті, мови, освітня і символічна політика базуються головним чином на розширювальному розумінні нації і апеляції до традиційних символів і цінностей. Формування сучасної громадянської нації не стало пріоритетом громадської активності та державної політики, активне громадянство рідко сприймається як соціально значуща цінність і опора самоідентифікації. Один з наслідків цього - небезпека підсилення не цивільного, а етнічного націоналізму, що в умовах культурного різноманіття загрожує зростанням

соціальної конфліктності.

Також треба зазначити роль масової культури, яку на жаль не можна розглядати в якості самостійного механізму в рамках політики ідентичності. Масова культура може розкрити свою адаптаційну функцію тільки в зв'язці з виваженою соціально-економічною політикою і системою громадянської освіти, без яких масова культура може стати ареною зіткнення антагоністичних політичних сил, які використовують ресурс масової культури і негативні наслідки культурного споживання.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МОДЕЛЮЮЧИХ ІГОР

3.1 Сутнісні правила проведення та організації моделюючих ігор.

Формат для моделюючої гри, який виправдав себе на практиці, триває 1-2 дні. Один день оптимальний варіант для моделюючої гри яка є простою в засвоєнні і не потребує від учасників додаткових знань. Якщо гра складна в засвоєнні і потребує додаткових знань, наприклад інституціям ЄС, потрібно використати один день на засвоєння знань, які будуть використовуватися в ході гри, і тільки на другий день, коли учасники будуть володіти необхідними знаннями, проводити саму гру.

З практичних міркувань рекомендується проводити її на вихідних (субота або неділя). Причинами для цього є:

працюючі модератори моделюючої гри не повинні брати відпустку;
учням, студентам або працюючим які беруть участь, не потрібно звільнення від занять або роботи;

Однак, моделюючі ігри можливо проводити також і в іншому форматі або інтегрувати в інший захід. Тривалість моделюючої гри також може варіюватися. Але виправдали себе вищевказані варіанти.

Місце проведення та приміщення.

Для учасників моделюючої гри дуже привабливо грати в приміщеннях політичних установ - мерій, парламенту та інших. Там також легше поставити себе на місце активних політиків. Якраз молоді дуже подобається бути в автентичних місцях, які для них, як правило, (поки що) повністю недоступні і о яких вони знають тільки завдяки телебаченню або пресі. Але якщо ці місця проведення не доступні, то завжди можна скористатися орендованим конференц залом, або будь-якою іншою вільною площею, яка буде відповідати кількості учасників. Але перед подачею заяви рекомендується провести особисту бесіду з людиною або інстанцією, яка

буде надавати приміщення, в якій будуть обговорені практичні деталі:

Чи можна приносити в будинок напої?

Вирішати питання з обідом;

Чи може установа фінансувати понаднормову роботу персоналу, яка можливо буде необхідна?

Якій точний час роботи будівлі;

Чи будуть доступні технічні прилади, такі як звукопідсилювач, ксерокс?

Чи існують правила внутрішнього розпорядку, яких необхідно дотримуватися?

Набір і реєстрація учасників.

Моделююча гра підходить для будь-якого кола осіб. Наявність попередніх знань у учасників не потрібно. Виправдало себе вільне оголошення конкурсу на участь в моделюючій грі, тому що мотивованими є, перш за все, ті, хто приймає рішення брати участь за власним бажанням. Однак умовою є ретельне інформування про моделюючі ігри, тому що метод є мало відомим за межами Німеччини [12, 24].

Обраним учасникам повинна бути своєчасно надана наступна інформація:

Дата і час (початок, кінець) заходу;

Місце зустрічі в перший день;

Можливі необхідні документи, що посвідчують особу;

Вказівка на те, що попередні знання не потрібні.

Організатори моделюючої гри повинні на початку знати точну кількість присутніх для того, щоб добре організувати розподіл ролей. Крім того, багато спонсорів вимагають підписні листи. Тому рекомендується на вході в заклад встановити стіл, на якому лежать списки з прізвищами зареєстрованих в алфавітному порядку, які потім повинні будуть підписати учасники гри.

Організація обідів і перерв.

Для дводенного і одноденного заходу повинні бути заплановані обіди для гравців. При великій кількості учасників рекомендується запрошення кейтерингової компанії, яка може сервірувати в будівлі гарячий обід у вигляді шведського столу в разі, якщо на це було отримано дозвіл. Якщо по близькості є відповідний ресторан, потрібно заздалегідь домовитися про єдине меню по загальній ціні, так як часу для індивідуального замовлення по меню може не вистачити. Під час моделюючої гри напої повинні або подаватися в коротких перервах, або вже стояти в приміщеннях для засідань.

Керівники гри (керівники робочих груп) повинні звернути увагу граючих на те, що обідня перерва і короткі перерви не є перервами в моделюючій грі, учасники повинні - так само, як і в реальному житті - використовувати цей час для неформальних бесід і лобіювання. Гравці повинні проводити перерви, залишаючись в своїх ігрових ролях [27].

Підготовка матеріалів, технічних приладів та опису ролей.

Наступні технічні прилади повинні бути в розпорядженні у організаторів:

Відеопроєктор та ноутбук для проєкції ключових пунктів під час пленарних заходів;

Цифрова фотокамера або фотоапарат;

Великі аркуші паперу, упаковка білого паперу, олівці, кулькові ручки для всіх учасників;

Маркери, скотч для закріплення аркушів паперу на стінах, ножиці.

Матеріали по моделюючій грі повинні бути підготовлені дуже ретельно для того, щоб при роздачі ролей виключити можливі неполадки. Якщо моделююча гра передбачена, наприклад, для 25 учасників та оголошено конкурс на участь в ній, то повинно бути зроблено про запас на кілька копій ролей більше, які потім, в разі, якщо прийде більше учасників, будуть лежати напоготові.

Сертифікати про участь. Для учасників є особливо привабливим, коли в кінці їм в якості пам'яті, стимулу, а також в деякій мірі в якості винагороди

вручають сертифікат про участь. Сертифікати повинні бути персональними, тобто містити прізвища, дату і тривалість заходу. Можна організувати урочисте вручення сертифікатів про участь у семінарі.

Поведінка з гостями і ЗМІ.

Моделююча гра завжди є особливою подією і часто викликає особливий інтерес - з боку партнерів або ж з боку преси. Якщо заходи проходять в школах або університетах з учнями або студентами, то викладацький склад також може виявити інтерес до заходу. Необхідно чітко сказати, що кожен гість з боку означає перешкоду для симуляції, так як він не є частиною загального процесу. Якщо ж гостей не вдається уникнути, то потрібно діяти в тому напрямку, щоб вони вели себе спокійно і не втручалися в симуляцію з коментарями, порадами або навіть неправильними знаннями. Якщо ці люди присутні під час заходу тривалий час, можна було б також подумати про те, щоб дати їм завдання і долучити їх до симуляції. Але для всіх учасників має бути ясно, що тоді ці гості стають частиною моделюючої гри і вже не можуть на власний розсуд виходити зі своїх ролей або міняти свою ідентичність. Звертаючи увагу на все вище перераховане із залученням гостей необхідно поводитися вкрай обережно [39].

Рекомендації по роботі модераторів під час моделюючої гри. У симуляції повинен бути модератор без власної ігрової групи, який перед початком моделюючої гри викладає загальний хід, а також продовжує робити це протягом гри. Цей керівник повинен бути призначений ще напередодні гри, для того щоб він мав можливість підготуватися. Перед моделюючою грою керівник ще раз обговорює з усіма хід гри і звертає увагу на особливості, що стосуються приміщень, груп, присутності гостей та інше. Протягом моделюючої гри керівник веде учасників по ходу її проведення. Якщо керівник втручається у процес гри, то імпульс повинен робитися, по можливості, тільки за допомогою політичних або стратегічних аргументів.

Ставлення до перерв під час моделюючої гри. Перерви у моделюючій грі є важливим елементом і абсолютно свідомо інтегруються у процес

проходження моделюючої гри. Перерви служать не тільки для відпочинку учасників після «виконаної» роботи, здебільшого вони повинні надавати простір для того, щоб вести бесіди між собою у ігрових групах, створювати альянси у неофіційних бесідах. Учасникам має бути чітко роз'яснено, що шлях до позитивних рішень прокладається на дуже різних рівнях. При цьому часто щира розмова «віч-на-віч» є важливим внеском у те, щоб інформувати особи, які приймають рішення, а також вплинути на них. Такі дії можуть відбуватися у більшості випадків тільки під час перерв.

Також треба зазначити що репутація модератора ігри залежить не тільки від його професійних і соціально-психологічних знань, а й від того, чи здатний він упоратися з непередбаченою ситуацією на ігровому занятті спокійно, без стресу для себе і для інших, з гумором і гідністю, не піддаючи сумніву свій професіоналізм і імідж. Однак, якщо труднощі все ж виникають, то слід розуміти, що непередбачена ситуація – це нормально [42].

Під час гри може статися найнесподіваніший поворот подій. Модератор повинен завжди бути потенційно готовим до будь-яких несподіванок. Якщо непередбачена ситуація сталася, то спочатку він повинен розібратись в тому, що ж насправді відбувається. Потрібно визначити і сформулювати проблему, після чого повідомити про неї учасникам гри.

Таким чином ми можемо зробити висновок, що місце і роль ігрової технології в навчальному процесі, поєднання елементів гри та навчання багато в чому залежать від розуміння модератором функцій ігор. Моделюючі ігри можуть виконувати різноманітні функції в залежності від сценарію і цілей гри. Безсумнівною перевагою моделюючих ігор є те, що вони поєднують теорію і практику, сприяючи виробленню професійного досвіду, практичних умінь і навичок. Разом з тим, негативним моментом моделюючих ігор є висока напруженість роботи всіх учасників, включаючи модераторів, складність, часом неможливість заміни будь-кого з тих, хто вибув в силу об'єктивних причин (це може вести до припинення ігрової взаємодії, оскільки переробка сценарію зажадає ще більших зусиль).

3.2 Вплив масової культури на систему ціннісних координат людини

В умовах глобалізаційних процесів, які неминуче будуть відбуватися практично у всіх країнах, в тому числі в Україні, актуальним є питання про входження на територію держави різних ідей, принципів, понять, які є масовою культурою. Масова культура - це поняття, що служить для позначення особливостей виробництва культурних цінностей в «масовому суспільстві», призначених для масового споживання.

Проблема масової молодіжної культури пов'язана з духовністю. Духовність в різних історичних і культурних контекстах пов'язана з більш високим людським пошуком, потім з моральними стандартами і соціальними ідеалами, а потім з мисленням. Але найбільш загальною характеристикою духовності є визнання її ціннісних аспектів людської психіки. Духовність виростає з розуміння відмінності ідеалу і реальності. Таким чином, можна зробити висновок, що духовність історично склалася як тип культурної орієнтації. Духовність - це не якась особливість, властивість або релігія мистецтва, вона включає в себе повноту, цілісність, взаємопов'язаність всіх складових духовного життя людини [54].

Особливе значення для духовного розвитку молодих людей набуває, коли в сучасному світі все більшого поширення набувають виключно матеріальні цінності: орієнтація на матеріальне благополуччя; хороші можливості для відпочинку і розваг; визнання і захоплення оточуючих, духовний розвиток, духовне вдосконалення менш привабливе для молоді.

Агресивний стиль виховання породжує агресивну молодь, що в кінцевому підсумку призводить до відчуження: комерціалізація ЗМІ, різні форми масової культури стали вирішальним чином впливати на формування поглядів, стилю і способу молоді; катастрофічне поширення таких соціально значущих захворювань, як наркоманія, СНІД, алкоголізм, токсикоманія.

В сучасних умовах коло духовних інтересів молоді не є пріоритетним, духовні та побутові прояви в молодіжних популяціях нівельовані, культурні

потреби та інтереси нестабільні.

Однак неможливо не усвідомлювати, що у молодих людей є перспектива формування власної субкультури в майбутньому. Розвиток субкультури пов'язан з актуальними культурними новоутвореннями, більш зрілими суспільними відносинами, глобалізацією спеціалізованих відносин в суспільстві. Процес стабілізації, стабільність політичних і економічних відносин, соціалізація культурних типів і пріоритети соціокультурного регулювання визначають тенденцію духовно-морального відродження суспільства. Це, в свою чергу, породжує культурну ідентичність і веде до створення особливої культури. Динаміка культурного життя, збагачена національним розвитком, формує основу для виникнення різних субкультур, в яких молодіжна субкультура займає особливе місце [39].

Тому вже сьогодні стоїть важливе практична проблема розробки методологічної моделі соціологічного дослідження молодіжних субкультур суспільства. Він повинен бути заснований на теорії потреб, від їх виникнення до розвитку і реального стану. При цьому необхідно враховувати вплив, який чинять потреби і характер конкретних умов суспільного життя.

В даному випадку ці умови визначаються низкою факторів: змінами соціально-економічної ситуації в країні, культурної інфраструктури. Далі, істотний вплив на характер потреб міграційних процесів надають зміни соціокультурного аспекту молоді як найбільш мобільного населення.

І ще один важливий момент, без якого неможливо повністю уявити структуру духовних потреб молоді. Йдеться про те, що цілі культурного розвитку, що стоять за розвитком матеріальної сфери, не тільки визначаються останніми, але і можуть здійснювати на них вплив. Він визначає серед потреб тих, хто, перебуваючи в діалектичному підпорядкуванні потребам суспільства, володіє певною автономією. Виходячи з цього, правильні духовні потреби включають:

Потреба в знаннях (гносеологічних), інтерес людини до пізнання навколишньої дійсності і застосування цих знань на практиці для впливу на

природу і суспільство і створення нового продукту матеріального і духовного життя;

Моральна потреба, прихильність до розвитку моральної поведінки сторін і характеру особистості, як почуття соціальної справедливості, совісті, співчуття, доброти, порядності, честі, відповідальності за суспільство і за свої дії.

На реалізацію цих потреб не в останню чергу впливають такі фактори, як відмінність в культурному розвитку різних соціальних верств, їх інтереси у вільний час:

- Потреба в духовному спілкуванні (комунікативному), прагненні людини до встановлення зв'язків і взаємин в різних умовах своєї діяльності, в тому числі в сфері сімейних відносин. Ця людська потреба задовольняється шляхом обміну інформацією, оволодіння творами художньої культури, споживання культурних цінностей, що сприяє формуванню сприятливих умов для розвитку особистості;

Художньо-естетична потреба - це реалізація природного почуття прекрасного як вираження гармонії і естетичних стимулів в світогляді людини. Ця вимога реалізується в процесі залучення до мистецтва і культури багато в чому відображає цінність конкретної субкультури [54].

У нашій країні система освіти покликана сприяти духовному і моральному вихованню молоді. У навчальному процесі широко використовуються нетрадиційні та інноваційні методи навчання. Моделюючі ігри, що проводяться за участю учнів, та провідних фахівців, це є важливим фактором підвищення усвідомлення підростаючим поколінням свого соціального обов'язку і відповідальності за долю країни, сім'ї, суспільства.

Таким чином, резюмуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що в цілому у формуванні духовних цінностей задіяний весь минулий життєвий досвід особистості. Психологічною основою його ціннісних орієнтацій є різноманітна структура потреб, мотивацій, інтересів, ідеалів, переконань і цінностей, відповідно переривчасті, зміни в звичайному ході

господарської діяльності.

Особливістю нинішньої ситуації, в якій відбувається формування духовного аспекту молоді, є те, що цей процес відбувається в контексті ослаблення політичного і ідеологічного тиску, розширення соціальної незалежності і молодіжних ініціатив. Він супроводжується переоцінкою цінностей, досвіду критичного мислення попередніх поколінь, новими уявленнями про їх професійне майбутнє і майбутнє суспільства. Також треба відзначити, що молодь - одна з провідних одиниць у збереженні, трансляції і розвитку культурних цінностей, тому, на мій погляд, розгляд духовного відродження молоді як одного з напрямків розвитку суспільства. важливо і своєчасно.

3.3 Моделюючи ігри: інтеграція масової культури толерантності як спосіб вирішення етнонаціональних конфліктів.

Підвищення ефективності управління етнополітичними процесами, конструктивне вирішення проблем гармонізації міжнаціональних відносин неможливо без наукової методології і технології вирішення цих питань. Це передбачає дослідження тенденцій етнополітичних трансформацій та розвитку, застосовуючи методи їх моделювання та прогнозування. У свою чергу, практика наукового пошуку, дослідження тенденцій етнополітичних процесів, що базуються на методах моделювання й прогнозування, дозволяє окреслити можливі соціально-політичні наслідки реалізації етнонаціональної політики, своєчасно її скорегувати шляхом вжиття превентивних заходів, більш виважено підійти до прийняття управлінських рішень.

Моделювання в етнополітиці, створення на цій основі прогнозних сценаріїв, актуалізувалося після розпаду СРСР, коли новоутворені держави зіткнулися з етнічними конфліктами на одинці. Як відомо, внаслідок гострих етнополітичних конфліктів на Північному Кавказі і Закавказзі, Придністров'ї тощо породило таке явище як «заморожені конфлікти», тобто такі, в основі

яких знаходимо етнічні мотиви та чинники, але які не вирішуються роками і десятиліттями [12, 24, 33].

Дослідження етнополітичних процесів і тенденцій за допомогою методів моделювання та прогнозування має враховувати базові засади, розроблені щодо цього у сфері соціально-економічних та суспільно-політичних процесів. При цьому, варто вказати на відсутність у наукових працях та енциклопедіях ґрунтовного наукового визначення сутності методів моделювання й прогнозування стосовно етнополітичних процесів. Інтерпретація методу прогнозування в етнополітиці майже відсутня. Все це обумовлює актуальність дослідження методів моделювання та прогнозування в етнополітиці. На думку вітчизняних фахівців моделювання етнополітичних процесів має бути тісно пов'язане з аналізом балансу політичних сил в Україні як у національно-регіональному, так і загальнодержавному аспектах.

Специфіка застосування моделювання і прогнозування полягає у тому, що вони зорієнтовані на виявлення тенденцій в етнополітичній сфері крізь призму різних типів суспільно-політичної поведінки суб'єктів етнополітики; формування відносин між інститутами влади і етнонаціональними спільнотами; чинників, що ініціюють появу та поетапний розвиток процесів і тенденцій в етнополітиці. [17, с. 77].

Моделі етнополітичних процесів, що досліджуються, по суті являють собою систему імовірних тенденцій, при цьому модель виконує як демонстраційну, так і прогнозну функцію. Спираючись на відповідну модель та її прогностичний потенціал, є можливість приймати більш ефективні управлінські рішення, перевіряючи на моделі їх соціально-політичні наслідки; інтегрувати в єдину систему велику кількість даних, що дозволяє враховувати багатофакторний характер етнополітичних процесів і тенденцій. Розробка моделі являє собою тривалий процес, який включає створення першого варіанту моделі на основі аналізу літератури, експертних оцінок, тобто усіх знань, накопичених на даний момент; виявлення чутливих моментів, визначення пріоритетів та корисності того чи іншого виду

інформації для верифікації моделі; проведення емпіричного дослідження для «наповнення» моделі; її доробки, базуючись на даних емпіричного дослідження; створення другої версії моделі. Процес продовжується до тих пір, поки не буде побудована адекватна модель, придатна для прогнозування об'єкту, що досліджується.

Моделювання має бути тісно пов'язане з технологією наукового дослідження, його організацією і плануванням. Розрив між моделюванням і практикою емпіричних досліджень є однією з головних причин відсутності успіху в моделюванні і прогнозуванні суспільно-політичних та етнополітичних процесів. Практика свідчить, що створення моделі дозволяє швидко і точно виявити недоліки тих або інших показників, визначити умови, за яких вони ефективні.

Моделювання майбутніх ситуацій, що можуть виникнути у відносинах між етнічними спільнотами внаслідок правової, соціальної, економічної або культурної політики органів влади, становить зміст етнополітичного передбачення, яке ґрунтується на вивченні тенденцій етносоціального розвитку, мотивацій і напрямів діяльності основних суб'єктів етнополітичного процесу, особливостей етнічної психології населення, інших чинників. Найбільш поширеним методом етнополітичного передбачення є прогнозування за аналогією, тобто розробка найбільш вірогідного сценарію розвитку подій шляхом співставлення сучасної ситуації із схожою, що була у минулому. Застосування даного методу може підтвердити передбачення лише за умови врахування історичних обставин, коли виникли ситуації, що порівнюються впливу обставин на поведінку їх суб'єктів [27].

Тепер, що стосується методу прогнозування та його функцій в етнополітичній науці. Під методом прогнозування, що базується на принципах альтернативності, комплексності, безперервності і верифікації, слід розуміти створення імовірних варіантів розвитку процесів і тенденцій, набуття ними векторної визначеності. Типове найпростіше застосування методу прогнозування: знаючи характерні ознаки суб'єктів, можна

спрогнозувати імовірність виникнення між ними конфліктної ситуації, передбачити, яким буде характер їх подальших відносин; чи зможуть ці відносини змінитися «самі по собі», чи потрібно вжити активних заходів.

До методів прогнозування етнополітичного розвитку належать методи колективної експертної оцінки, генерації ідей («мозкова атака»), дельфійський метод; побудова сценаріїв, методи екстраполяції та інші. У кожній групі методів існують десятки засобів розробки прогнозів. В контексті нестабільного етнополітичного процесу на перший план об'єктивно виходять інтуїтивні методи прогнозування, створення моделюючих моделей, на що вказує практика прогнозно-аналітичних структур. У якості «робочої методики» при прогнозуванні застосовується метод аналогії. Отже, під етнополітичним прогнозуванням слід розуміти процес розробки науково обґрунтованих припущень (гіпотез) про можливі варіанти зміни стану етнополітичного явища, процесу чи об'єкту у майбутньому; альтернативні шляхи та вірогідні строки їх здійснення. При цьому має бути врахований циклічно-хвильовий характер розвитку етнополітичних тенденцій і процесів. Сутнісною ознакою прогнозування можна визначити як безпосередню орієнтованість прогнозно-аналітичного інструментарію на процес прийняття і реалізацію управлінських рішень у сфері етнополітики. З методологічної точки зору етнополітичне прогнозування повинно бути зорієнтоване на умовне передбачення (особливого значення за таких умов набувають як експертні оцінки, так і результати опитування представників різних етнічних груп). Ефективність застосування методу прогнозування тенденцій в етнополітиці значною мірою залежить від знання реальної ситуації, яку визначає характер відносин між різними суб'єктами етнополітики, передусім, між титульною нацією та меншинами. Поліваріантний характер суспільно-політичних ситуацій в етнополітиці обумовлює нагальну необхідність застосування методу сценарного підходу, поєднання при прогнозуванні морфологічного і сценарного методів, як «зворотних» один до одного [39].

Методологія сценарного підходу базується, з одного боку, на засадах звичайної схеми будь-якої діяльності — «мета — засіб — результат», а з другого — за функцією ролі, яку має грати кожний з учасників політичного процесу. Останніми роками сценарний підхід активно використовується як політологами, так і етнополітиками під час аналізу та прогнозування: 1) локальних, зокрема регіональних проблем, пов'язаних з етнічними процесами; 2) етнополітичних процесів, насамперед тих, що пов'язані з державотворчими процесами в Україні.

Суттєвою ознакою прогнозування тенденцій в етнополітиці слід вважати безпосередню орієнтованість прогнозно-аналітичного інструментарію на процес прийняття і реалізації рішень в етнополітичній сфері. В умовах трансформації суспільства невдале моделювання, слабкі, не виважені прогнози щодо майбутнього, перспектив розвитку ситуації у сфері етнополітики неминуче призведуть до її загострення, грубих прорахунків і помилок в діяльності органів державного управління. Адекватне моделювання і прогнозування є одним з головних чинників побудови вірної стратегії і тактики державного управління сферою етнополітики. Не абсолютизуючи роль методів моделювання і прогнозування процесів і тенденцій в етнополітиці та, зважаючи на те, що їх застосування має здійснюватися в рамках міждисциплінарного підходу, позбавленого вузького бачення проблеми, варто зауважити, що наукові дослідження, побудовані на цих методах, повинні здійснюватися під кутом зору гуманітарних пріоритетів суспільного розвитку. Світоглядно-методологічна новизна такого підходу — у визнанні того, що «світ має безліч шляхів», отже осмислювати його можна за допомогою багатьох, у тому числі й альтернативних, методів та підходів, які використовуються у соціальних та гуманітарних науках. Вельми ефективним може виявитися поєднання формалізованих та інтуїтивних методів, доповнення якісної оцінки процесів і тенденцій кількісними показниками. Для здійснення подібного підходу методам моделювання і прогнозування має бути притаманна технологічна, процедурна гнучкість,

здатність до трансформації та видозміни у контексті поставлених прогнозно-аналітичних завдань.

Отже, виходячи з аналізу етнополітичних аспектів застосування методів моделювання та прогнозування, доходимо висновку, що:

ці методи є вкрай корисними для використання їх з метою діагностики, корегування та регулювання етнополітичної тактики і стратегії управлінської діяльності;

на жаль, на сьогодні, ані метод моделювання, ані метод прогнозування ще не знайшли адекватного застосування як в теорії, так і на практиці етнополітичного дослідження, з одного боку, та управлінського підходу, з другого;

-слід констатувати, що на сьогодні у країні по суті відсутня бодай приблизна модель, розрахована на десять — двадцять років динаміки і тенденцій розвитку етнонаціональних процесів, з урахуванням факторів інтенсивної міграції населення та іміграційних потоків, інших етнодемографічних складових етнополітичного характеру, з урахуванням яких мусить формуватися державна політика у сфері етнонаціональних відносин.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави зробити узагальнений висновок про те, що на сьогодні відчувається брак методологічної бази системного аналізу етнонаціональних процесів, що відбуваються у нашому суспільстві, так само як і дефіцит сучасних методів і технологій управління цими процесами, які мають розглядатися як в режимі кризового розвитку, так і функціонування на засадах стабільності. Одним із засобів подолання цього методологічного і водночас управлінського «дефіциту», на мій погляд, має стати системне застосування моделювання етнополітологічних ситуацій у країні.

Висновок 3 розділу

Моделюючі ігри можуть виконувати різноманітні функції в залежності від сценарію і цілей гри. Безсумнівною перевагою моделюючих ігор є те, що вони поєднують теорію і практику, сприяючи виробленню професійного досвіду, практичних умінь і навичок. Разом з тим, негативним моментом моделюючих ігор є висока напруженість роботи всіх учасників, включаючи модераторів, складність, часом неможливість заміни будь-кого з тих, хто вибув в силу об'єктивних причин (це може вести до припинення ігрового взаємодії, оскільки переробка сценарію зажадає ще більших зусиль).

Особливістю нинішньої ситуації, в якій відбувається формування духовного аспекту молоді, є те, що цей процес відбувається в контексті ослаблення політичного і ідеологічного тиску, розширення соціальної незалежності і молодіжних ініціатив. Він супроводжується переоцінкою цінностей, досвіду критичного мислення попередніх поколінь, новими уявленнями про їх професійне майбутнє і майбутнє суспільства. Також треба відзначити, що молодь - одна з провідних одиниць у збереженні, трансляції і розвитку культурних цінностей, тому, на мій погляд, розгляд духовного відродження молоді як одного з напрямків розвитку суспільства, важливо і своєчасно.

Проведений аналіз дає підстави зробити узагальнений висновок про те, що на сьогодні відчувається брак методологічної бази системного аналізу етнонаціональних процесів, що відбуваються у нашому суспільстві, так само як і дефіцит сучасних методів і технологій управління цими процесами, які мають розглядатися як в режимі кризового розвитку, так і функціонування на засадах стабільності. Одним із засобів подолання цього методологічного і водночас управлінського «дефіциту», на мій погляд, має стати системне застосування моделювання етнополітологічних ситуацій у країні.

РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Для виконання трудових обов'язків в сфері економіко-гуманітарної діяльності з урахуванням положень нормативних вимог з безпеки праці, та для практичної реалізації теми: «Політика ідентичності та регулювання етнополітичних процесів у країнах Центральної та Східної Європи», передбачається засвоєння основних заходів з охорони праці на робочих місцях в адміністративних приміщеннях.

4.1 Аналіз потенційних небезпек

Обладнання, яке використовується можна умовно розділити на дві групи:

а) обладнання, яке безпосередньо забезпечує робочий процес (наприклад, комп'ютерна та різноманітна периферійна техніка при роботах в офісі);

б) обладнання, яке підтримує комфортні умови праці (наприклад, опалювальні прилади, кондиціонери, іонізатори повітря для забезпечення оптимальних параметрів мікроклімату в приміщеннях).

До основних небезпечних факторів трудового процесу відносяться:

– Ураження електричним струмом, у наслідок несправності електроболаднання, невиконання правил техніки безпеки при користуванні електричним обладнанням, що може призвести до електротравм різного ступеню або навіть до летального наслідку;

– механічне травмування в наслідок не раціонального розташування робочих місць, що є порушенням вимог ергономіки;

– підвищенні нервово-психічні навантаження, внаслідок специфіки роботи, а саме постійний контакт з клієнтами, колегами по роботі, керівництвом, контрагентами при вирішенні робочих питань (деякі з них

можуть бути конфліктними, суперечливими), що може викликати емоційний дискомфорт, внутрішнє роздратування та емоційну нестабільність під час короткотривалих певних негативних ситуацій, та може призвести до захворювань нервової системи, зниження насаги на працю та стресових станів;

- захворювання кістково-м'язового апарату, у зв'язку з тривалим статичним напруженням м'язів спини, шиї, рук і ніг, що призводить до ушкодження опорно-рухового апарату;

- негативний вплив електромагнітних (в тому числі і рентгенівських) випромінювань при використанні моніторів персональних комп'ютерів (далі ПК) з електронно-променевою трубкою, що призводить до погіршень зору, зниження імунітету;

- недостатнє або надмірне освітлення робочих місць, в зв'язку з несправністю, або хибним вибором освітлювальних приладів, в зв'язку з неправильним розташуванням робочих місць по відношенню до джерел природного та штучного освітлення, що призводить до погіршення зору або ефекту засліплення;

- дискомфортний рівень шуму, який створюється перетворювачем напруги електронно-обчислювальної машини (далі ЕОМ), її технічною периферією, а також при спілкуванні працівників, що призводить до роздратування та зниження працездатності;

- незадовільні параметри мікроклімату в робочих приміщеннях, у зв'язку із відсутністю приладів, що забезпечують необхідний повітрообмін та опалювальних систем, які можуть викликати загальні захворювання;

- можливість загоряння, в зв'язку з порушенням правил протипожежної безпеки, використанням несправного електрообладнання, або відсутністю систем пожежної сигналізації і пожежогасіння, що призводить до пожежі;

- неправильні дії персоналу в умовах надзвичайних ситуацій, які призводять до паніки та загибелі людей.

4.2 Заходи по забезпеченню безпеки

У приміщенні офісу застосовується широке різноманіття електроприладів: персональні комп'ютери, принтери, ксерокси, факси, освітлювальні прилади, кондиціонери, побутові електроприлади тощо. Небезпека ураження електричним струмом при використанні цих приладів з'являється при недотриманні заходів обережності, а також при відмові або несправності цього обладнання. Наслідки ураження електричним струмом залежать від багатьох факторів: опору організму, величини, тривалості дії, роду і частоти струму, шляхів його проходження через життєво важливі органи, умов зовнішнього середовища.

Для запобігання ураження електричним струмом встановлено електроустаткування, яке відповідає вимогам: ПУЕ («Правила устрою електроустановок») і ГОСТ 12.1.030-81 (2001) «ССБТ. Электробезопасность. Защитное заземление, зануление», величина опору захисного заземлення електрообладнання приміщення - 4 Ом; НПАОП 40.1-1.32-01 «Правила устройства электроустановок. Электрооборудование специальных установок», приміщення, в якому розташовуються ЕОМ, різноманітне устаткування, відноситься до класу пожеженобезпечної зони П-Па, тому передбачений мінімальний ступінь захисту ізоляції обладнання IP44; ГОСТ 12.1.009-76 (1999) «ССБТ. Электробезопасность. Термины и определения» обладнання офісу має подвійну ізоляцію, яка складається з робочої та додаткової ізоляції; ГОСТ 12.2.007.0-75* (2001) «ССБТ. Изделия электротехнические. Общие требования безопасности» ЕОМ, периферійні пристрої ЕОМ та устаткування для обслуговування, ремонту та налагодження ЕОМ по способу захисту людини від ураження електричним струмом, належать до I класу, оскільки мають подвійну ізоляцію, елемент для заземлення та провід для приєднання до джерела живлення, що має заземлюючу жилу і вилку з заземлюючим контактом. Експлуатація електроустановок і електроустаткування проводиться відповідно до

НПАОП 40.1-1.01-97 «Правила безпечної експлуатації електроустановок» та НПАОП 40.1-1.21-98 «Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів».

Ймовірність механічного травмування може виникнути внаслідок не раціонального розташування робочих місць, захаращення робочих місць або у зв'язку з недбалістю та неухважністю обслуговуючого персоналу. Для виключення травматизму згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» зроблено більш зручне та раціональне розташування робочих місць, таким чином збільшена відстань між ними, яка відповідає нормованим значенням (площа на одне робоче місце має становити не менше ніж 6,0 м², а об'єм не менше ніж 20,0 м³).

У зв'язку із стресовими ситуаціями та нервово-емоційними навантаженнями у працівників може виникнути ймовірність захворювань загально-невротичного характеру.

З метою зниження нервово-емоційного напруження, стомлення зорового аналізатора, поліпшення мозкового кровообігу, подолання несприятливих наслідків гіподинамії, запобігання втоми, згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» для робітників із застосування ЕОМ, передбачені регламентовані перерви для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожні дві години, а також обладнані побутові приміщення для відпочинку під час роботи, кімната психологічного розвантаження. В кімнаті психологічного розвантаження передбачені пристрої для приготування й роздачі тонізуючих напоїв, а також місця для занять фізичною культурою

Для оптимізації відносин у колективі проводяться тренінги з залучанням психологів на теми: «Адаптація у новому колективі», «Поведінка в суспільстві».

Для запобігання кістково-м'язових порушень у зв'язку з тривалим

статичним напруженням м'язів спини, ший, рук і ніг необхідно виконувати фізичні вправи 2-3 рази протягом робочого часу.

4.3 Заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці

Внаслідок роботи за ПК, на фізіологію людини негативно впливають електромагнітні випромінювання. Щоб зменшити наслідки впливу на людину та знизити негативні показники у робочій зоні до допустимих значень, згідно з ГОСТ 12.2.007.0-75 «Изделия электротехнические. Общие требования безопасности», вироби, які створюють електромагнітні поля, повинні мати захисні елементи (екрани, поглиначі і т.д.). Вимоги до захисних елементів повинні бути вказані в стандартах та технічних умовах на конкретні види виробів. Згідно з НПАОП 0.00-1.28-10 «Правила охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин» та ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин», на робочих місцях обладнаних ПК встановлені рідкокристалічні монітори, які не є джерелами рентгенівського та електромагнітного випромінювань.

Основними причинами недостатньої або надмірної освітленості робочих місць є несправність або хибний вибір освітлювальних приладів, неправильне розташування робочих місць по відношенню до джерел освітлення.

Незадовільна освітленість на робочому місці або на робочій зоні може бути причиною зниження продуктивності та якості праці, отримання травм. Недостатнє або надмірне освітлення викликає зоровий дискомфорт, що виражається у відчутті незручності або напруженості. Тривале перебування в умовах зорового дискомфорту призводить до розсіювання уваги, зменшення зосередженості, зоровий і загальній втомі.

У офісному приміщенні, згідно ДБН В.2.5-28-2018 «Природне і штучне освітлення» передбачене природне та штучне освітлення. Природне

освітлення здійснено через світлові прорізи, які забезпечують коефіцієнт природної освітленості (КПО) не нижче 1,5%. Для захисту від прямих сонячних променів, які створюють прямі та відбиті відблиски на поверхні екранів і клавіатури, передбачено сонцезахисні пристрої, на вікнах встановлені жалюзі або штори.

Розрахунок загального штучного освітлення в приміщенні офісу розмірами $A \times B \times H = 18 \times 10 \times 3,5$ м, з висотою робочої поверхні $h_p = 0,8$ м, нормованим значенням штучного освітлення для кабінету $E_n = 300$ лк.

1. Розраховуємо кількість рядів світильників у приміщенні N_p :

$$N_p = \frac{B}{(H - h_p) \cdot [L/h]}, \text{ шт}; \quad (4.1)$$

де: B – ширина приміщення, м;

H – висота приміщення, м;

h_p – висота робочої поверхні, м;

$[L/h]$ – числове значення коефіцієнта світильника;

$$N_p = \frac{10}{(3,5 - 0,8) \cdot 1,4} = 3, \text{ шт.}$$

2. Визначаємо максимально допустиму відстань між рядами світильника L_{\max} :

$$L_{\max} = \frac{B}{N_p}, \text{ м}; \quad (4.2)$$

де: B – ширина приміщення, м;

N_p – кількість рядів світильників у приміщенні, шт;

$$L_{\max} = \frac{10}{3} = 3,33, \text{ м.}$$

3. Визначаємо значення індексу приміщення i , що характеризує співвідношення розмірів освітлювального приміщення і висоти розміщення світильників:

$$i = \frac{A \cdot B}{(H - h_p) \cdot (A + B)}, \quad (4.3)$$

де: A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

H – висота приміщення, м;

h_p – висота робочої поверхні, м;

$$i = \frac{18 \cdot 10}{(3,5 - 0,8) \cdot (18 + 10)} = 2,38$$

4. Визначаємо значення коефіцієнта використання світлового потоку η , створюваного світильником типу ЛПО.

Вибирається з урахуванням відбиття поверхонь приміщення та індексу приміщення і дорівнює $\eta = 58 \%$.

5. Визначаємо сумарний світловий потік освітлювальної установки у даному приміщенні Φ_{Σ} :

$$\Phi_{\Sigma} = \frac{E_H \cdot A \cdot B \cdot k_s \cdot z}{\eta}, \text{ лм}; \quad (4.4)$$

де: E_H – рівень нормованого загального освітлення, лк;

A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

k_s – коефіцієнт запасу (для кабінету $k_s = 1,4$);

z – коефіцієнт нерівномірності (мінімальної) освітленості (відношення середньої освітленості до мінімальної освітленості), як правило дорівнює (для люмінесцентних ламп $z = 1,1$);

η – коефіцієнт використання світлового потоку;

$$\Phi_{\Sigma} = \frac{300 \cdot 18 \cdot 10 \cdot 1,4 \cdot 1,1}{0,58} = 143379, \text{ лм.}$$

6. Визначаємо умовну загальну кількість світильників у приміщенні N_{ca}^* :

$$N_{ca}^* = \frac{A \cdot B}{L_{\max}^2}, \text{ шт}; \quad (4.5)$$

де: A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

L_{\max} – максимально припустима відстань між рядами світильників, м;

$$N_{cv}^* = \frac{18 \cdot 10}{3,33^2} = 16, \text{ шт.}$$

7. Розраховуємо світловий потік умовного джерела світла Φ_l^* :

$$\Phi_l^* = \frac{\Phi_{\Sigma}}{N_l^*}, \text{ лм;} \quad (4.6)$$

де: Φ_{Σ} – сумарний світловий потік освітлювальної установки, лм;

N_l^* – загальна кількість ламп у світильнику, яка розраховується за формулою:

$$N_l^* = N_{cv}^* \cdot n, \text{ шт;} \quad (4.7)$$

де: n – кількість ламп у світильнику, шт;

$$N_l^* = 16 \cdot 2 = 32, \text{ шт;}$$

$$\Phi_l^* = \frac{143379}{32} = 4481, \text{ лм.}$$

8. Знаходимо коефіцієнт m – співвідношення між розрахунковим світловим потоком лампи Φ_l^* та фактичним світловим потоком вибраної стандартної лампи Φ_l :

$$m = \frac{\Phi_l^*}{\Phi_l}; \quad (4.8)$$

$$m = \frac{4481}{2800} = 1,6.$$

9. Визначаємо оптимальну (фактичну) кількість світильників у приміщенні N_{cv} :

$$N_{cv} = N_{cv}^* \cdot m, \text{ шт;} \quad (4.9)$$

де: N_{cv}^* – умовна загальна кількість світильників у приміщенні, шт;

m – співвідношення між розрахунковим світловим потоком лампи та фактичним світловим потоком вибраної стандартної лампи;

$$N_{cv} = 16 \cdot 1,6 = 27, \text{ шт.}$$

10. Визначаємо фактичну кількість ламп у приміщенні $N_{\text{ф}}$:

$$N_{\text{ф}} = N_{cv} \cdot n, \text{ шт;} \quad (4.10)$$

де: N_{cv} – оптимальна (фактична) кількість світильників у приміщенні, шт;

n – кількість ламп у світильнику, шт;

$$N_{\text{ф}} = 27 \cdot 2 = 54, \text{ шт.}$$

11. Визначаємо загальну розрахункову освітленість E_p у приміщенні, що створюється при застосуванні стандартних ламп:

$$E_p = \frac{\Phi_{\text{л}} \cdot N_{\text{л}} \cdot \eta}{A \cdot B \cdot k_3 \cdot z}, \text{ лк;} \quad (4.11)$$

де: $\Phi_{\text{л}}$ – фактичний світловий потік вибраної стандартної лампи, лм;

$N_{\text{л}}$ – фактична кількість ламп у приміщенні, шт;

η – коефіцієнт використання світлового потоку;

A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

k_3 – коефіцієнт запасу;

z – коефіцієнт нерівномірності (мінімальної) освітленості;

$$E_p = \frac{2800 \cdot 54 \cdot 0,58}{18 \cdot 10 \cdot 1,4 \cdot 1,1} = 316, \text{ лк.}$$

Виходячи з розрахунку загальне штучне освітлення в приміщенні офісу дорівнює 316 лк, що відповідає нормованому значенню освітлення і яке забезпечується за допомогою 27 світильників типу ЛПО.

Рівні звукового тиску в октавних смугах частот, рівні звуку та еквівалентні рівні звуку на робочих місцях приміщення відповідають вимогам ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» та ДСН 3.3.6.037-99 «Санітарні норми виробничого шуму, ультразвуку та

інфразвуку». Зниження рівня шуму в приміщенні здійснено за допомогою:

- використання більш сучасного обладнання;
- розташування принтерів та різноманітного устаткування колективного користування на значній відстані від більшості робочих місць працівників;
- переведення жорсткого диска в режим сну (Standby), якщо комп'ютер не працює протягом визначеного часу;
- використання блоків живлення ПК з вентиляторами на гумових підвісках;

Неправильне проектування або несправність систем опалення та вентиляції в приміщенні офісу може призвести до негативних впливів на здоров'я працівників у вигляді простудних захворювань, перегрівань, проблем із дихальними шляхами тощо.

Метеорологічні умови в приміщенні офісу – температура повітря, відносна вологість повітря й швидкість його переміщення відповідають встановленим санітарно-гігієнічним вимогам ДСН 3.3.6.042-99 «Державні санітарні норми мікроклімату виробничих приміщень» і ГОСТ 12.1.005-88 (1991) «ССБТ. Общие санитарно-гигиенические требования к воздуху рабочей зоны». Роботи в офісному приміщенні, належать до категорії Іб - легка робота, тому передбачені наступні оптимальні значення параметрів мікроклімату:

- у холодний період року: температура 21-23°C; відносна вологість: 40-60%; швидкість переміщення повітря: 0,1 м/с;
- у теплий період року: температура 22-24°C; відносна вологість: 40-60%; швидкість переміщення повітря: 0,2 м/с.

Забезпечення таких параметрів мікроклімату досягається оснащенням приміщень пристроями кондиціонування, вентиляції та дезодорації повітря, системами опалювання.

Оптимальні рівні позитивних (n+) і негативних (n-) іонів у повітрі приміщення з ВДТ відповідають вимогам ГН 2152-80 «Санітарно-гігієнічні

норми допустимих рівнів іонізації повітря виробничих та громадських приміщень» і становить: $n^+ = 1500-30000$ (шт. на 1см^3); $n^- = 3000-5000$ (шт. на 1см^3). Підтримку оптимального рівня легких позитивних і негативних аероіонів у повітрі на робочих місцях забезпечуються за допомогою біполярних коронних аероіонізаторів.

4.4 Заходи з пожежної безпеки

Горінням називається складний фізико-хімічний процес взаємодії горючої речовини та окислювача, який супроводжується виділенням тепла та випромінюванням світла.

Процес горіння призводить до пожежі.

Пожежа – неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що розповсюджується в часі і просторі.

Комплекс протипожежних заходів для офісного приміщення обладнаного ПК з ВДТ розроблений згідно вимог НАПБ А.01.001-2014 «Правила пожежної безпеки в Україні».

Виходячи з аналізу речовин та матеріалів, які використовуються при роботі у приміщенні обладнаному ПК з ВДТ:

- згідно ДСТУ EN 2:2014 «Класифікація пожеж (EN 2:1992, EN 2:1992/A1:2004, IDT)» у офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ можлива пожежа класів – А (пожежа, що супроводжується горінням твердих матеріалів) та Е (горіння електроустановок, що перебувають під напругою до 1000 В);

- відповідно до вимог ДСТУ Б В.1.1-36:2016 «Визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою», воно належить до категорії «Д» з пожежної небезпеки – простір у приміщенні, у якому перебувають тверді горючі речовини та матеріали.

Оскільки офісне приміщення обладнане ПК з ВДТ належить до

категорії «Д» з пожежної небезпеки, тому відповідно до вимог ДБН В.1.1-7:2016 «Пожежна безпека об'єктів будівництва. Загальні вимоги» воно має II ступінь вогнестійкості.

Обладнання, силові та освітленні мережі офісного приміщення обладнаного ПК з ВДТ відповідають вимогам пожежної безпеки, оскільки виконані відповідно до вимог НПАОП 40.1-1.32-01 «Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок», та мають ступінь захисту ізоляції обладнання IP44 яка відповідає класу пожежанебезпечної зони II-IIa до якої належить приміщення.

З технічних та організаційних заходів запобігання пожеж в офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ передбачені наступні протипожежні заходи:

- згідно вимог ДБН В.2.5-56:2014 «Системи протипожежного захисту», в офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ встановлена система пожежної й охоронної сигналізації «Сигнал-ВК6». Яка забезпечує виявлення теплових і димових ознак пожежі і місця виникнення пожежі з точністю до місця розміщення датчика;

- оскільки офісне приміщення що обладнане ПК з ВДТ, тому відповідно до вимог п. 5 розділу VI «Вибір типу та необхідної кількості вогнегасників», «Правил експлуатації та типових норм належності вогнегасників», затверджених наказом МВСУ 15.01.2018 № 25 та зареєстрованих в МЮУ 23.02.2018 р. за № 225/31677 для гасіння електроустановок, що знаходяться під напругою, передбачені вуглекислотні вогнегасники типу ВВК-3,5 (з розрахунку один вогнегасник с величиною заряду вогнегасної речовини 3 кг. і більше, на 20 м² площі приміщення). Додатково, на кожному поверсі будівлі, в якій розміщене приміщення обладнане ПК з ВДТ, передбачене два переносних порошкових вогнегасника – ВП-5. Відстань між вогнегасниками та місцями можливих загорянь не перевищує 10 м.

4.5 Заходи по забезпеченню безпеки в надзвичайних ситуаціях

Захист населення при хімічному зараженні у разі аварії на хімічно небезпечному об'єкті або транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини.

Хімічне зараження є наслідком аварій на хімічно-небезпечному об'єкті (ХНО) і транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини (СДОР).

Вирішальне значення при аваріях на ХНО має швидкість виконання заходів щодо захисту населення.

При загрозі чи виникненні аварії негайно, відповідно до діючих планів, здійснюється оповіщення працюючого персоналу і населення, що проживає поблизу. Населенню даються вказівки про порядок поведінки.

Про аварію керівник об'єкта або черговий диспетчер доповідає начальнику цивільного захисту (ЦЗ) міста, області.

Обслуговуючий персонал відповідно до діючих на об'єкті інструкцій вживає заходи захисту з ліквідації чи локалізації аварії. У міру прибуття до цих робіт беруться підрозділи рятувальних служб і спеціалізовані невоєнізовані формування.

За сигналом оповіщення:

- населення вдягає засоби захисту органів дихання (табельні або найпростіші) і виходить із зони зараження в зазначений район;
- особовий склад (о.с.) органів керування збирається на пунктах керування;
- о.с. підрозділів рятувальних служб прибуває до місця аварії;
- спеціалізовані невоєнізовані формування, формування медичної служби й охорони громадського порядку прибувають у призначені пункти збору.

У першочерговому порядку організується розвідка, що встановлює місце аварії, вид СДОР, ступінь зараження нею території і повітря, стан

людей у зоні зараження, межі зон зараження, напрямок і швидкість вітру, напрямок поширення забруднення. Розвідка ведеться розвідувальними підрозділами газорятувальної служби і спеціалізованих формувань.

Встановлюється оточення зон зараження й організовується регулювання руху.

Після проведення розвідки й ухвалення рішення починається організоване ведення рятувальних робіт. До цього заходи щодо порятунку людей вживаються працюючим персоналом об'єкта і самим населенням у порядку само- і взаємодопомоги.

У зоні зараження намічаються ділянки й об'єкти, на які вводяться рятувальні і медичні формування. Уражені після надання їм допомоги доставляються на незаражену територію, а при необхідності - у лікувальні установи. Населення, яке опинилося в зоні зараження, евакуюється за її межі.

Роботи проводяться з дотриманням запобіжних заходів, використовуються засоби індивідуального захисту (ЗІЗ), передбачається страхівка особового складу, що виконує роботи в незручних та ізольованих місцях.

На виході із зон зараження організовується санітарна обробка населення і о.с. формувань, дегазація транспорту та майна. Ці роботи проводяться на пунктах спеціальної обробки (ПуСО). Заражений одяг збирається для наступної дегазації чи знищення.

З метою найшвидшої ліквідації наслідків аварії здійснюється дегазація території, споруджень, устаткування, техніки та інших об'єктів зовнішнього середовища. Повернення населення в зону зараження допускається після проведення контролю зараженості.

Харчова сировина, продукти харчування і фураж, що опинилися в зоні зараження, перевіряють на зараженість, після чого приймається рішення на їхню дегазацію, утилізацію чи знищення.

Запаси води і джерела водопостачання також перевіряються на зараженість.

При виникненні аварії з викидом СДОР на транспорті оповіщаються начальники ЦЗ району, міста й області, на території яких відбулася аварія, і за їх розпорядженням чи за розпорядженням голови надзвичайної комісії приводяться до готовності органи управління, формування розвідки, медичної служби, органи громадського порядку й інші. Організуються оточення місця аварії, рятувальні й інші невідкладні роботи.

Висновки до 4 розділу

Таким чином, у розділі розглянуто аналіз потенційних небезпек, що можуть вплинути на здоров'я працівників економіко-гуманітарної сфери під час виконання робочих обов'язків в адміністративному приміщенні. Заходи по забезпеченню безпеки, заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці, заходи з пожежної безпеки (в приміщенні офісу класом пожежі А (Е), категорією приміщення Д передбачені вуглекислотні вогнегасники типу ВВК-3, також встановлена система пожежної й охоронної сигналізації «Сигнал-ВК6», яка забезпечує виявлення теплових і димових ознак пожежі і місця виникнення пожежі з точністю до місця розміщення датчика.) та заходи по забезпеченню безпеки у надзвичайних ситуаціях, а саме захист населення при хімічному зараженні у разі аварії на хімічно небезпечному об'єкті або транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи загальні підсумки дипломної роботи шляхом узагальнення вироблених в ході дослідження основних теоретичних положень, можна виокремити наступне: 1) Права меншин - це не особливі привілеї, які держава може надати деяким групам за власним вибором; 2) Права меншин розуміються як індивідуальні права, якими часто можна користуватися спільно з іншими людьми. Права меншин за своєю природою не є правами групи. Облік етнокультурного розмаїття через територіальний устрій і автономію може здатися недостатнім, мультикультуралізм повинен спускатися до індивідуального рівня; 3) Права меншин можуть бути реалізовані по-різному в різних країнах, в залежності від їх особливостей і від конкретних ситуацій. Відповідність цих конкретних методів букві і духу основних інструментів перевіряється за допомогою процедур моніторингу, проведених спеціалізованими експертними органами, і поліпшується за допомогою постійного діалогу; 4) Ключовим аспектом сучасного розуміння прав меншин є принцип участі меншин у прийнятті рішень з питань, що безпосередньо їх торкаються; 5) Хоч у держав і є свобода розсуду щодо визначення осіб і груп, які будуть користуватися захистом в якості національних меншин на їх територіях, це право повинно здійснюватися відповідно до загальних принципів недискримінації, та консультації з зацікавленими сторонами.

Можна зробити висновок що політика ідентичності в багатонаціональних державах демонструє досить загальні закономірності. Стара політика побудови нації асимиляціоністською більшістю поступово замінюється новими ідеями пристосування різноманітності раніше існуючих національних ідентичностей, просуванням нових загальних наднаціональних ідентичностей. Але рухатись по цій лінії нелегко і непросто. Заявлена політика держави може мати відчутні відмінності від того, що вона фактично робить на місцях. І навіть сумлінні зусилля з просування нової спільної

ідентичності можуть насправді викликати побоювання асиміляції. З огляду на складність цих проблем, не слід очікувати, що політика ідентичності в багатонаціональних державах зникне найближчим часом.

В свою чергу у країнах Центральної та Східної Європи з перехідною економікою існує безліч об'єктивних труднощів з точки зору їх зусиль по впровадженню нових суспільних цінностей, побудови багатопартійних політичних систем і плюралістичної демократії, а також створення ринкової економіки з соціальним профілем. Формування національних інтересів в цих країнах - дуже складний і суперечливий політичний, економічний, соціальний і навіть духовний процес, що має свої природні політичні межі. Ідеологічні кампанії і тиск, спрямовані на стимулювання реформ, мають велике значення, але вони не можуть замінити більш ефективну допомогу цьому процесу, який полягає в координації зусиль держав і організацій громадянського суспільства для вирішення конкретних проблем трансформації цих країн.

Насправді етнічні конфлікти багатомісні та не базуються лише на етнічній ворожнечі, частіше за все вони посилюються: соціальними, політичними, культурними та релігійними факторами. З часом сторони можуть піти на компроміс, і будь-які переваги етнічної асоціації можуть ослабнути в порівнянні з індивідуальним прагненням до мети, почуттям особистої відповідальності або іншими видами узгодженості. Кожен конфлікт унікальний, тому будь-яке вирішення цього конфлікту, ймовірно буде залежати від конкретних інститутів і обставин часу.

Пострадянські трансформації дають багатий матеріал для «включеного спостереження» за змінами, що відбуваються і їх теоретичного осмислення. Співвіднесення в рамках політичного аналізу різних сфер соціальних трансформацій, що фіксується в уявленнях про динаміку інститутів і ідентичностей, виявляється серйозним теоретико-методологічним викликом соціальних наук. В контексті пострадянських досліджень серйозні зусилля спрямовані на подолання розривів між осмисленням політичного дискурсу і

повсякденності, політик і їх сприйняттям тими, на кого вони орієнтовані.

Національне будівництво (формування нації) і державне будівництво в усіх розглянутих пострадянських кейсах розведені, а їх пріоритети в ряді випадків суперечать один одному. Якщо проблеми формування громадянської нації і громадянської ідентичності на політичному рівні декларуються, то на практиці держава орієнтує політику ідентичності на зміцнення політичної нації, а результатом такої політики є легітимізація режиму. У розглянутих нами пострадянських суспільствах політика пам'яті, мови, освітня і символічна політика базуються головним чином на розширювальному розумінні нації і апеляції до традиційних символів і цінностей. Формування сучасної громадянської нації не стало пріоритетом громадської активності та державної політики, активне громадянство рідко сприймається як соціально значуща цінність і опора самоідентифікації. Один з наслідків цього - небезпека підсилення не цивільного, а етнічного націоналізму, що в умовах культурного різноманіття загрожує зростанням соціальної конфліктності.

Також треба зазначити роль масової культури, яку нажаль не можна розглядати в якості самостійного механізму в рамках політики ідентичності. Масова культура може розкрити свою адаптаційну функцію тільки в зв'язці з виваженою соціально-економічною політикою і системою громадянської освіти, без яких масова культура може стати ареною зіткнення антагоністичних політичних сил, які використовують ресурс масової культури і негативні наслідки культурного споживання.

Треба підкреслити, що моделююча гра дозволяє визначати механізми розвитку політичного процесу, допомагає орієнтуватися в складному електоральному процесі, а також знаходити зв'язки між елементами процесу, недоступні іншим методам вивчення політичної реальності. За допомогою моделюючих ігор проводяться дослідження суспільно-політичної ситуації і формуються стратегії політичної поведінки.

Доцільно використовувати моделюючі ігри як дієвий засіб навчання,

так як підготовлений теоретичний матеріал, що закріплюється в ході гри емоційними переживаннями, яскраво запам'ятовується і зберігається надовго. Використання моделюючих ігор в політології робить необхідним осмислення і узагальнення об'єктивних закономірностей функціонування і розвитку суспільства, які дають можливість отримати більш широкі форми організації науки і забезпечують дослідження актуальних політичних проблем.

Передові країни такі як США, та Німеччина вже давно використовують моделюючі ігри як ефективний спосіб дослідження та навчання. Нажаль в Україні моделююча гра не є поширеним засобом залучення людей до громадянської дії та підвищення політичної грамотності мас.

Моделююча гра дозволяє визначати механізми розвитку політичного процесу, допомагає орієнтуватися в складному електоральному процесі, а також знаходити зв'язки між елементами процесу, недоступні іншим методам вивчення політичної реальності. За допомогою моделюючих ігор проводяться дослідження суспільно-політичної ситуації і формуються стратегії політичної поведінки.

На сьогодні відчувається брак методологічної бази системного аналізу етнонаціональних процесів, що відбуваються у нашому суспільстві, так само як і дефіцит сучасних методів і технологій управління цими процесами, які мають розглядатися як в режимі кризового розвитку, так і функціонування на засадах стабільності. Одним із засобів подолання цього методологічного і водночас управлінського «дефіциту», на мій погляд, має стати системне застосування моделювання Етнополітологічних ситуацій у країні.

Етнічні стереотипи часто не відповідають реальності і є суб'єктивними, що обумовлено виборчим підходом при формуванні образу етносу, що полягає в залученні уваги до одних характеристик і применшення значення інших. Також треба зазначити, що вони можуть бути штучно створені та слугувати передумовами конфлікту або введення в оману населення задля своїх політичних цілей.

Моделюючі ігри є гарним засобом боротьби з етностереотипами, які потрібно викоренити, якщо Україна хоче стати членом Європейського Співтовариства.

Моделюючі ігри можуть виконувати різноманітні функції в залежності від сценарію і цілей гри. Безсумнівною перевагою моделюючих ігор є те, що вони з'єднують теорію і практику, сприяючи виробленню професійного досвіду, практичних умінь і навичок.

Треба зазначити що успішність проведення моделюючої гри багато у чому залежить від модератору цієї гри, від його професійних і соціально-психологічних знань, і й від того, чи здатний він упоратися з непередбаченою ситуацією на ігровому занятті спокійно, без стресу для себе і для інших, з гумором і гідністю, не піддаючи сумніву свій професіоналізм і імідж.

Нажаль ні масова культура ні моделюючі ігри не можуть використовуватися як самостійний довершений інструмент регулювання етнополітичних процесів. Тільки системне застосування на ряду з політичною волею еліт, соціально-економічним підґрунтям, використанням масової культури та елементів моделюючих ігор в побудуванні «довершеної реальності». Під час дослідження було сформовано визначення, довершеної реальності. Довершена реальність – це комплекс дій масової культури, які направлені на будову нової доповненої соціальної, культурної та економічної реальності за допомоги теле-медіа продукції.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Абрамов Л.К., Азарова Т.В., Інформаційний компонент діяльності НДО. – Кіровоград: ІСКМ 2009. – 80 с.
2. Андрій Куліш. Public Relations для громадських (недержавних) організацій. Практичні поради на щодень. Видання 4-те, змінене та доповнене. – Київ, 2004.
3. Афанасьев В.Г. Программно-целевое планирование и управление / В.Г. Афанасьев. – М. : Высшая школа, 2010. – 187 с.
4. Бабкин В.Ф. Деловые имитационные игры в организации и управлении: Учебное пособие / В.Ф. Бабкин, С.А. Баркалов, А.В. Шепкин. – Воронеж: 2001. – 207 с.
5. Байбурин А.К. Этнические аспекты изучения стереотипных форм поведения и традиционных культур // Советская этнография. – 1985. – .№2. – С.36-46.
6. Бибикова О.П. 2012. Проблема болгаро-турецкого мусульманского населения в отношениях между Софией и Анкарой. – Ислам на Ближнем Востоке. № 7. С. 534-535.
7. Биткова Т.Г. 2007. Этнонациональные проблемы в Румынии. – Национальные меньшинства в странах Центрально-Восточной Европы. М. С. 52.
8. Блоккер П. 2009, Сталкиваясь с модернизацией: открытость и закрытость другой Европы. – Новое литературное обозрение. № 6. С. 19.
9. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история и современность / Ю. В. Бромлей – М. : Наука, 1987. – 333 с.
10. Валева Е.Л., Шабунина В.И. 2016. Парадоксы болгарской трансформации. – Переход стран Центрально-Восточной Европы от социализма к капитализму: особенности и результаты (под ред. С.П. Глинкиной, Н.В. Куликовой). М. С. 49.
11. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный

- подход: Учебное пособие / А.А. Вербицкий. – М. : Высшая. шк, 1991. – 207 с.
12. Витренко И.А. Игровые практики в политическом процессе: авторе. дис. на получение наук. степени док. полет. наук 23.00.02 / И.А. Витренко. – Екатеринбург: 2009. – 43 с.
13. Винер Б. Е. Этничность: в поисках парадигмы изучения / Б. Е. Винер // Этногр. обозрение. – 1998. – № 4. – С. 13–16.
14. Геронимус Ю.В. Игра, модель, экономика / Ю.В. Геронимус. – М. : Сфера, 2009. – 208 с.
15. Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер. – М. : Прогресс, 1991. – 320 с.
16. Гладких С.В. Этнические стереотипы и проблемы межкультурного общения // Этнические проблемы современности: Сборник статей. – Вып.5. – Ставрополь, 1999. – С.57-65.
17. ГО «Європейський діалог». Тренінги з європейської інтеграції та впровадження європейських проєктів, за ред. О. Шинаровської, Х. Чушак. – Львів, 2009. – 52 с.
18. ГО «Європейський діалог». Чемпіони європейської освіти. Кращі практики європейських молодіжних проєктів. – Львів: Видавництво «Друкарські куншти», 2009. – 64 с.
19. Грушецкий Б.П. 2012, Этнические меньшинства и политика интеграции Болгарии в ЕС и НАТО. – Вестник Таврического национального университета. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». № 4. С. 228.
20. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М. : Рольф, 2002. – 549 с.
21. Дежурко Л.Ф. Элементы теории игр. Стратегические игры: Учебное пособие /Л.Ф. Дежурко. – М. : БГЭУ, 1995. – 43 с.
22. Деметер Н.Г. 1998. Цыгане Восточной Европы: к проблеме соотношения этничности и государства. – Этнические проблемы и политика государств

- Европы. М.: . 1998.
23. Дырина А., Эркенъ А., Шик Э. 2016. Словаки в Венгрии (реферат). – Восточная Европа. Межгосударственные и этносоциальные отношения в XXI в. М. С. 146.
24. Завьялова Ж.А. Метафорическая деловая игра. / Ж.А. Завьялова – С. : Речь, 2005. – 134 с.
25. Карасева А. Элементы теории игр: учебное пособие / А.Г. Карасева, Т.А. Орлова. – Ульяновск: УлГТУ, 2016. – 84 с.
26. Кларин М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта / М.В. Кларин. – М.: Наука, 1997. – 223 с.
27. Колмановский В.Б. Игровые задачи управления / В.Б. Колмановский. – М. : МИЭМ, 1990. – 82с.
28. Кунь О. М. Етнополітологія. навчальний посібник для студентів-політологів / О. М. Кунь. – Харків, 2005. – 208 с.
29. Кларин М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта / М.В. Кларин. – М.: Наука, 1997. – 223 с.
30. Королёва Т.А. Инновационная мобильность коллектива – условие повышения качества дошкольного образования / Т.А. Королева. 2012. – № 3. – 74 с.
31. Лабскер Л.Г. Игровые методы в управлении экономикой и бизнесом: Учебное пособие / Л.Г. Лабскер. – М. : Дело, 2001. – 464 с.
32. Миллер А.И. 2014. Политика памяти в России: год разрушенных надежд. – Полития. Анализ. Хроника. Прогноз, № 4. С. 55-56.
33. Метафорическая деловая игра: Практическое пособие для бизнес-тренера / под ред. Завьяловой Ж. – С. : Язык, 2004. – 134 с.
34. Морозов В.В. Исследование операций в задачах и упражнениях. / В.В. Морозов. – М. : Высшая школа, 1986. – 287 с.
35. Науменко Л.И. 2012. Белорусская идентичность. Содержание. Динамика. Социальнодемографическая и региональная специфика. Минск: Белорусская наука. 206 с.

36. Підготовка та реалізація молоддю проектів, спрямованих на сприяння євроінтеграційним процесам в Україні. Брошура – К.: «Євроклуб «Право і Захист», 2009. – 140 с.
37. Посібник з менеджменту для неурядових організацій. Підготовлено Творчим центром «Каунтерпарт». К: «МАКАР», 2005. – 248с.
38. Панфилова А.П. Игротехнический менеджмент. Интерактивные технологии для обучения и организационного развития персонала: Учебное пособие / А.П. Панфилова. – С. : ИВЭСЭП, «Знание», 2003. – 536 с.
39. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / КПУ ; [редкол. Т.І. Сущенко (голов. ред.)]. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – Вип. 34. – 524 с.
40. Писарук Н.Н. Введение в теорию игры / Н.Н. Писарук. – М.; БГУ, 2015. – 256 с.
41. Платов В.Я. Ділові гри: розробка, організація та проведення: Підручник / В.Я. Платов. – Москва: Профиздат, 1991. – 156 с.
42. Политология: учебное пособие для студентов технических и социально гуманитарных специальностей / Под ред. Н.А. Баранова. – С. : БДТУ, 2014. – 202 с.
43. Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України [Електронний ресурс] / А. П. Пономарьов // Режим доступу: <http://www.etno.uaweb.org/book1/lecture01.html>.
44. Русакова О.Ф. Политическая дискурология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса / О.Ф. Русакова. Полис. – 2006. – № 4. – С. 26–28.
45. Стрекаловский А.С. Биматричные игры и билинейное программирование / А.С. Стрекаловский, А.В. Орлов. – М. : Физматлит, 2007. – 223 с.
46. Светлорусова Л.М. 2007. Положение этнических меньшинств в Болгарии. – Национальные меньшинства в странах Центрально-Восточной Европы: сборник обзоров и рефератов. М. С. 117.

- 47.Смолки А.М. Методы активного обучения / А.М. Смолки. – М. : Высшая школа, 1991. – 176 с.
- 48.Тишков В. А. О природе этнического конфликта / В. А. Тишков // Свободная мысль. – 1993. – № 4. – С. 4–15.
- 49.Теорія ігор і міжнародних відносин / Д.А. Дегтярьов, А.Н. Дегтярьов. // Світова економіка і міжнародні відносини. – 2011. – № 2. – С. 79–89.
- 50.Турнер Д.А. Рольові ігри. Практичний посібник. / Д.А. Турнер. – С. : Пітер, 2002. – 352 с.
- 51.Трусов В.П., Филиппов А.С. Этнические стереотипы // Этническая психология: этнические процессы и образ жизни людей. – М., 1984.
- 52.Федорова Л.І. Гра: дидактична, рольова, ділова. Вирішення навчальних і професійних проблем / Л.І. Федорова. М. : ФОРУМ, 2009. – 176 с.
- 53.Хруцький Е.А. Організація проведення ділових ігор / Е.А. Хруцький – М. : Вища школа, 1991. – 320 с.
- 54.Чен, Д. Модели и постмодернистское потребительское общество / Д. Чен // Массовая культура: современные западные исследования / пер. с англ. отв. ред. и предисл. В. В. Зверевой ; послесл. В. А. Подороги. - М. : Фонд научных исследований «Прагматика культуры», 2005. - С. 91-97.
- 55.Шиян А.А. Теорія ігор: основи та застосування в економіці та менеджменті. Навчальний посібник / А.А. Шиян. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 164 с.
- 56.Широкогоров С. М. Место этнографии среди наук и классификации этносов / С. М. Широкогоров // Личность. Культура. Общество. – 2000. – Т. 2. – Вып. 4 (6). – С. 1–2.
- 57.Bakalova M. 1999. The Bulgarian Ethnic Model: Legal Framework and Policy Aspects. – Bulgaria. Facing Cultural Diversity. Sofia. P. 23
- 58.Benkler, Y. The wealth of networks : how social production transforms markets and freedom (1st ed.), New Haven, Conn: Yale University Press, 2006, pp. 528
- 59.Bers, M.U., & Chau, C. (2006). Fostering civic engagement by building a

- virtual city. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11(3), article 4. Retrieved November 19, 2007
60. Bigelow, B., with Larsen, M. (1999, Fall). On the road to cultural bias: "The Oregon Trail." *Equity Coalition*, 5, 22-25.
61. Bosakov V. 2006. Bulgarian Turks in the Context of Neighborhood with Other Ethnic-Religious Communities in Bulgaria. – *International Journal of the Sociology of Language*. No. 179. P. 30.
62. Boyd, D. Ito, Mimi; et al. *Hanging Out, Messing Around, and Geeking Out: Kids Living and Learning with New Media*. MIT Press. – 2009.
63. Butler E. 2007. Hungary and the European Union: The Political Implications of Societal Security Promotion. – *Europe-Asia Studies*. Vol. 59, No. 7. P. 1118–1120.
64. Chiribucă D., Magyari T. 2003. Impact of Minority Participation in Romanian Government. – *A New Balance: Democracy and Minorities in Post-Communist Europe*. Budapest. P. 85.
65. Dahlgren, P. (2007). Introduction: Youth, civic engagement and learning via new media. In P. Dahlgren (Ed.), *Young citizens and new media: Learning for democratic participation*, pp. 1-18. New York & London: Routledge.
66. Don Tapscott, Anthony D. Williams, *Wikinomics: How Mass Collaboration Changes Everything*, Portfolio Trade, 2006.
67. Don Tapscott, Anthony D. Williams, *Macrowikinomics: Rebooting Business and the World*, Portfolio Hardcover, 2010.
68. Ethnic Mobilisation and Reactive Nationalism: The Case of Moldova", *Nationalities Papers*, Vol. 23/2 (1995), pp. 291-326.
69. Gazzola M., Grin F., Haggman J., Moring T. 2016. The EU's Financial Support for Regional or Minority Languages: A Historical Assessment. – *Journal of ethnic studies*. No. 77. P. 37.
70. Gerbner, G. Grass L. *Living with Television: The Violence Profile // Journal of Communication*. 1976. Vol. 26. N2. P. 174.
71. Georgieva T. 1994. Coexistence as a System in the Everyday Life of Christians

- and Muslims in Bulgaria. – Relations of Compatibility and Incompatibility between Christians and Muslims in Bulgaria. Sofia. P. 244
72. Goody, J. Watt, I. The consequences of Literacy // Comparative Studies in Society and History, 1963 (IV), vol. V. -№ 3. - P. 305.
73. Giner, S. Mass Society. – London 1976. P.210
74. Graham Smith, The Ethnic Democracy Thesis and the Citizenship Questions in Estonia and Latvia, Nationality Papers, 1994, Vol. 24, No. 2, p. 200.
75. Gyurova E. 2003. Emerging Multi-Ethnic Policies in Bulgaria. – Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe (ed. by A.-M. Biro, P. Kovacs). Budapest. P. 119, 122
76. Henry B. Mayo, An introduction to Democratic Theory, New York, NY: Oxford University Press, 1960, pp. 206-207.
77. Horváth I., Scacco A. 2001. From the Unitary to the Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania. – Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe. Budapest. P. 243.
78. Horowitz, D. L. (1985). Ethnic groups in conflict. Berkeley, CA: University of California Press. Katriel, T. (1986). Talking straight: Dugri speech in Israeli Sabra culture. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
79. Kalinova E. 2012. State Policy towards the Turkish Minority in Bulgaria (1944-1989). – Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004) (ed. by D. Batakovic). Belgrade. P. 227-231
80. Kelman, H. C. (2004). Reconciliation as identity change: A social psychological perspective. In Y. Bar-Siman-Tov (Ed.), From conflict resolution to reconciliation (pp. 111–124). Oxford, UK: Oxford University Press
81. Kelen A., Visy E., Talyigás K., Fekete O. 2011. A summary of the Measures to Promote Roma Integration in Hungary. – Acta Oeconomica, Vol. 61. No. 3. P. 338.
82. Kettley C. 2003. Ethnicity, language and transition politics in Romania: The Hungarian minority in context. – Nation-Building Ethnicity and Language

- Politics. Budapest. P. 257.
83. Krasteva A. 1999. *The Idea of Europe in the Mirror of Bulgarian Cultural Identity*. – Bulgaria. Facing Cultural Diversity. Sofia. P. 78.
84. Mitev P. 1994. *Principal Results*. – Relations of Compatibility and Incompatibility between Christians and Muslims in Bulgaria. Sofia. P. 248-250.
85. Nikolai Vukov. 2006. *Brotherly Help| Representations or —Imperial| Legacy: Monuments to the Soviet Army in Bulgaria before and after 1989*. – *Ab Imperio*, No. 1. P. 270-282.
86. Peter Okoh, “The Nation-state and ethnopolitical conflict in Nigeria” in Gunther Bachler (ed). *Federalism Against Ethnicity* (Verlag Ruediger, Zurich, 1997), p. 150.
87. Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, 1997, p. 104.
88. Smok V. 2013. *Belarusian Identity: the Impact of Lukashenka’s Rule*. Analytical Paper 3. 2013, 9 December. Minsk, London: Ostrogorski Centre. P. 16.
89. William Crowther, *The Politics of Mobilisation: Nationalism and Reform in Soviet Moldavia*, *Russian Review*, Vol. 50, April 1991, p. 195.
90. William Safran, *Non-separatist Policies Regarding Ethnic Minorities: Positive Approaches and Ambiguous Consequences*, *International Political Science Review*, 1994, Vol. 15, No. 1, p. 74.